

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN YAPILDIĞI GÜNDEN BU YANA GEÇİRDİĞİ GENİŞLETME GİRİŞİMLERİ

Dr.İbrahim ATEŞ

Diyaret İşleri Başkanlığı'nın yeni ve yararlı girişimlerinden biri olan "Câmilers Haftası" münasebetiyle kaleme aldığımız bu mütevazi makalemizde Asr-ı Saâdet'de yapılan mescidlerle Haremeyn-i Şerifeyn'in ikincisi olan Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi yolunda atılan adımları gözden geçirmeye çalışacağız. Ancak bundan önce; kısaca bu mescidin yapımına değinmede de fayda mülahaza ediyoruz.

İslâm dünyasının dört bucağında yüzyıllardır yapılagelen ve sayısı yüzbinleri aşan çeşitli tip ve ebattaki câmi' ve mescidlerin ilk nüvesi olan Mescid-i Nebevî'nin yapımında sahabelerle birlikte Hz.Peygamber (S.A.V.) de bizzat çalışmıştır. Başlangıçta uygulanan yapı tarzı, kullanılan malzeme ve düşünülen hacim yönünden mütevâzi bir şekil ve ebatta meydana getirilen bu mescid, daha sonraki yıllarda zaman zaman vâki müdahalelerle genişletilerek bazı ilavelerde bulunulmuştur. Bu genişletme çalışmalarında, Müslümanların Hz. Peygamber (S.A.V.)'e olan sonsuz sevgi ve saygılarıyla, her geçen yıl artan ihtiyaçlar önemli etken olmuştur. Önceleri mescidin dışında olan Hücre-i Nebeviye¹, bilahare 88 H. (707 M.) yılında Emevî Halifesi Velid bin Abdülmelik'in Medine Valisi olan Ömer bin Abdülaziz tarafından mescidin içine alınmıştır. Böylece beş vakit namazların yanında gerek Hz. Peygamber (S.A.V.)'i ziyaret etmek, gerekse Peygamberimizin minberi ile kabri arasındaki Ravza-i Mutahhara'da ibâdet ve zikir-i Hak etmek amacıyla artan izdihamı gidermek için mescidin daha sonraki yıllarda birkaç defa genişletilmesi yönüne gitmek zorunlu olmuştur.

Mekke-i Mükerrreme'deki Kâbe-i Mu'azzama'nın çevresindeki Mescid-i Harâm'dan sonra Müslümanların gönlünde ikinci derecede seçkin yeri olan bu mescid; konum, şekil ve muhtevâ bakımından daha sonra yapılan câmi ve mescidlere büyük ölçüde örnek olmuştur. Diğer taraftan

Hz.Peygamber (S.A.V.)'in Medine-i Münevvere'ye ulaşmasını takip eden günlerde ilk iş olarak bu mescidi yapmış olmasını göz önünde bulunduran devlet büyükleri, daha sonra kurulan şehirlerde ilk iş olarak câmi yapmayı gelenek haline getirmişlerdir. Yapılan câmi veya külliye'nin çevresinde yer alan mektep, medrese, dâruşşifa, kütüphane, imarethane, çeşme, hamam ve benzeri ilmî ve içtimâî tesislerle kurulan yeni şehirlerin temelini atagelmışlerdir. Şehrin kuruluşunda ilk nüve olan câminin çevresinde yapılıp, gecenin karanlığını gideren ayın çevresindeki parlak yıldızlar gibi, yöre halkını aydınlatarak inanç, düşünce, sosyal hayatlarında önemli rol oynayan bu tesislerin çevrelerinde ise evlerle işyerleri yapılmıştır.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN YAPILIŞI:

Milâdî 622 yılının sonbaharında Mekke'den Medine'ye göç eden Hz.Peygamber (S.A.V.), arkadaşı Hz.Ebubekir'le birlikte Sevr Mağarasında üç gece kalmış ve 10 günlük yolculuktan sonra 20 Eylül 622 M. tarihine denk gelen Rebiulevvel ayının 20.gününde Medine yakınındaki Kuba'ya ulaşmışlardır. Medine'ye geçmeden önce burada kısa bir süre² kalmış ve bu arada

1. Önceleri Hz.Aişe'nin odası iken bilahare Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ve daha sonra Hulefâ-i Râşidin'den Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer'in defnedildiği mübârek yerdir.
2. Hz.Peygamber (S.A.V.)'in Kuba'da kaldığı süre hakkında değişik rivayetler vardır. Şeyh Mahmud Hudari Bey "Nuru'l-Yakîn" adlı eserinin 85. sayfasında bu sürenin bir kaç gece olduğunu ifade etmektedir.

Abdusselam Harun'a ait "Tehzîbu Sîret-i ibni Hişam" adlı eserin I. cildinin 125. sayfasında, söz konusu sürenin Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe olmak üzere 4 gün olduğu belirtilmektedir.

İbrahim Rıfat Paşa'nın "Mir'âtü'l-Haremeyn" adlı eserinin I. cildinin 460. sayfasında bahse konu sürenin 10 gün olduğu ifade edilmektedir.

Halebli ve Şâfi mezhebinden olan Ali bin Burhaned-din'in "Sîre-i Halebiyye" diye bilinen "İnsânü'l-uyûn fi-

Kur'an-ı Kerim³'de takvâ üzerine olduğu bildirilen Kuba Mescidi'ni⁴ tesis etmiştir.

Daha sonra Medine'ye ulaştığında, Halid bin Zeyd Ebû Eyyüb El-Ensârî'nin evinde ağırlanarak burada yaklaşık yedi ay kadar kalmıştır. Ebu Eyyüb El-Ensârî'nin Beni'n-Neccâr Mahallesi'ndeki evinin önünde devesinin çöktüğü yeri mescid yapmak isteyen Hz. Peygamber (S.A.V.), burayı sahipleri olan Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim çuktan 10 dinara satın almıştır. Önceleri hurma kurutmak için kullanılan bu yer, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in emriyle eski kalıntılardan arındırılıp üzerindeki hurma ağaçları kesilmiş ve câminin yapımına başlanılmıştır. Duvarları kerpiç, sütunları hurma ağacından yapılan Mescid-i Nebevî'nin tavanı hurma dalı ve yaprağıyla örtülmüş, kapısının sögeleri taştan yapılmıştır. Duvar temelleri yaklaşık üç arşın⁵ derinliğinde olup, taşla yapılmıştır. Yüksekliği normal insan boyundan biraz fazla, boyu güneyden kuzeye 70 arşın (33.60 m.) ve eni 63 arşın (30.24 m.) olan bu mescidin yapımında fiilen çalışan Hz. Peygamber (S.A.V.) böylece sahabeleri çalışmaya teşvik etmiştir. Mescidin yapılış esnasında sahabeleriyle birlikte: "*Ahîret hayrından başka hayır yoktur. Allahım Ensarla Muhacirlere rahmet et.*" anlamında şu beyiti eşsiz bir uyum ve vecd içinde söylemiştir:

اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ
فَارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ

Kible tarafından üç revakı ile bir alanı ve üç kapısı olan bu mescidin yanında ve ona bitişik olarak Hz.Peygamber (S.A.V.) için iki oda yapılmıştır. Üzerleri hurma dallarıyla örtülen odalardan biri Hz.Peygamber (S.A.V.) zevcelerinden Zem'a kızı Sevde'ye, diğeri de Hz.Aişe'ye ait idi. Sahabelerden bir kısmının evleri de Mescid-i Nebevî'nin çevresinde idi. Doğu tarafında Ebu Eyyüb El-Ensârî ve Osman bin Affân'ın evleri bulunuyordu. Güney tarafında Hz. Ömer'in evi, bunların batı tarafında ise Hz. Peygamber (S.A.V.)'in amcası Hz.Abbas'ın evi, batı tarafında Hz.Ebubekir'in evi, kuzey tarafında ise Hz.Abdurrahman bin Avf'in evi bulunuyordu. Bilahare yapılan genişletme girişimleri ile bu evlerin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Hastalandığında Hz.Aişe'nin odasına geçen Hz.Peygamber (S.A.V.), refik-i âlâ'ya intikal edince, bu odaya defnedilmiştir. Bundan iki yıl üç ay sonra vefat eden Hz. Ebubekir ile, ondan on yıl sonra vefat eden Hz. Ömer de bu odada toprağa verilmiştir.

Mescidin kiblesi önce Kudüs'e doğru kuzey tarafında olup, Medine'de yaklaşık on yedi ay kadar geçirdiği süre içinde bu tarafa yönelerek namaz kılan Hz.Peygamber (S.A.V.) ve Sahabeler, kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi emredildikten sonra Kâbe-i Mu'azzama'ya yönelmeye başlamışlardır. Böylece Mescid-i Nebevî'nin kiblesi güney tarafına

çevrilerek, önceleri güney tarafında bulunan kapısı kapatılmış, buna karşılık kuzey tarafında bir kapı yapılmıştır.

Hicretin 7. yılının başlarında Hayber Gazvesinden dönen Hz. Peygamber (S.A.V.), mescidi doğu, batı ve kuzey taraflarından biraz genişleterek kare haline getirmiştir. Böylece her kenarı 100 zirâ' (yani yaklaşık 50 m.) olup 2475 m² lik bir alana sahip olmuştur.

Hicretin birinci yılında belirtilen şekilde sade ve mütevazi bir şekilde yapılan Mescid-i Nebevî, günümüze kadar küçüklü büyüklü bir takım genişletme ve onarım çalışmaları geçirmiştir. İki ikinci halife Hz.Ömer (R.A.) zamanında başlayan ve sonu bugünkü Suudi Arabistan Kralı Fehd bin Abdülaziz tarafından gerçekleştirilen sözkonusu çalışmalar, Kâbe-i Mu'azzama dışında dünyada hiç bir esere gösterilmeyen eşsiz bir ilgi ve itina ile yürütülmüştür. Kur'an-ı Kerim⁶ ve hadis-i şeriflerde yer alan buyruk ve teşviklerden ilham alan Müslümanlar, başta Mescid-i Nebevî olmak üzere yaşadıkları yerlerde yapılan câmi ve mescidlerin yapım, bakım ve onarımında pay almak için yarış yaparcasına akın etmişlerdir. Bu gaye ile kurdukları sayısız vakıflar yoluyla, milyarları aşan değerlerde mal varlığını câmi, mescid ve namazgah gibi mabedlerin hayatietini devam ettirmeye kaynak bırakmışlardır. Yapılan veya yenilenen her mescidin bir cennet sarayına denk olacağı inancıyla, bir duvarında bir taşı, tuğlası veya harcında bir damla emek teri olacak kadar dahi olsa katkıda bulunmaya gayret göstermişlerdir.

İman ve irfan gücüyle başlatılıp, im'ân ve irfanla yürütülen bu şuurlu gayret ve hareket sayesinde dünyanın dört bucağında yükselen kubbeleri ve gökdelen minâreleri ile dikkatleri üzerine çekecek nitelikte incelik ve zerafette olan onbinlerce câmi ve mescid, İslâm mimarisinin ölümsüz eserleri olarak yıllardır büyük bir ihtişamla ayakta durmaktadır. Bunların başında ise Mescid-i Nebevî

sîreti'l-emîni'l- me'mûn" adlı eserinin I. cildinin 59. sayfasında ise bir rivayete göre 4 gece olduğu nakledildikten sonra, **Buhârî**den nakledilen başka bir rivayete göre 10 küsur gece olduğu belirtilmektedir. Aynı eserde İbni Ukbe'nin rivayetinde bu sürenin 22 gece olduğu, Hüda ve **Sahih-i Müslim**'deki rivayete göre ise Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Kuba'da 14 gün kaldığı belirtilmektedir.

3. Bu hususla ilgili olan âyet-i kerime Tevbe Süresinin 108. âyeti olup, me'âlî şöyledir: "...İlk gününden beri Allah'a karşı gelmekten sakınmak için kurulan Mescidde bulunan daha uygundur. Orada, arınmak isteyen insanlar vardır. Allah arınmak isteyenleri sever."
4. Şeyh Mahmud El-Hudari Bey, **Nuru'l-Yakîn**, s.85 16. Baskı, 1960 Kahire.
5. Bir arşın 48 cm. dir.
6. Bu hususla ilgili âyet-i Kerimelerden biri Tevbe Süresinin 18. âyeti olup, me'âlî şöyledir: "Allah'ın mescidlerini sadece, Allah'a ve âhîret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır; işte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler..."

gelmektedir. İslâm dünyasının geçirdiği değişikliklerle olayların bu mescide yansıdığı ilk bakışta görülmektedir. Öyle ki, geçen yüzyıllarda İslâm ülkelerinde beliren değişik mimarî usûl ve uygulamaların üstüste gelip girift görünüm arzeden etkileri izlenmektedir.

Türk-İslâm mimarisinin dâhi üstadı Mimar-başı Koca Sinan'ın düşündüğü muhteşem onarım ve genişletme plânının yanında, Mısır sanatının şaheseri olan mihrâb işlemeciliği göz kamaştırarak güzellikteki hat ve tezhib ürünleri ile başdöndürücü incelikteki Türk ve Acem halıcılığının eşsiz ürünleri hemen hissedilen hususlardır. Bugünkü hali ile İslâm mimarî, tezyini ve el sanatlarının gelişme, tekâmül ve terakkisine tanıklık eden Mescid-i Nebevî'nin evsaf ve özelliğini böyle mütevazi bir makalede dile getirmek mümkün olamayacağından bu hususu okuyucularımızın Mescid-i Nebevî'yi ziyaretlerinde tetkiklerine tevdi ediyoruz. Zira hiç bir zaman duymak görmek gibi değildir.

MESCİD-İ NEBEVÎ'DE YAPILAN GENİŞLETMELER:

1. İkinci halife Hz.Ömer (R.A.) döneminde yapılan ilk genişletme:

Çığ gibi büyüyüp gelişen İslâm Devletinin sınırlarının genişlemesi ve her geçen gün Müslümanların sayısının artması sonucu, Mescid-i Nebevî'nin ihtiyacı karşılayamayacak hale geldiğinden genişletilmesi zorunlu olmuştur. Zira Mescid-i Nebevî, Namaz ibadetinin edâ edildiği yer olma gibi ana fonksiyonunun yanında, Müslümanların önemli konuları görüşmek üzere toplandıkları, çeşitli hususları tartışıp sonuçlandırmak üzere bir araya geldikleri ve ilim öğrendikleri bir merkez idi. Gerek ibadet, gerekse bu gibi işlerde Mescid-i Nebevî'nin Medine halkı ile Hz.Peygamber' (S.A.V.)'i ziyarete gelen Müslümanların hepsini kapsayacak kadar büyük ve geniş olmadığını gören Hz. Ömer, yapılışından 17 yıl sonra Hicretin 17. yılında o günün ihtiyacını karşılayacak nisbette, küçük çapta bir genişletme yapma cihetine gitmiştir (Bkz. belge 14). Mescidin güney tarafından 5 metre, batı tarafından 10 metre ve kuzey tarafından 15 metre ilave yapılan bu genişletme, tıpkı Hz.Peygamber (S.A.V.) zamanında yapılan sadelik ve asil yapı şeklinde olmuştur. Doğu tarafından hiç bir ilave yapılmayan bu genişletmede, ikisi doğu, ikisi batı ve ikisi de kuzey tarafından olmak üzere kapı sayısı 6'ya çıkarılmıştır. Güney tarafından yapılan ilave ile Hz.Abbas bin Abdülmuttalib'in evi mescide alınmıştır. Hz.Ömer Döneminde gerçekleştirilen bu genişletmede Mescid-i Nebeviyye'ye yapılan toplam ilave 110 m² olmuştur.

2. Üçüncü halife Osman bin Affân (R.A.) zamanında yapılan genişletme ve tadilat:

Hız.Ömer zamanında yapılan küçük çaptaki belirtilen basit genişletme girişiminden 12 yıl son-

ra 3. halife Hz.Osman'ın zamanında hicretin 29. yılında ikinci genişletme girişiminde bulunulmuştur (Bkz. belge 14). Toplam olarak 496 m² civarında olan bu genişletmede yapı malzemesinde de değişiklik yapılmıştır. Mescidin güney, batı, kuzey ve doğu taraflarında yapılan birer revakın yanında, duvarları taş ve kireçle yapılmıştır. Daha önce hurma ağacından yapılmış olan sütunlar da taşlardan yapılmış olup bu taşlar, kurşun ve demirle birbirine kenetlenmiştir. Sütunların dış kısımları ise kalem işiyle tezyin edilmiştir. Hurma dalları ve yapılarıyla örtülü olan tavanı ise sâc ağacı⁷ ile kapatılmıştır. Kapıları Hz.Ömer dönemindeki gibi altı adet olarak, olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak daha sonra bu kapılardan kuzey tarafından iki tanesi kapatılmış ve Sultan Abdülmecit döneminde yapılan onarıma kadar bilinen dört kapı kalmıştır. Sultan Abdülmecit döneminde ise kuzey tarafına beşinci kapı ilave edilmiştir. Diğer taraftan günümüze kadar Hz.Osman (R.A) mihrabı diye bilinen mihrabı da ilave etmiştir. Bu mihrab daha sonra, Ömer bin Abdülaziz ve Mehdî bin Mansur tarafından yapılan genişletme girişimlerinde yenilenmiştir. Hz.Osman (R.A) zamanında mescid seviyesinden iki arşın (96 cm.) yüksek ve alçıdan yapılmış olan bu mihrab, Ömer bin Abdülaziz ve Mehdî tarafından sac ağacı ile yenilenmiş, ayrıca Mehdî zamanında mescidin seviyesine indirilmiştir.

3. Emevîler Döneminde yapılan genişletme ve ilâve girişi:

Emevîler Döneminde Halife Velid bin Abdülmelik'in halifeliği zamanında 88 H. (707 M.) yılında geniş çapta bir genişletme ve yenileme girişiminde bulunulmuştur. Velid bin Abdülmelik'in valisi Ömer bin Abdülaziz tarafından yürütülüp 88 H. (707 M.) yılında başlatılarak 91 H. (710 M.) yılında tamamlanan bu çalışmalarda mescidin doğu, batı ve kuzey taraflarında toplam olarak 2369 m² lik yeni bir ilave yapılmıştır (Bkz. belge 14). Yapılan bu ilavede Hz. Peygamber (S.A.V.) ile Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer (R.A.)'in medfun oldukları Hücre-i Nebeviyye ile Hz. Peygamber (S.A.V.)'in zevcelerinin odaları da mescidin muhtevasına alınmıştır. Kaldırılan her taşın yerine bir diğeri konulan bu yenileme ve genişletmede Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine beşgen şeklindeki yapı itina ile inşa edilmiştir. Bu yapının beşgen şeklinde olması, daha sonra Kâbe'ye benzetilmemesi yolundaki düşünceden doğmuştur. Diğer taraftan mescidin tabanı mermer döşenmiş, duvarları çinilerle kaplanmış ve tavanı altınla tezyin edilmiştir. Ayrıca Peygamber mihrabına fevkalade itina gösterilmiştir. Bütün bunların dışında mescide dört minare yaptıran Ömer bin Abdülaziz bu girişimiyle minare yapımında öncülük etmiş, mescidin genel olarak orijinal şeklini korumuş ve ona bugünkü mescidlerin görünümüne benzer bir görünüm sağlamıştır.

7. Hindistan'dan gelen, kerestesi makbul ve sert bir ağaç.

4. Abbasiler Döneminde yapılan genişletme girişimi:

Abbasiler Döneminde, halife Mehdî bin Mansur'un halifeliği zamanında yapılan genişletme çalışmalarında Ömer bin Abdülaziz'in yaptığı şekil korunmuş; sadece Mescidin kuzey tarafından avlusu kısmında yapılan ilavelerle yetinilmiştir (Bkz. belge 14). Toplam olarak 2450 m²'yi bulan ve mescidin daha önceki yüzölçümünün 1/3 ü civarında olan bu ilave genişletme ile avlunun çevresi, revaklar ve sütunlar üzerine yapılan kubbelerle çevrilmiştir.

5. Memlukler döneminde yapılan yenileme, onarım ve ilave girişimleri:

654 H. (1256 M.) yılının Ramazan ayının başlarında Cuma gecesi söndürülmeyen bir kandilden meydana gelip, Mescid-i Nebevî'nin tamamını kapsayan bir yangın çıkmıştır. Mescidin avlusunda 576 H. (1180 M.) yılında En-Nâsir li-Dini'llâh tarafından yapılan ve mescidin mahzeni olarak kullanılan Zahire kubbesinin dışında her tarafı yanmıştır. Halife Müsta'sım Bi'llâh'a bir yazı yazan Abdullah bin Muntasır Bi'llâh bu üzücü haberi duyurmuştur. Bunun üzerine Halife Müsta'sım Bi'llâh hac mevsiminde bir takım sanatkarlarla birlikte âlet, edevât ve malzeme göndererek 655 H. (1257 M.) yılında yenileme çalışmasını başlatmıştır.

Yemen hükümdarı Melik Muzaffer de bu gaye ile bazı ahşap ve inşaat malzemesi göndermiştir. Keza Mısır hükümdarı Nureddin Ali bin el-Muiz de bir miktar inşaat malzemesi göndererek yapılan çalışmalara katkıda bulunmuştur. Yürütülen bu yenileme çalışmaları Zâhir Baybars El-Bundukdâri döneminde bitirilmiştir. 705 H. (1305 M.) ve akabindeki yıl Nâsir Muhammed bin Kalavun, mescidin orta alanının doğu ve batısındaki tavanları yenilemiştir. Sonra 729 H. (1328 M.) yılında mescidin kible tarafından avlusu yönüne düşen iki revak yapılmıştır. Bilahare bu revaklarda meydana gelen bozukluk 831 H. (1427 M.) yılında Eşref Barsbay tarafından ele alınarak onarılmış ve yenilenmiştir. 853 H. (1449 M.) yılında Zâhir Çakmak, Ravza-i Mutahhara'nın tavanı ile mescidin onarımına muhtaç olan yerlerinin tavanlarını yenilemiştir. 879 H. (1474 M.) yılında Eşref Kayıdbay, mescidin bazı tavanlarıyla sütunları, duvarları ve minarelerini de ihtiva eden geniş kapsamlı bir onarım yaptırmıştır. 886 H. (1481 M.) yılında Mescid-i Nebevî'nin ana minaresinin alemine düşen bir yıldırım sonucu, ikinci kez meydana gelen yangında⁸ mescidin büyük bir kısmı yanmıştır. Sadece Hücre-i Nebeviyye ile avludaki kubbenin kurtulduğu bu yangında mihrab, minber, el-yazması kitaplar ve mushaf-ı şeriflerin hepsi yanmıştır. Bunun üzerine Mısır hükümdarı Eşref Kayıdbay, Emir Sungur Cemali'yi 100'ü aşkın sanatkar ve külliyetli miktarda inşaat malzemesi ile birlikte Medine-i Münevvere'ye göndermiştir. Gerekli onarım ve yenilemenin yapıldığı bu çalışma ile ilk defa

Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine bir kubbe yapılmıştır. Sürdürülen bu yenileme ve onarım çalışmalarında, ana minareden başlanılmıştır. Bu minarenin yapımından sonra kible duvarı yapılmış ve onun akabinde doğu duvarının yapımına başlanılmıştır. Bu arada Hz.Osman mihrabı genişletilmiş ve üst kısmına bir kubbe inşa edilmiştir. Hücre-i Nebeviyye'nin kubbesi üzerine, sütunlar üzerine oturan büyük bir kubbe daha yapılması sonucu, doğu duvarı ile Hücre-i Nebeviyye'nin arası daralınca mescide, doğu tarafından 2 tam 1/4 arşın genişletilmiştir. Ayrıca Hücre-i Nebeviyye ile Kible duvarı arasında bir büyük kubbe ile onu çevreleyen üç küçük kubbe yapılmıştır. Diğer taraftan Selam kapısının ön kısmında da iki kubbe yapılmıştır. Yapılan ilave miktarı 120'm²'ye ulaşan bu çalışmalarda Selam kapısı beyaz ve siyah mermerlerle itinalı bir şekilde yenilenmiştir (Bkz. belge 14). Hz.Osman mihrabı özenle tezyin edilmiş, Hücre-i Nebeviyye ile çevresinin ve kible duvarının mermer işçiliği yenilenmiştir. Ayrıca mescidin ön kısmı, Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanında yapılan kısmın seviyesine kadar indirilip düzeltilmiştir. Asıl Mescid-i Nebevî'nin kible tarafındaki sınırı üzerinde meydana getirilen diâme⁹ üzerinde minberle Hücre-i Nebeviyye arasında bir peygamber mihrabı yapılarak tezyinine itina gösterilmiştir. Ayrıca mermerden bir müezzinler mahfeli yapılmıştır. Daha sonra batı duvarının Selam kapısı ile Rahmet kapısı arasındaki bölümü yapılmıştır. Bâbü'r-Rahme minaresinin yapımından sonra da Mescid-i Nebevî civarında Selam kapısı ile Rahmet kapısı arasında Mahmeviyye adı verilen bir mektep yapılmıştır. Kayıdbay döneminde yürütülen bu yenileme ve ilave çalışmalarında 120.000 dinar harcanmıştır.

6. Osmanlılar zamanında yapılan yenileme, onarım ve ilave girişimleri:

Müslüman-Türklerin Câmî, Mescid ve namazgah gibi mabedlerin yapım, bakım ve onarımına gösterdikleri ilgi herkes tarafından bilinmektedir. Bilhassa Kabe-i Mu'azzama'nın çevresindeki Mescid-i Haram, Medine-i Münevvere'deki Mescid-i Nebevî ve Kuds-i Şerif'teki Mescid-i Aksâ'ya gösterdikleri itina her türlü takdir ve tavsifin üstündedir. Öteden beri Türklerin bu yakın ilgisini gören Mekke Şerifinin 1517 M. yılında Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye muzaffer bir şekilde girmesinden sonra, Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve mukaddes emanetleri bu ulu hakana vermek üzere oğlunu Mısır'a göndermiş olması, Türklerin bu alandaki şeref ve itibarını ortaya koyan tarihî bir olaydır. Mısır'a muzaffer olarak girmenin akabinde

8. Mustafa Nebil, "El-Medinetü'l-Münevvere- Tıybetü'l-Hicâz", *El-Arabî Dergisi*, Sayı. 252, Sahife-82, Kuvvet Tanıtma Bakanlığı Yayınları, 1979.

9. Lugat manası destek, dayanak ve payanda olan bu kelimeden, burada Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanındaki eski kible duvarının yerini belirlemek üzere yaklaşık bir metre yükseklikte yapılan ve bir kaç yerinde kapı gibi geçidi olan mânia kastedilmiştir.

hiç bir Sultana nasip olmayacak şekilde Mekke ve Medine'nin anahtarlarını teslim almak gibi son derece önemli ve onurlu bir mazhariyetten şımarılmayıp, tersine kendisini Hâdimül-Haremeyn ilân eden bu büyük Türk Sultanı, gerek Mescid-i Haram ve gerekse Mescid-i Nebeviyye'ye ilgisini daha da arttırmıştır. Böylece Osmanlı Sultanları Mescid-i Nebevî'nin bakımı, yakıt, sergi ve benzeri ihtiyaçlarıyla görevlilerinin giderlerini karşılamaya her geçen yıl artan bir tempo ile ilgi ve itinalarını devam ettirmişlerdir. Sadece padişahların öngördükleri tahsisatlarla da yetinilmemiş, ileri gelen devlet adamları ile durumu müsait olan bir çok vatandaş tarafından gönderilen para ve değerli armağanların yanında müteaddid vakıf gelirinden Surre alayları¹⁰ ile külliyetli miktarda paralar, Haremeyn-i Şerifeyn görevlileri ile mücâvirlerine verilmek üzere gönderilmiştir. Bu arada Osmanlılar döneminde Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi için bir defa Sultan Abdülmecit zamanında girişimde bulunulmuş olmakla beraber, müteaddid defalar irili-ufaklı bir takım onarım girişimlerinde bulunulmuştur.

860 H. (1455 M.) yılından sonra Şeyh Doğan adındaki zat tarafından minber-i Nebevî'nin batı tarafında yapılıp, önceleri Hanefi mihrabı diye bilinen ve günümüzde Süleyman mihrabı denilen mihrab, 938 H. (1531 M.) yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından beyaz ve siyah mermerlerle yeniden yapılmıştır. Bunun için de Süleyman mihrabı adını almıştır. Daha sonra 980 H. (1572 M.) yılında II. Selim tarafından yeniden ele alınarak onarılan bu mihrab, altın ile nakışlı çinilerle tezyin edilmiştir. Arka tarafına da açık sülüs yazı ile bu padişahın ismi yazılmıştır.

1233 H. (1817 M.) yılında Hücre-i Nebeviyye'nin üzerindeki kubbeyi yaptıran Sultan II. Mahmud, 1255 H. (1839 M.) yılında bu kubbenin onarımını yaptırmış ve yeşil renge boyatılmasını emretmiştir.

Sultan II. Mahmud zamanında Mescid-i Nebevî ve Medine-i münevveredeki diğer bazı mübarek yerler üzerinde yürütülen onarım çalışmaları bundan ibaret değildir. Bakım ve onarımı gereken yerler; görevlendirilen teknik personel tarafından vakit geçirmeksizin zamanında ele alınarak, itinalı bir şekilde ve bu mübarek yerlerin saygınlığına uygun biçimde onarılmıştır. Hiç bir harcamadan kaçınılmayan bu girişimler için gerekli nakit para hesaplanarak her yıl surre emini (bkz. dip not. 10) ile Medine-i Münevvere'ye gönderilmiştir. Yapım ve bakım işleri önceden hazırlanan keşifler uyarınca tayin edilen bina eminleri tarafından yürütülerek sonuç detaylı bir şekilde İstanbul'a bildirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak yaptığımız araştırma ve inceleme çalışmalarında Sultan II. Mahmud döneminde belirtilen türden girişimlere ait 14 adet belge tesbit ettik. Bu belgelerden ikisi Mescid-i Nebevî'nin özel olarak imal edilen halılarla tefrişi, 12'si de Mescid-i Nebevî ve diğer mübarek yerlerin bakım ve onarımı ile ilgilidir.

Tarihimizin şeref levhaları olan bunlar ve benzeri belgeler, atalarımızın Haremeyn-i Şerifeyn ile diğer mübarek yerlere gösterdikleri ilgi ve saygıyı dile getirmektedir. Söz konusu bu belgelerden ilk üçü aynı tarihli, aynı konuya ait olmakla beraber muhteva yönünden değişik özellik arzettikleri için üçünü de ardarda sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Belge: 1

"Medine-i Münevvere Ravza-i Mutahhara-i mübareke piş-gâh-ı ma'âli iktinâhında mescid-i şerif dâhilinde mihrâb-ı Hazret-i Osman radiye anhül-Mennân makâm-ı mübarekesinin kubbe-i âlisi ve mihrâb-ı şerifinin cânib-i yemininde tahminen onbeş zirâ' mikdar divârının müceddeden inşâsı lâzım geldiğine binâen işbu mevâki'-i mübarekenin, ol mahall-i mübarekeye me'mûr mühendis halîfesi ma'rifetiyle mu'âyene ve keşf ile imâr ve inşâlarına şürû' ve mübâşeret ettirmek üzere masârîfâtı için bâ-irâde-i seniyye ale'l-hisâb Evkâf-ı Humâyûn hazinesinden yetmişbin kuruş Surre-i Humâyûn Emini efendiye altun olarak itâsiyle irsâli bâbında bâ-takarrür şeref-efzâ-yı sahîfe-i sūdûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdir olan fermân-ı âli mucibince bâ-fermân-ı şerif kaydolunup meblağ-ı mezbûr yetmiş beş bin kuruş ale'l-hisâb-ı merkûmun hazine-i mezkûreden altun olarak emîn-i mumâileyhe itâ ile irsâli için işbu sûret verildi. Fî 23 M. 1246"

Mescid-i Nebevî'nin kible duvarındaki Hz. Osman mihrabının kubbesi ile mihrabın sağ tarafında tahmini onbeş arşın kadar duvarın yapımı ile ilgili olan bu belgenin¹¹ incelenmesinden de anlaşılacağı üzere:

1. Mescid-i Nebevî'de Ravza-i Mutahhara'nın ön tarafındaki Hz. Osman mihrabı denen mihrabın üst kısmındaki kubbe ile bu mihrabın sağ tarafındaki onbeş arşın miktarındaki duvarın yeniden yapılması için gerekli kontrol ve keşif çalışmalarını yapmak üzere bir mühendis kalfasının bu mübarek yere gitmekle görevlendirilmesi,

2. Hazırlanan keşfe göre derhal imar ve inşaatın başlatılması,

3. Yapılacak harcamaları karşılamak için Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden bu hesaba 75.000 kuruş¹² tahsis edilmesi,

10. İbrahim Ateş, "Osmanlılar zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler.", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 13, Sahife 113-170, VGM Yayınları, 1981 Ankara.

11. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 339. sayfasında kayıtlı 23 Muharrem-1246 H. (1.5.1830 M.) tarihli ilm u haber kaydı.

12. M.Zeki Pakalın'a ait "**Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**" adlı eserin I. cildinin 34. sayfasındaki "Akçe" maddesinde kuruş hakkında: "Bir kuruş 40 para, bir para 3 akçe, 1 akçe 3 pul idi." denilmektedir.

Aynı eserin II. cildinin 327. sayfasının birinci sütununun

4. Tahsis edilen bu meblağın Hac mevsiminde Hicaz'a hareket edecek olan Surre Alayının Eminine altın olarak teslim edilip, Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi ile ilgili irade-i seniyye¹³ ve bu maksatla sâdır olan hatt-ı humâyûn¹⁴ ve fermân¹⁵ uyarınca sözü geçen meblağın Surre Eminine teslim edilerek belirtilen hesaba gönderilmesi için bu ilm u haberin verildiği belirtilmektedir.

Belge: 2

"Medîne-i Münevvere Ravza-i Mutahhara-i Mübareke pişgâh-ı ma'âlî iktinâhında Mescid-i Şerif dâhilinde mihrâb-ı Hazret-i Osman Radiye anhül-Mennân makam-ı mübarekesinin kubbe-i âlisi tecdîd-i inşâ olunmak üzere bu tarafta bi'l-intihâb mühendis halifesi ta'yini ile mahallinde mu'âyene ve keşif ile i'mâr ve inşâsına şürû' ve mübâseret olunmak üzere ta'yin olunacak mühendise ne mikdâr harc-ı râh ve mihnet-i hizmet-i mezkûrede bulundukça ne kadar mâhiye verilmesi irâde buyrulur ise Hazine-i Evkâf-ı Humâyûn'dan te'diyesi husûsu bâ-takrîr lede'l-inhâ ta'yin olunacak mühendis gâyet mütefennin ve erbâb olmak üzere onbin kuruş harc-ı râh ve mâhiye bin kuruş dahi Hazine-i mezkûreden itâ ve tahsîs kılınması bâbında şeref-efzâ-yı sahîfe-i sūdûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ-fermân-ı şerif kayd olunup mûcibince mühendis halifesi mûmâ ileyhe onbin kuruş harc-ı râh ile mâhiye tahsîs kılınan bin kuruşun Hazine-i mezkûreden itâsı için işbu sûret verildi. Fi 23. M. 1246".

Yukarıda işâret edildiği gibi bu belge¹⁶ nin konusu da 1 nolu belgenin konusunun aynıdır. Ancak muhtevâ olarak biraz değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki:

1. Mescid-i Nebevî'nin içinde ve Ravza-i Mutahhara'nın ön kısmında bulunan Hz. Osman (R.A.) mihrâbının yüce kubbесinin yeniden yapımı için görevlendirilecek mühendis kalfasının seçilecek tayin edilmesi,

2. Böylece kontrol ve keşif işleminin mahallinde yapılarak imar ve inşâsına başlanması için tayin edilecek mühendise verilecek harcırah ile hizmeti müddetince ödenecek aylık maaşın Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşılanması ile ilgili takrîrin inhâ edildiğinde atanacak mühendisin son derece sanatkar ve işinin ehli olması şartıyla onbin kuruş ve bin kuruş aylık tahsis edilerek Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden verilmesi hakkında sâdır olan hatt-ı humayun ve ferman uyarınca, sözü geçen mühendis kalfasına belirtilen miktarda harcırah ve maaşın verilmesi için bu kaydın düşüldüğü belirtilmektedir.

Belge:3

"Medîne-i Münevvere neuveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede bâb-ı Mekke nâm mahalle ismiyle müsemma olan mevkide mevhar-

mevcûdât Seyyid-i kâinât aleyhi afdalu's-salâti ve ekmelût-tahiyât efendimiz hazretlerinin Mescid-i Şerif-i nebevîleri mürûr-ı ezmân ile ziyâdesiyle harâba müşrif olduğuna binâen işbu ebniye-i müteberrekenin ol mahall-i mübarekeye me'mûr mühendis halifesi ma'rifetiyle keşif ve mu'âyenesi ve me'mûrları mu'âvenetiyle inşâsına şürû' ve mübâseret olunmak üzere masârifatiyûn bâ-irâde-i seniyye ale'l-hisâb olarak Hazine-i Evkâf-ı Humâyûn'dan ellibin kuruş Surre-i Humâyûn Emîni Efendiye teslimen irsâli babında bâ-takrîr şeref-efzâ-yı sahîfe-i sūdûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ fermân-ı şerif kaydolunup meblağ-ı mezbûr ellibin kuruş ale'l-hisâb-ı merkûmun hazine-i merkûmeden emîn-i mûmâ ileyhe teslimen irsâli için işbu sûret verildi. Fi 23 M. 1246"

Tetkikinde de görüleceği üzere bu belge¹⁷ tarihi 1 ve 2 nolu belgelerin aynı olmakla beraber, muhteva yönünden bazı farklı hususlar ihtivâ etmektedir. Bu belgeye göre :

1. Mekke kapısı diye adlandırılan mevkideki Mescid-i Nebevî'nin 23 M. 1246 H. (1.5.1830) tarihte zaman aşımıyla fazlasıyla harap olmaya maruz bir vaziyet arz etmesine binaen, bu mübarek yerlere bakmakla görevlendirilen mühendis kalfası tarafından muayene ve keşif edilmesi,

2. Yapılan keşfe göre mühendis kalfasının memurlarının yardımlarıyla inşâsına başlanması,

3. Yürütülecek yapı işlerinde harcanmak üzere irâde-i seniyye ile Evkâf-ı Humayun Hazinesinden tahsis edilen ellibin kuruşun surre eminine teslim edilerek mahalline ulaştırılmasını öngören hatt-ı humayun ve fermân-ı âlî uyarınca mezkûr meblağın sözü geçen surre eminine verilmesi için bu kaydın düşüldüğü görülmektedir.

Medine-i Münevvere'deki Kuba Mescidi ile diğer kutsal yerlerin icab eden yapı ve onarım harcamalarının Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşı-

4. paragrafında ise, yine kuruş hakkında: "Kuruşun akçe olan raici altına nisbetle bidâyetten sülûs, sonraları nisf derecesinde noksan idi. Meselâ; altın 60 akçe ise kuruş 40 akçe; altın 160 akçe olduğu vakit kuruş 80 akçeye olur idi." denilmektedir.

13. Padişahın bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında verdiği emir yerinde kullanılır bir tabirdir (Bkz.M.Zeki Pâkalın, a.g.e., C.II, s.78).

14. Padişahlar tarafından bir maslahat zımında ısdar olunan yazılı emirler hakkında kullanılır bir tabirdir (Bkz.a.g.e., C.I, s.767).

15. Bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir manasına gelir bir tabirdir (Bkz.M.Zeki Pâkalın a.g.e.C.I, s.607).

16. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 340. sayfasında kayıtlı 23 Muharrem 1246 H. (1.5.1830) tarihli belge.

17. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 340. sayfasında kayıtlı 23 M. 1246 H. (1.5.1830) tarihli belge.

lanması hakkındaki irade-i seniyyeden söz edilen bir başka belge¹⁸ de bina eminliğine tayin edilen kişi ile alacağı ücret ve vefatından sonra yerine getirilen kişi hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Bu belgede:

1. 1246 H. (1830 M.) tarihinde Mescid-i Nebevî'nin her türlü idâri işlerine bakmakla görevli olan Harem-i Nebevî şeyhinin Hacı İsa Ağa olduğu,

2. Medine-i Münevvere'nin suru dışındaki Kuba mescidi ile Medine'deki diğer mübarek binaların imar ve inşa masraflarının Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşılanmasına dair zamanın padişahı Sultan II. Mahmud'un irade-i seniyyesi olduğu,

3. Medine'deki mescid, medrese ve kütüphane gibi binaların yapım ve onarım işlerini yürütmek ve denetlemekle görevlendirilen bina eminine Evkâf-ı Humayun Hazinesinden aylık 1500 kuruş maaş ödendiği,

4. Bina eminliğine, Sultan I. Mahmud'un Medine'de ihya ettiği kütüphanenin hafız-ı kütüb-i evveli (başmemuru) olan Mehmed Aziz Efendi'nin atandığı,

5. Kütüphane başmemurluğundan Medine'deki mübarek binaların bina eminliğine naklen atanan Mehmed Aziz Efendi'nin yeni görevine Gurre-i Muharrem 1244 H. (2.7.1828 M.) tarihinde başlayıp, kısa bir süre sonra 12 Muharrem 1245 (3.7.1829 M.) tarihinde vefat etmesiyle açılan bu göreve damadı Ali Vahid Efendi'nin Şam Valisi Rauf Paşa tarafından tayin edildiği belirtilmektedir.

Bilhare adı geçen Ali Vahid'in geçim sıkıntısı çektiğinden bahisle maaşının, sefeli Mehmed Aziz'in maaşı gibi 1500 kuruşa çıkarılması yolundaki talebi üzerine sâdir olduğu anlaşılan ferman¹⁹ da maaşının 1000 kuruş olarak tespit edildiği belirtilmektedir. Medine-i Münevvere'de imar ve ihyası kararlaştırılan mübarek binaların bakım ve onarımına itina gösterilmesiyle ilgili önemli emirleri ihtiva eden bu fermanı aynen sunuyoruz:

Belge: 4

"Medîne-i Münevvere'de makâmât-ı âliyenin binâ emîni olan Ali Vahid zâde kadruhu hüküm; Medine-i Münevvere neveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede bundan akdem imar ve inşâlarına irâde-i seniyyem müte'allik olan ebniye-i mübârekeye binâ emîni nasb olunan Mehmed Aziz'in 245 senesi Muharreminin 12. gününde vefatı vukûu ile kusûr-ı ebniyenin emr-i inşâsı, sen ki mumâ ileyhsin sana ihâle olunarak sene-i merkûme Şabanının onbeşine kadar kusûr-ı ebniye-i şerife dahi hitâm bulmuş ve mu'ahharen ta'mir ve tanzîmi irâde kılınan ebniye-i âliyye dahi sen binâ emini nasb olunmuş olduğuna binâen 47 senesi Muharremine kadar müddet-i me'mûriyetin 19 mâha bâliğ olmuş ise de selefin misüllü mâhiye bin-

beşer yüz kuruş ma'âşdan bir akçe makbûzun olmayup emr-i ta'ayyüşde zarûrete ducâr olduğundan bahisle güzeşte ma'âşının itâsına müsâade-i seniyyem erzân kılınması hususu bu def'a tarafından der-bâr-ı şevket-karâr-ı mülûkâneme takdîm kılınan arzıda derc ve iş'âr olunmuş olmakdan nâsî keyfiyet ve iktizâsı mütehayyızân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Evkâf-ı Humâyûnum nâzirı iftihâr Es-Seyyid Mehmed Tahir dâme mecdududan lede'l-istilâm, selefin müteveffâ-yı mûmâ ileyhe mukaddemâ hin-i me'mûriyetinde muktezâ-yı irâde-i seniyyem üzre binbeşeryüz kuruş ma'âş tahsis kılınmış ise de sana me'mûriyetinin evânında selefin misüllü ma'âş itâsı tasrîh olmamış olduğuna ve mâhiye biner kuruş ma'âş tahsîsi nisâbında görüldüğüne binâen ebniye-i mezkûreye hin-ı mübâseretinden işbu 47 senesi Cemâziye'l-âhiresi gâyetine değin mâhiye biner kuruştan yirmibeş ayda cem'ân icâbeden yirmibeşbin kuruşun Evkâf-ı Humâyûnum Hazinesinden hâlen Surre-i Humâyûnum Emîni mu'teberrân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden iftihâr El-Hâc İbrahim Edhem dâme mecduhuya teslîmen irsâli irâde-i seniyyeme menût idüğünü i'lâm edüp mücibince meblağ-ı mezbûrun itâsı husûsuna irâde-i mekârimâde-i mülûkâneme ta'allukuyla ol bâbda hatt-ı humâyûn-ı şevket makrûn-ı pâdişâhânem sahife-i pirây-ı sūdûr olmuş ve mantûk-ı münîfi üzre meblağ-ı mezbûr Evkâf-ı Humâyûnum Hazinesinden ihrâc ile surre-i humâyûnum emîni mûmâ ileyhe teslîmen gönderilmiş olmağla bi-mennihi Te'âlâ emîn-i mûmâ ileyh huccâc-ı hidâyet-minhâc ile ol cânib-i mağfîret-câlîbe lede'l-vürûd irsâl olunan meblağ-ı mezbûru ahz-u kabz birle me'mûr olduğun iş bu hizmet-i celîleyi kendüne sermâye-i iftihâr bilerek ta'mir ve ihyâsına irâde-i seniyye-i mülûkânem müte'allik olan bi'l-cümle ebniye-i mübârekenin kemâl-i metânet ve rasânet üzre ta'mir ve tanzîmi emr-i ehemmine sâdikâne ve müstakîmâne ikdâm ve dikkat eylemen fermânım olmağın tenbîhen ve ihtimâmem mahsûsan işbu emr-i celîlül'-kadrîm isdâr ve surre-i humâyûnum emîni mumâ ileyh ile tisyâr olunmuştur. İmdi vusûl-ı emr-i şerîfimde meblağ-ı mezbûru emîn-i mûmâ ileyhden ahz birle bâlâda muharrer olan emr-i pâdişâhânem üzre harekete sarf-ı vus' ve makdiret eylemen irâde-i seniyye-i pâdişâhânem muktezâsından idüğü ve bu bâbda i'râz ve rehâvet ve kusûr ve batâet misüllü vaz' ve hâlet vukû'u bir vechle câiz olmadığı ve Haremeyn

18. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 351. sayfasında kayıtlı olup, divanî yazı ile kaleme alınmış ve 30 satırdan ibaret olan 7 Receb-1246 H. (12.12.1830) tarihli belge.

19. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 428. sayfasında kayıtlı, 30 satırdan ibaret olup divanî yazı ile yazılan Evasıt-ı Receb-1247 tarihli ferman

muhâsebesine ve Evkâf-ı Humâyûnum zimmet defterlerine ilm u haberleri verildiği ma'lûmun oldukda ber-vech-i muharrer amel ve hareketle ifâ-yı muktezâ-yı me'mûriyet ve sakâkat-ı amen der-meyân-ı gayret ve hilâf-ı rızâ vaz'ı tecvîzden fe'ânî ve mübâ' adet eylemen bâbında fi Evâsıt-ı Receb 1247."

Aslında bina emini Ali Vahid'in maaşının arttırılması yolundaki isteğine binaen çıkarılmış olan bu fermanın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere:

1. Mehmed Aziz'in 12 Muharrem 1245 H. (3.7.1829 M.) tarihinde vefatıyla, o tarihte henüz tamamlanmamış olan bazı yapı işleri, yerine tayin edilen Ali Vahid'in görev zamanında aynı yılın Şaban ayının onbeşine kadar yedi ay üç gün gibi kısa bir sürede bitirildiği,

2. Bilahare onarım ve tanzimi istenilen diğer binalar için Ali Vahid'in bina emini olarak tayin edildiği ve 1247 H. (1831 M.) yılının Muharrem ayına kadar hizmet süresinin 19 aya ulaşmış olmasına rağmen maaşının, sefeli gibi 1500 kuruş üzerinden değil, 1000 kuruş üzerinden ödeneceği ve aynı yılın Cemaziye'l-âhir ayının sonuna kadar aylık biner kuruştan olmak üzere 25 ayda toplam olarak 25.000 kuruş ödeneceği,

3. Belirtilen maaş, surre emini Hacı İbrahim Edhem'le Medine'ye gönderilerek ondan teslim alıp göreve devam etmesi ve yürütmekte olduğu yüce hizmeti kendisine iftihar sermayesi bilerek onarım ve tanzimi hakkında irade-i seniyye sâdir olan mübarek yerlerin yapım ve onarımına sadakat, doğruluk ve dikkatle itina göstermesinin emredildiği,

4. Surre emini ile gönderilen bu fermanla belirtilen yerlerin yapım ve onarımına ciddiyet ve titizlikle ihtimam gösterilmesinin padişah emri olduğu açıklanarak, bina emininin buna göre gereğinin ifası için hareket ederek çaba göstermesi; gevşeklik, taksirât, işi yavaştan alma gibi hoş görül-meyen ve câiz olmayan davranışlardan uzak durul-masının emredildiği belirtilmektedir. Aynı tarihte Harem-i Nebevî Şeyhi olan Hafız İsa Ağa, Medine-i Münevvere kadısı, muhafızı ile Medine'deki mübarek yerlerin bina emini Ali Vahid ve Mühendis kalfası İzzet'e hitaben yazılıp gönderilen başka bir ferman²⁰ da ise, Mescid-i Nebevî içindeki bazı bölümlerle Medine'deki diğer bazı mübarek yerlerin onarımı ve yenilenmesi ile ilgili olarak aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

1. Medine-i Münevvere'de bulunup daha önce imar ve inşaları hakkında irade-i seniyye belir-miş olan kutsal yerlerden Kuba mescidi ile aşağıda isimleri belirtilen diğer yerlerden onarımı bitiri-len yerler İstanbul'dan gönderilen mühendis kal-fasının marifetiyle keşif ve ölçümleri yapılarak, gerekli gerçek harcamaları belirten bilgileri ihtiva

eden defterlerin İstanbul'a gönderilmesi hakkında bir önceki yıl (1246 H./ 1830 M.) çıkarılıp gönde-rilen emirler uyarınca mezkûr mübarek yerlerin sözü edilen mühendis, bina emini ve diğer memur-ların marifetiyle keşif ve ölçümleri yapılmıştır.

2. Buna göre tercübe için üç ayrı yerde birer arşınlık üç değişik tür duvar yaptırılarak değerlendirmeye yapmak suretiyle fiat tesbiti yapılp, ayrı ayrı keşif defterleri hazırlanmıştır.

3. Söz konusu mübarek yerlerden Mescid-i Nebevî dahilindeki Hz. Osman mihrabının kubbesi ile sair mülhakatının onarımı için 70.000, Mescid-i Nebevî'nin yapıları için 50.000, Sultan II. Mahmud'un Medine'de ihya etmiş olduğu medresenin müderrisi ile kütüphanenin başmemurunun meşru-ta haneleri (lojmanları)nın onarımı için 10.000 kuruş, fiat fazlasıyla birlikte altın olarak ve ilgili hesaba kaydedilerek surre emini Hacı Necib'e teslim edilmek suretiyle gönderilen bir yük²¹ kırksekiz bin kuruş, sözü geçen bina emininin bilgisiyle ve yasal bir şekilde teslim olunmuştur.

4. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in babası Hz. Abdullah'ın türbesinin genişletilmesi için satın alınan arsanın hücceti gönderilmiş olduğundan bahisle, sözü geçen defterlerde belirtildiği üzere, o tarihten itibaren onarılıp yapılacak mübarek yerler için külliyetli miktarda para ile taşıcı, kalem-kâr (kalem işçisi), sıvacı, nakkaş, kurşuncu, demirci ve benzeri ustalardan otuz kişi işçinin İstanbul'dan gönderilmesinin gerektiği, hacıların dönüşünde saltanat makamına iletildiğinde ve söz konusu defterlerle hüccetin sunulması sonucu keyfiyet ve gereği Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Seyyid Mehmed Tâhir'e sorulduğunda, mezkur defterlerde gösterildiği ve Evkâf-ı Humâyûn nezaretindeki Zimmet ve serki defterlerinden hesap edildiği vechile onarım ve yenilenmesi biten yerlerden:

a- Kuba Mescidi'nin kubbeleriyle sütun ve duvarlarının çoğu yenilenmiş, diğer yerleri de yenilenmiş gibi onarımı tamamlanmış olduğundan İstanbul ve Mısır'dan gönderilen inşaat malzemesinden başka, bu mescidin inşaat masrafı keşfi uyarınca bir yük ellibir bin dört yüz seksenbir,

b. Kuba Mescidi yakınındaki Hz. Ali (R.A.) Mescidi'nin yeniden yapım masrafı olarak on altı bin iki yüz onbeş buçuk,

c- Hz. Fâtıma (R.A.) Mescidi'nin yenilenme-si masrafı olarak on altı bin sekiz yüz,

20. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu Ahkâm defterinin 447-448 sayfalarında kayıtlı olup, Divanî yazı ile yazılmış ve 80 satırdan ibaret olan Evâsıt-ı Receb 1247 H. (27.12.1831 M.) tarihli ferman.

21. M.Zeki Pakalın, a.g.e. III. cilt, 639. sayfasında Yükle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Yük, yüzbin akçe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Beşyüz kuruş yerinde "kese" kullanılırdı. Milyon, milyar tabirleri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden bir milyon yerine on yük denilirdi."

d- Kuba Mescidi civarında yeniden yapılan Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Umre makamının masrafları olarak onbeş bin otuz üç,

e- Sultan Abdulhamid tarafından Medine'de yapılan medresenin onarım ve tanzimi masrafları olarak yirmi bir bin beşyüz yirmi iki kuruş ki yukarıda tamamen onarılacak tanzim edildiği açıklanan mübarek yerlerin İstanbul'dan gönderilen malzeme ve eşya tutarı olan para ile beraber harcanan meblağın toplam olarak iki yüz otuz ikibin beşyüz yirmi dört buçuk kuruş on beş akçeye ulaşmıştır. Sözü geçen Kuba Mescidi ile diğer mübârek yerler ve Hamîdiye Medresesi için önceden ve sonradan Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden Surre-i Humâyûna teslim edilerek gönderilen meblağlar ve fiat fazlasının eklenmesi ile birlikte, iki yük seksen yedi bin ikiyüz altmış beş kuruşa bâliğ olmuştur. Mezkûr harcamalar bu meblağdan düşürülerek yapılan denkleştirmede bina eminine elli dört bin yediyüz kırk kuruş kırk beş akçe fazla teslimat yapılmış olduğu meydana çıkmıştır.

Daha sonra onarımı istenilen mübârek yerlerden:

a. Mescid-i Nebevî izinde ve Ravza-i Mutahhara'nın ön kısmındaki Hz. Osman mihrabının kubbesiyle sütunları ve sağ tarafındaki duvarının onarımı için Mısır'dan gönderilen malzemelerin dışında fazla iş açıldığından dolayı, hazırlanan keşif gereği toplu halde yapılacak harcamanın bir yük yirmi yedi bin üç yüz on,

b. Mekke kapısı adıyla adlandırılan yerde bulunan Mescid-i Şerîf-i Nebevî'nin onarım ve yapımı harcamaları olarak üç yük otuz beş bin yüz altmış altı,

c. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in babası Hz. Abdullah'ın türbesinin kubbesinin önceden yapılmış ve yapılacak olan yeri ile diğer bölümlerinin inşaat masrafları olarak bir yük yüz bir,

d. Kuba Mescidi önündeki eski sebilin onarım ve yapım masrafları olarak on dokuz bin dokuz yüz altmış,

e. Yine Kuba Mescidi civarındaki Bi'r-i Hâtem Kuyusu ile bitişiğindeki mescidin yeniden yapım masrafları olarak dokuz bin üç yüz doksan beş,

f. Sultan II. Mahmud'un medresesi müderrisinin meşruta hanesinin onarım masrafı olarak on bin beş,

g. Sultan II. Mahmud'un Kütüphanesinde görevli başmemura ait meşruta hanenin onarım masrafları olarak yedi bin beşyüz bir,

kuruş ki yeniden inşa ve tamir olunmuş ve olunacak mezkûr yapıların masrafları keşif gereği ve tahminî olarak toplam altı yük dokuz bin dört yüz otuz sekiz kuruşa ulaştığından sözü geçen eski surre-i humayun emini ile bir önceki yıl gönderilen bir yük kırk sekiz bin kuruş, onarımı

bitmek üzere olan mübarek yapıların masrafları için önceden bu hesaba gönderilmiş olan paradan hesaplanandan başka bâkî görünen elli dört bin yedi yüz kırk kuruş bu defa keşfi yapılan yerlerin yapı masrafları yekunundan iki kalem aşağı varıldığı surette, söz konusu binaların onarımı için dört yük altı bin altıyüz doksan yedi buçuk kuruş on akçenin de gönderilmesi lazım olmuştur.

Ancak sözü geçen mühendis, Medine-i Münevvere'de önceden yapılmış ve yapılacak olan mübârek yerlerin tamamını, hacıların Medine'ye gelip gittikleri kısa bir sürede keşif ve ölçümlerini yapıp, gereken harcamaları mümkün mertebe inceleyerek müfredatıyla keşif defterlerini göndermiş ise de layık-ı vechiyle tetkike vakit müsait olmadığından daha önce yapılmış olan yapıların masrafları layık olduğu şekilde yazılıp deftere geçilmiş olmadığı, dönen bazı kimseler tarafından haber verilmiş olduğundan bahisle Harem-i Nebevî Şeyhi, Medine Kadısı ve Muhafızının görüş birliği ve nezaretlerinde sözü geçen bina emini ve mühendisin görüşüyle son derece dikkat ve itina ile yeniden keşif ve tahmin yapıp gerçek masrafları incelenerek:

1. Gereken defterlerin takdim edilmesi,

2. Mescid-i Nebevî ve Hz. Osman mihrabının Kubbesi ile diğer yerlerinde imar ve inşalarına başlayarak az bir zaman zarfında bitirilmesine dikkat ve itina gösterilmesi,

3. Bu amaçla Evkâf-ı Humayun Hazinesinden münasip miktarda paranın bu hesaba verilmek üzere Surre-i Humayun Emmini Hacı İbrahim Edhem'e teslim edilerek Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi,

4. Yukarıda sözü edilen otuz adet usta ve işçinin gerekli harcırah ve masrafları Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanmak üzere temin edilip, deniz yoluyla Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi,

5. Sözü geçen mübarek yerlerin onarım ve yapımı için keşfedilen harcama tutarı olan 4 yük 6.600 kûsur kuruşa mahsuben Evkâf-ı Humayun Hazinesinden 250.000 kuruş gönderilmesi,

6. Surre Emmini ile gönderilecek bu meblağın bina emini tarafından teslim alındığında, öncelikle daha önce yapılmış olan yapıların yeniden layık-ı vechiyle keşif ve tahmini yapılarak, gerçek masrafları etrafıca incelenmek suretiyle gereken müfredat defterlerinin gönderilmesi,

7. Daha sonra Mescid-i Nebevî ve Hz. Osman mihrabı ile diğer yerlerin yapımına başlanması,

8. Yürütülen onarım ve yapı işlerinin son derece muhkem ve sağlam olmasına itina gösterilmesi ve kısa bir sürede tamamlanarak yapılan onarım çalışmalarını gösterir defterlerin gönderilmesi,

padîşah emri olduğu belirtilerek, bu emirlere dikkatle ve titizlikle uyulması ve tersine olan herhangi bir davranıştan kaçınılması vurgulanmıştır.

Ancak Medine-i Münevvere'deki sözü edilen mübarek yerlerin onarım, yapım ve tanzimi ile binâ emini tayini ve benzeri hususlar hakkında sâdir olan yedi adet ayrı ayrı evamir-i şerife ile Evasıt-ı Receb-1247 H. (9 Aralık 1831 M.) tarihli olup yukarıda sözü edilen fermanın surre emini Hacı Edhem tarafından hasbelkader mahalline ulaştırılmadığı 1249 H. (1833 M.) tarihli başka bir belge²² de belirtilmektedir.

Söz konusu emirler ve gönderilmesi kararlaştırılan meblağların ertesi yıl mahalline yeni surre emini Seyyid Ahmed Ağa vasıtasıyla mahalline ulaştırılarak öngörülen onarım ve yapı hizmetlerinin yerine getirilmiş olduğu aynı belgenin muhtevsinden anlaşılmaktadır.

Sunulan belgelerle bilgilerden Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un, Mescid-i Nebevî ile Medine-i Münevvere'deki diğer mescid, medrese, mektep, kütüphane ve türbelerin bakım ve onarımına ne kadar önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Her yıl bu mübarek yapıların bakım ve onarımına harcanmak üzere gönderilen külliye miktarda paranın yanında mühendis, mimar ve sanatkarların bu gaye ile bol miktarda ödenen maaş ve harcırahlarla İstanbul'dan Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi, bu hususta gösterilen ilgi ve itinanın bir başka belirtisidir. Öyle ki, yürütülen onarım ve yenileme çalışmalarının büyük bir dikkat ve itina ile sürdürülüp onarılan yerlerin muhkem ve sağlam bir şekilde kısa bir süre içinde bitirilmesi için gönderilen mühendis kalfası ve maiyyetindeki personel ile yetinilmemiş, daha üst düzeyden teknik eleman gönderilmiştir. Bu hususu yaptığımız araştırma ve incelemede tespit ettiğimiz dört ayrı belgede görülmektedir. Aynı tarihi taşıyan bu belgelerden biri ferman, diğerleri bu ferman gereği yapılan işlemleri dile getiren tafsil türünden ilm u haber kayıtlarıdır.

Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi Hâfız İsa Ağa ile Medine-i Münevvere kadısına hitaben yazılan bu ferman²³ aynen şöyledir:

Belge: 6

"Şeyhül-Harem-i Nebevî Hâfız İsa Ağa dâme uluvvuhuya ve Medine-i Münevvere kadısına hüküm ki, mu'teberân-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı Es-Seyyid

22. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm defterinin 72-73. sayfalarında kayıtlı, divanı yazı ile yazılmış ve 28 satırdan ibaret olan bu belge aynen şöyledir:

Belge: 5

"Medine-i Münevvere neveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede mukaddemen imâr ve inşâlarına irâde-i hayriyet ifâza-i seniyye-i şâhâne ta'allukuyla me'mûru ma'rifetiyle reside-i hüsn-i hitâm olan Mescid-i Şerif-i Kuba ve makâmât-ı ulyâ-yı sâire-i sa'âdet - ihtivâ ebniyelerinin ve gerek mu'ahharen ta'mir ve tanzimine irâde-i kerâmet ifâde-i mülûkâne ta'alluk eden mihrâb-ı şerif-i Hâzret-i Osmân ve Mescidü'l-gamâm ismiyle müsemma Mescidü'n-Nebevî aleyhi's-selâm ve vâkî sâire-i ma'lûmenin dâr-ı aliyyeden

bi'l-intihâb gönderilen mühendis halifesi ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'-i şerif ve me'mûrin-i sâire ma'rifetleriyle keşf ve mu'ayenesiyle mikdâr-ı masârif-i inşâyelerinin mübeyyin defterleri takdim ve inşâ ve tanzimlerine şürâ' ve mübâseret olunmak üzere başka ve zikrolunan ebniye-i müteberreke masârifât-ı inşâyelerine mahsûben mukaddem gönderilmiş olan mebâliğden mâ'lada Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'dan iki yük elli bin kuruş irsâl kılınmış olduğunu Hâvî başka ve yine Medine-i Rahmet-definde Bâbu's-Selâm nâm mahalde ihyâ-kerde-i şâhâne olan medrese-i celile kütübhâne-i münife müderris ve hademe-i sâiresine mu'ayyen vazâif ve sâirenin ma'a zam gönderildiğini muhtevî başka ve yine Medine-i Münevvere'de vâkî Hamidiye medrese-i celilesinde mahfûz olan kütüb-i şerife bermûcebi irâde-i seniyye tanzim kılınan kütüb-hâne dolâblarına vaz' ile şürûtu mücibince amel olunmak bâbında başka ve sâlifül-beyân ebniye-i müteberreke binâ emini sâbık Aziz Efendi'nin vefâtı vukûuyla yerine dâmâdı Ali Vahid Efendi binâ emini nasb ve ta'yin olduğunu müş'ir başka ve emîn-i mûmâileyh Ali Vahid Efendi'nin yirmibeş aylık güzeşte ma'âş olarak hazîne-i merkümeden yirmibeş bin kuruş irsâl olduğunu mübeyyin başka ve sâlifü'z-zikr imâr ve inşâ buyrulan Mescid-i Şerif-i Kuba'nın kadimden hademesi olan Şeyh Hamza'ya vakf-ı celil-i şâhânedan imâmet için senevî yüz yirmi ve hitabet için altmış ve oğlu Şeyh Mehmed'e dahi müezzenlik ve kayımlık için altmışar kuruşdan cem'an mûmâileyhimâyâ senevî üçyüz yirmi kuruş vazife ta'yiniyle cihât-ı merkûme uhdelere tevcih ve kaleminden lâzım gelen berâtları bi't-tastir tesyir kılınmış idüğünü mutazammın başka ve iki yüz kırk yedi senesi Evâsıt-ı Recebinde divân-ı humâyûn tarafından başka şeref-südûr olan evamir-i aliyye ile meblağ-ı mezkûr ve cihât-ı mezkûrenin Haremeyn Muhâsebesinden tasdir ettirilen iki kıt'a berâtları ve zamm-ı vazife husûsunun sûret defteri, Evkâf-ı Humâyûn nâzırı Sâbık müteveffâ Tâhir Efendi ma'rifetiyle surre-i humâyûn emini sâbık sa'âdetlü El-Hâc Edhem Efendi'ye tevdî'an ol saub-i şeref-eube gönderilmiş olup ancak meblağ-ı mezkûr iki yük elli bin kuruş ile binâ emini mûmâ ileyhin güzeşte ma'âş olan yirmibeşbin kuruş ki cem'an iki yük yetmişbeş bin kuruş hasbe'l-kader mahalline vâsıl olamayız Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'da emâneten hafız ettirilmiş ve evamir-i aliyye-i mezkûre ile mârru'z-zikr berâtlar esnâ-yı râhda zâyî' olmuş olduğundan bahisle mebâliğ-i mezkûre işbu sene-i mübârekece surre-i humâyûn emini nasb ve ta'yin kılınan dergân-ı âli kapucu-başlıklarından Seyyid Ahmed Ağa'ya bi't-tevdî' irsâl olunmak üzere zikr olunan evamir-i aliyye divân-ı humâyûn tarafından tasdir ve berât-ı şerife-i mezkûrenin dahi zâyî'den tahriy için Haremeyn-i Şerifeyn muhâsebesine ilm ü haberi itâ ve tesyir olunmak hususu irâde-i seniyye menût idüğünü mütehayyizzân-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden hâlen Evkâf-ı Humâyûn nâzırı atufetlü efendi hazretleri bâ-takrîr ifâde etmiş ve keyfiyet huzur-ı humâyûn-ı hazret-i şâhâneye lede'l-arz ol vechile tanzim ve icrâsına mübâderet olunması mazmûmuna hatt-ı şerif-i kerâmet-i redif-i mülûkâne leuha-tırâz sūdûr olarak mantûk-ı münifi üzere divân-ı humâyûn tarafından zâyî'den evamir-i aliyye isdâr kılınmış olmağla zikr olunan vazâif berâtlarının dahi zâyî'den tasdiri için Haremeyn-i Şerifeyn muhâsebesine işbu ilm ü haber verildi. Fi. 18 Cemâziye'l-âhir-1249"

23. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm Defterinin 116-117. sayfalarında kayıtlı olup, divanı yazı ile yazılmış ve 34 satırdan ibaret olan 19 Cemâziye'l-Ahîr-1250 H. (12 Ekim 1834 M.) tarihli ferman.

El-Hâc Mehmed Sa'id dâme uluvvuhunun bundan akdem takdîm eylediği iki bend takrîrinde beyân ve Surre-i Humâyûnum Emîni sâbık dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından Es-Seyyid El-Hâc Ahmed dâme mecduhunun ilâmında tafsîl ve ayân kılındığı üzere Medine-i Münevvere nevveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede mukaddem ve mu'ahher i'marına irâde-i hayriyet ifâde-i mülûkânem müte'allik olan ebniye-i âliyenin tekmi'l olanlarını sıhhati üzere keşif defterlerinin irsâli ve kusûr i'mârı iktizâ eden makâmat-ı mübârekenin metânet ve rasânet vehile i'mâr ve inşâlarına müsâra'at ve müddet-i kalîlede itmâm-ı me'mûriyetiyle avdet eylemek üzere mühendis-hâne-i berriyeye baş hâcesi ve mütercimî El-Hâc İshak zîde mecduhunun hâce ve mütercimlik ma'aşlarına hâlel gelmemek üzere bu husus-ı hayriyet-mansûsa müstakillen me'mûriyetine irâde-i aliyem ta'aluk edüp me'mûriyetini hâvi emr-i şerîfim isdâr ve itâ olunup kendisine iktizâsı üzere harcırah ve ma'aş tahsisile ebniye-i âliye için tertîbi iktizâ eden mebâliğ bil'mülâhaza tekrâr arz ve isti'zân kılınmak üzere Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine ilm u haberi vürûd etmiş olduğundan merbûtan takdîm kılınan bir kit'a varakaya Evkâf-ı Humâyûnum rûz-nâmçesi defterlerinden ihrâc kılınan kuyuda nazaran ebniye-i mezkûreye mukaddemen der-sa'âdetimden ta'yin kılınan mühendis halifesi İzzet ve mücavîrinden binâ emini Vahîd, maslahat şürû'ları târihinden itibâr ile hazîne-i mezkûreden mâhiye biner kuruş ma'aş ve mühendis-i mûmâ ileyh in itizâmında on bin kuruş harc-ı râh itâ olunmuş olduğu müstebân olup ancak mûmâ ileyh İshâk, fennen ve rûtbeten kadri ve haysiyeti selefine fâik olduğu ve binâ emâneti dahi ilâve-i me'mûriyeti kılındığı cihetle lâyık-ı vehile ma'aş tahsîsi ve harc-ı râh itâsıyla tesyîri icâbından bulunmuş olduğuna binâen bi-mennihi Te'âlâ Medine-i Münevvere'ye usûluyla maslahat-ı hayriyyeye şürû'undan itibâr ile mahiye ikibin kuruş ma'aş ve iyâb ve zehabında sarfetmek üzere otuz bin kuruş harc-ı râh itâsı tensîb olunmuş ve ebniye-i mezkûrun sür'at-ı inşâ ve tekmi'lî zîmninde itâsını ifâde etmiş olduğu beşyüz bin kuruşun kâmilen itâsı, ebniye-i mezkûrun masârıfı henüz sahîhan tebeyyün etmemiş ise de ebniye-i âliye-i mezkûreye ihtimâmlu ve keremiyetlü başlayarak bi-mennihi Te'âlâ müddet-i kalîlede itmâmına müsâra'at eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek ve ma'rifet-i şer'i ve Şeyhü'l-Haremî Müşârûn ileyh ve vücûh ma'rifetleriyle masârıf-ı vâkî'ası defteri terkîm ve ba'del-ve't-temhîr zühûr eden fazlasıyla bil-istishâb avdet ve Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine teslim mübâderet eylemek üzere bin kise akçe tertîb ve mûmâ ileyh hemân bu taraftan hareket ve ol saub-i şeref evbe vüsûlünde maslahatı dest-gâhlik ve tiz elden lüzûmu olan

eşyâyı tedârik ve tehy'e ile emr-i binâya mübâserete müsâra'at eylemesine medâr-ı suhûlet olmak için bil-istishâb götürmek üzere iki yüz kisesi mûmâileyhe ve sekiz yüz kisesi hâlen surre-i humâyûnum emîni dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından Hâfız Mehmed dâme mecduhu istishâbıyla irsâl olunmak üzere tanzîmi dahi tensîb olduğu sûretde ol vehile Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalemine kayd ile meblağ-ı mezbûr bin kise akçenin Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesinden itâsı için başka ve emîn-i mûmâ ileyh in ma'aş ve harc-ı râhı için başka başka lâzım gelen sûretleri ve mahalline ifâde-i hükm mutazammın emri ve Evkâf-ı Humâyûnum defterlerine ilm u haberi itâsıyla icrâsı husûsunu Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı müşârûn ileyh in takdîm eylediği takrîri, mübârek hâk-i pây-ı Humâyûn-ı şâhâneme lede'l-arz inhâ ve istizân olduğu üzere icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunması me'âlinde hatt-ı ihsân nukat-ı mülûkânem levha-âray-ı sūdûr olmağla mücibince lâzım gelen sûretleri ve ilm u haberi itâ kılınmış olmağla bervech-i muharrer işbu emr-i âli-şânım isdâr ve irsâl olunmuştur. İmdi vüsûlünde sen ki Şeyhü'l-harem-i mûmâ ileyh sin bâlâda beyân olduğu üzere binâ emîni mûmâ ileyh ol mikdâr ma'aş tahsis ve otuz bin kuruş harc-ı râh ile ebniye-i merkûme masârıfına mahsûben yüz bin kuruş itâ olduğu ma'lûmun olduğda ebniye-i âliye-i mezkûreye mûmâ ileyh ihtimâmlu ve keremiyetlü başlayarak bi-mennihi Te'âlâ müddet-i kalîlede itmâmına müsâra'at eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek vehile inzimâm-ı re'y eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek vehile inzimâm-ı re'y ve ma'rifetin ve ma'rifet-i şer' ve vücûh ma'rifetleriyle masârıf-ı vâkî'ası defterini terkîm ve ba'del-izmâ ve temhîr zühûr eden fazlasıyla mûmâ ileyh İshak zîde mecduhuya teslim der-sa'âdetime irsâl ve evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine teslim olunmasına mübâderet eylesin ve sen ki kâdî-ı mûmâ ileyh sin sen dahi mücib-i emr-i şerîfimle amel ve hareket eyleyesin bâbında fermân-ı âli-şânım sâdır olmuştur. Fî 19 C. 1250."

Tetkikinde de anlaşılacağı üzere bu ferman-da önemle üzerinde durulan hususlar şunlardır:

1. Osmanlı Devletinin ileri gelen devlet adamlarından Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Mehmed Said'i daha önce saltanat makamına sunmuş olduğu iki maddelik raporu ile surre-i humâyûn emîni dergah-ı muallâ kapıcıbaşlarından²⁴ Hacı Ahmed'in ilâmında açıklanmış olduğu üzere, Medine-i Münevvere'de pâdişâh irâdesiyle önce ve sonra onarılan mübarek yapılardan onarımı bitirilmiş olanların doğru bir şekilde keşif defterlerinin gön-

24. Kapıcıbaşı, Saray kapıcılarının âmiri ve büyük zâbiti hakkında kullanılan bir tabirdir. M.Zeki Pakalın, a.g.e., C.II, s.167.

derilmesi, bitirilmeyenlerin de onarım ve inşaatlarının sağlam bir şekilde hızla devam ettirilerek kısa bir sürede tamamlayıp dönmek üzere mühendis-hâne-i berriyye baş hocası ve mütercimi olan Hacı İshak'ın, hocalık ve mütercimlik maaşlarına halel gelmeksizin bu hayırlı göreve müstakillen atanması hakkında padişah emrinin sâdir olduğu,

2. Belirtilen göreve atanan Hacı İshak'ın fen ve meslekî mertebe bakımından itibar ve hayiyeti selefinden daha üstün olup, mühendislik görevinin yanında bina emniyeti görevi de uhdesine tevdi edilmiş olması itibarıyla, harcırah ve maaşının selefine oranla artırılarak harcırahının otuz bin, aylık maaşının da ikibin kuruş olarak tensib ve tesbit edildiği,

3. Medine-i Münevvere'deki mübarek binaların yapım çalışmaları hızlandırılarak bitirilmesi için harcanması öngörülen beşyüz bin kuruşun tamamının verilmesi, söz konusu yapıların gerçek masrafları henüz belirilmiş olmamakla beraber, bu binaların itina ve ihtimamla inşaatlarına başlayarak Allah'ın lütfuyla az bir süre içinde tamamlanmasına gayret gösterilerek harcamaların yerli yerince yapıpı telef olmaktan korunması, yapılan harcamaların yasaya uygun olarak Harem-i Şerif Şeyhi ve ileri gelenlerin görüşleri ile deftere geçirilip, imzalandıktan ve mühürlendikten sonra sözü edilen meblağdan arta kalan miktarla birlikte İstanbul'a dönülerek Evkâf-ı Humâyûn Hazinesine teslim edilmesi,

4. Belirtilen gaye ile bin kîse²⁵ akçe hazırlanarak adı geçen baş hoca Hacı İshak'ın İstanbul'dan hareket edip Medine'ye ulaştığında gereken eşya ile malzemeyi tez elden temin edip derhal yapı işine başlamasını kolaylaştırmak için beraberinde götürmek üzere kendisine yüz kîse teslim edilmesi, arta kalan sekizyüz kisenin de surre-i humayun emini Hâfız Mehmed ile gönderilmesi için gerekli düzenlemenin yapılması,

5. Evkâf Nâzırı Mehmed Said'in saltanat makamına sunduğu sözü geçen raporunda, söz konusu bin kîse akçe ile bina emniyetine atanan mezkûr başhoca Hacı İshak'a ödenecek harcırah ve maaşın Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanması için gerekli emirlerin ilgili yerlere verilmesi ve defterlere geçirilmesini inha ederek izin isteğinde bulunduğu, gereğinin ifâsını ihtiva eden hatt-ı humayun sâdir olduğu belirtilerek, Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi ile Medine Kadısının yeni atanan binâ eminine yardımcı olmaları, işlerin hızla yürütülerek onarımların muhkem ve sağlam olmasına gayret göstermeleri, tahsis edilen ödeneklerin telef edilmemesi ve yapılan harcamaların sıhhatli bir şekilde kendileri ile ileri gelenlerin görüşü ile deftere geçirilerek arta kalan para ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi, emredilmektedir.

Bu fermanın ihtiva ettiği emirlerin uygulandığını gösteren aynı tarihli üç belgeden birinde²⁶ söz konusu bin kîse akçelik meblağın Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden verilmesi ve fermana be-

lirtilen şekilde Medine-i Münevvereye gönderilerek onarımı gereken mübarek yapıların onarım ve yapımı işlerinde harcanması için deftere kayıt sureti verildiği belirtilmektedir. Aynı defterde kayıtlı olup, aynı tarihi taşıyan belgelerin ikincisinde²⁷ bina emini ve mühendis olarak Medine'ye gönderilen mühendishane-i berriyye başhocası ve mütercimi Hacı İshak'ın gidiş ve dönüş masrafı olarak tahsis ve tensib edilen otuz bin kuruşluk harcırahının Evkâf-ı Hûmayun Hazinesinden verilmesi için düşünülen kayıt örneği olduğu, üçüncüsünde²⁸ ise, adı geçen Medine-i Münevvere'ye ulaşmış göreve başlamasında, hocalık ve mütercimlik maaşlarına halel gelmeksizin yeni görevi ile ilgili olarak tahsis edilen aylık ikibin kuruşluk maaşının da Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden ödenmesi için düşünülen kayıt örneği olduğu belirtilmektedir.

SULTAN ABDÜLMECİD ZAMANINDA YAPILAN GENİŞLETME VE ONARIMLAR:

Osmanlılar Döneminde yapılan onarımların en büyük ve en geniş Sultan Abdülmecid zamanında yapılandır. 1265 H. (1849 M.) yılında başlatılıp 1277 H. (1860 M.) yılında bitirilen bu yenileme ve onarım çalışmalarında, usta ve sanatkarların en liyakatlısı istihdam edilmiş, malzemenin en değerlisi ve en güzeli kullanılmıştır. Araştırma ve incelemeler sonucu gereken her türlü malzeme temin edilmiş ve bu uğurda hiç bir harcamadan kaçınılmamıştır. Yaklaşık on iki yıl süren bu kapsamlı onarım ve genişletme çalışmalarında işi aceleye getirerek sıradan bir onarım gibi geçiştirilme cihe-tine gidilmemiş; peyderpey ve âheste âheste itinalı bir şekilde Mescid-i Nebevî'nin yüceliğine ve bütün müslümanların gönüllerindeki saygınlığına uygun olarak yürütülmüştür.

25. Altın ve gümüş paraların muhafazası için mahfaza makamında kullanılan torba demek olan bu tâbir, aynı zamanda muayyen bir miktar parayı tazammun eden bir ıstilahtır. Kîse yazılır, kese denilirdi. Eski zamanlarda altın ve gümüşe göre kıymeti başka başka idi. Yine eski zamanlarda akçe için kese, altın için de surre tabiri kullanılırdı. Altın ve gümüşe göre kıymeti değişen kese zaman itibarıyla de farklar göstermiştir. Fatih ve II. Bâyezid zamanlarında kese denildi mi otuz bin akça veya onbin altın anlaşılırdı. Daha sonraları Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan "Sultani Altını" keselerin her biri bin adetlik olduğu gibi 1537 tarihinde yirmi bin, 1660-61 senelerinde kırk bin ve 1688'den sonraki senelerde elli bin akça bir kese itibar olunmuştur. Keseye "İstanbul kesesi" "Kise-i Rumi", Kise-i Divani" ve Kise-i Mısır" diye isimler de verilmiştir. Hal ve zamana ve paranın rayicine göre değişen kese, nihayet beş yüz kuruşa karar kılınmıştır.
26. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm Defterinin 115. sayfasında kayıtlı olup, divanî yazı ile yazılmış olan 16 Cemaziye'l-âhîr-1250 H. (9 Ekim 1834 M.) tarihli ilm-u haber sureti.
27. Aynı defterin 116. sayfasında kayıtlı ve 16 satırdan ibaret olan divanî yazı ile yazılı ve 16 Cemaziye'l-âhîr-1250 H. (9 Ekim-1834 M.) tarihli ilm u haber sureti.
28. Aynı defterin 116. sayfasında kayıtlı ve 17 satırdan ibaret olan divanî yazı ile yazılı ve 16 Cemaziye'l-âhîr-1250 H. (9 Ekim-1834 M.) tarihli ilm-u haber sureti.

Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere harem-i Şeriflerinin zâbitları ile görevlilerinin asıl maaşları ve yapılan zamlarla Mekke ve Medine'deki mübârek yapıların bakım ve onarımı için önerilen bazı mâli tedbirleri ihtivâ eden bir belge²⁹'nin 29-34. satırlarında:

"...Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'de vâki ebniye-i Seniyye-i mübâreke ta'mîrât-ı masârifâtıyçün Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'a bir gûne karşılık tertîb olunamamış olduğundan şimdiye kadar vukû' bulan ta'mîrâtı her ne hâl ise hazîne-i merkûme tarafından rü'yet olunmakta ise de masârif-i mezbûrun masraf kaydına mahal olmayup evkâf-ı sâire hâsîlatından rüyeti münâsib olaçağı misûllu ta'mîr vukû'unda terk ve te'hîri bir vechile tecviz olunur mevâddan olmayup, derhal tesviyesi lâzımeden bulunduğundan, sâlifül'-beyân ebniye-i seniyye tâ'mîrâtı masârifâtı için senevî irâde buyrulan mahalden iki yük elli bin kuruş veyahut tensib ve irâde buyrulduğu mikdâr mebâliğin karşılık tedâriki icâb-ı maslahatdan idüğü beyânıyla..."

şeklinde devam eden ifâdelerden, belirtmeye çalıştığımız husus dile getirilmiştir. Zamanın Evkâf Nâzırı Mehmed Hasib Paşa tarafından Haremeyn-i Şerifeyn ile ilgili olarak Ahkâm-ı Adliye yüce meclisine arz edilen yardım hususu, meclisin uygun görüşü ve padişah Sultan Abdülmecid'in sâdir olan fermanı ile maliye hazinesinden karşılanması emredilmiştir. 16 Receb 1263 H. (18 Haziran 1847 M.) tarihli başka bir belge³⁰ nin 19. satırında, 1263 H. (1847 M.) yılında 1250 kise surre-ül humâyûn tertibatı ve üçyüz kise de Mekke ve Medine'deki mübârek yerlerin onarım masrafları karşılığı olmak üzere toplam olarak bin beş yüz elli kise yardımının Mekke ve Medine'ye gönderilmek üzere tahsis edildiğini görmekteyiz.

Gerek Evkâf Nâzırı Mehmed Hasib Paşa tarafından sunulan öneride geçen ifâdeler ve gerekse gönderilmesi uygun görülüp tahsis edilen meblağ, Osmanlı Devletinin Mescid-i Nebvî ile Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreme'deki mübârek yerlere gösterdiği büyük ilgi ve yakınlığı ortaya koymaktadır.

Harem-i Mescid-i Nebvî Şeyhi Davud Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e yazdığı bir yazıda bu mescidin 400 yıla yakın bir süredir geniş bir onarıma tâbi tutulmadığını, dolayısıyla her geçen gün biraz daha harap olmaya yüz tuttuğunu belirtmesi üzerine Sultan Abdülmecid, mahalline gönderdiği mütehasıs elemanlar vasıtasıyla konuyu inceletip Mescidin durumunu öğrenerek, bu onarımın başlatılmasını emretmiştir. Yönetim ve denetimini bizzat kendisinin seçtiği kimşelere tevdi etmiş olduğu bu onarım ve genişletmeye fevkalâde önem atfetmiştir.

Mescid-i Nebvî'de namaz kılmak isteyenlere engel olmamak için onarım çalışmaları bölüm bölüm olmak üzere yürütülmüştür. Yıkılan bir böl-

üm veya yön tamamen yenilenerek onarıldıktan sonra diğer bölüm veya yönün yıkımıyla onarımına başlanılmıştır. Yıkılan her eski kısmın yerine yenisi muhkem ve itinalı bir şekilde yapılmıştır. Hücre-i Nebeviyye ile temeli sağlam ve yapısı muhkem olan bazı duvarların dışında Mescid-i Nebvî'nin her tarafı yıkılarak yeniden yapılmıştır. Minber ve Mihrab-ı Nebvî de onarılarak olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Kuzey duvarı ile batı duvarının Mecidiye minaresinin bitişiğinde olan az miktardaki kısmın dışında kalan yerleri yıkılmamıştır. Keza Hz. Osman mihrabı da, yapısı sağlam ve güzel olduğu için yıkılmamıştır. Eski sütunlar yeni ve yekpare olan sütunlarla değiştirilmiştir. Ancak Ravza-i Mutahhara kısmındaki beyaz ve kırmızı mermerlerden yapılmış ve tezhib edilmiş olan eski sütunlar yine yerlerine iade edilmişlerdir. Ayrıca yapılan kubbeleri üzerlerine oturtmak için duvarlara bitişik olarak yeni sütunlar yapılmıştır. Dörtgen biçimindeki taş kaideler üzerine dikilen yeni sütunların başlıkları üzerine oturtulan kemerler ve kubbeler de yapılmıştır. Bakır şebekeli ve rengarenk vitray camlarının yer aldığı sanat şaheseri olan pencereleri, mescidin içine giren ışıklara bir başka güzellik sağlayacak şekilde yapılmıştır. Kuzey, doğu ve batı revakları³¹ genişletilmiştir. Kuzey ve doğu taraflarında üç revak yerine iki revak yapılmıştır. Batı tarafında ise Mecidiye minaresinden Bâbü-Rahme minaresine kadar olan kısımda dört revak yerine üç revak yapılmıştır. Kible tarafındaki avluya paralel olan revaklar genişletilmiştir. Ancak, önceleri üç revak ile kuzey tarafındaki alandan ibaret olan mescidin avlu tarafında iki revak ilave etmek suretiyle asıl mescidin tamamı örtülmüştür. Doğu duvarının ana minareden Cibril Kapısına kadar olan bölümü 5 tam 1/4 arşın geriye çekilerek yapılmıştır. Böylece 1293 m² kadar bir genişletme yapmak suretiyle önceleri dar olup, izdihama yol açan Hücre-i Nebeviyye ile doğu duvarı arası genişletirelerek Hac mevsiminde Hz. Peygamber (S.A.V)'i ziyaret eden haclıların rahatlıkla geçmelerine imkan sağlanmıştır. Yapılan bu genişletme ile Mescid-i Nebvî'nin toplam yüzölçümü 10.303 m² ye ulaşmıştır. Gerçekleştirilen bu genişletme sonucu ana minare ile yeni yapılan doğu duvarı arasında meydana gelen boşluğa altlı-üstlü

29. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 967 nolu Ahkâm defterinin 198-199. sayfalarında kayıtlı, sık divanî yazı ile yazılmış ve 75 satırdan ibaret olan 29-Rebiu'l-ewel-1263 H. (6 Mart 1847 M.) tarihli ilm u haber.

30. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 967 nolu Ahkâm defterinin 280. sayfasında kayıtlı ve divanî yazı ile yazılmış olan 35 satırdan ibaret 16. Receb 1263 H. (18 Haziran-1847 M.) tarihli ilm u haber.

31. Revak;1) Sıra sütunlar veya sıra ayaklar üstüne dam veya tonoz yapılarak üstü örtülmüş ve önü açık olan sütunlu yol ve galeri.

2) Mısır Camilerinde avlunun revaklı kısımlarındaki üstü örtülü yere de revak denir.

Sanat Ansiklopedisi, C.3, s.1671-1672.

ve üsttekine içerden merdivenle çıkılan iki katlı küçük bir halvet-gâh yapılmıştır. Buraya Hücre-i Nebviyye'nin bazı malzemeleri konulagelmıştır. Diğer taraftan ana minarenin batı kapısı işlemeli kırmızı taşlarla yeniden yapılarak şaheser hale getirilmiştir. Mescidin dış tarafında Cibril Kapısı ile kadınlar kapısı arasında kalan bölüme abdest alınması için sıra halinde musluklar döşenmiştir. Bu arada Cibril Kapısı, asıl kapının hizasında yapılırken, yakılıp yeniden yapılan Bâbüs-Selam kapsının muhteşem şekli Türk-İslâm mimarisiyle sanat zevkini yansıtır bir eser olmuştur. Ayrıca içerde Babus-Selam kapısının ön kısmında yapılan yüce kubbe, mescidin görünümüne bir başka güzellik sağlamıştır.

Diğer taraftan mescidin kuzey tarafındaki bazı evler satın alınarak mescidin kuzey duvarının civarında olan mahzen ve ekmekhane ile birlikte yıktırılıp yerlerine her birinde dörder oda bulunan ve biri sağ tarafa, diğeri sol tarafa olan iki saha yapılmıştır. Sağ taraftaki mektep, sol taraftaki da mahzen olarak düzenlenmiştir. Aralarında bir de abdest alınacak yer bulunan bu sahalara mescidin içine ve dışına açılan ikişer kapı yapılmıştır. Büyük ve derin bir temel üzerine oturtulan Mecidiye minaresi, en güzel ve en bedîî biçimde yapılmıştır. Önceleri mescidin avlusunda aydınlatma için kullanılan yakıt yağlarının deposu olan kubbeli kısım, çevresini kirlettiği için yıkılmıştır. Bunun yerine yukarıda sözü geçen kuzey tarafındaki mahzen ihdas edilmiştir. Ağavât (ağalar)³² sekisinin çevresi, üzerlerinde sarı madenî madde ile yapılmış olan trabzan bulunan ayaklarla yapılmıştır. Bu sekinin güneyinde bulunup, bundan biraz daha düşük seviyede olan diğer seki de yenilenmiştir. Yapı ve tezyinine itina gösterilerek tezhib edilen teheccüd mihrabı bu sekide yer almıştır. Bu sekiyle ağalar sekisinin arası kadınlar kapısına giden yol ile ayrılmıştır. Kadınlar kapısından giren kimsenin sağına düşen mihrab da bu dönemde yapılmıştır. Keza ağalar sekisinin doğusundaki altlı üstlü olan mahzen de bu onarımda ihdas edilmiştir.

Mescid-i Nebevî'nin Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanındaki kible tarafı sınırının üzerindeki ahşap trabzan kaldırılarak, yerine kırmızı taşların üzerinde müsennem³³ biçimde sarı madeninden müşebbek³⁴ trabzan ilave edilen hâciz³⁵ meydana getirilmiştir. Mihrâb-ı Nebevî ile Süleyman mihrabının sağ ve sollarında olmak üzere geçit sağlamak için dört adet kapı benzeri giriş yerleri yapılmıştır. Önceleri mescidin ön kısmından biraz yüksek olan batı, kuzey ve doğu tarafları düzeltilerek her tarafı eşit hale getirilmiştir. Bu arada mescidin tabanı ile aynı seviyede olan avlu biraz alçaltılmıştır.

Mescidin onarımı bitirildikten sonra tabanı ile kible duvarının alt yarısına mermer döşenmiştir. Diğer taraftan tavan kısımları çeşitli ağaç, çiçek ve akarsuların güzel görünüşleri ile nakş ve tezyin edilmiştir. Öyle ki bu görünüm, kubbelere bakan bir kimseyi her kubbede bir başka bahçe olduğunu

zanneder hale getirmiştir. Bütün sütunlar parlaklaarak güzel bir şekilde taş rengiyle boyanmıştır. Sütun başlıkları, Mihrâb-ı Nebevî ve minberin tezhibi ile Süleyman Mihrabının tezhibine ayrı bir itina gösterilmiştir. Daha sonra İstanbul'dan gönderilen meşhur hattat Abdullah Zühdi Bey, bugün Mescid-i Nebevî'nin kubbeleri ile duvarlarında görünen âyetler ve kasidelerle Hz. Peygamber (S.A.V.)'in isimlerini büyük bir itina ile yazmıştır. Seneler süren ve büyük bir emek mahsulü olan bu güzel yazılar, Müslüman-Türklerin hat sanatını ne denli ileri ve güzel bir sanat haline getirdiklerinin silinmez şahidi olmuştur.

Bu onarımda yapılan harcamanın kesin miktarını gösterir muhasebe kayıtlarının tümü elimizde olmamakla beraber, İbrahim Rifat Paşa'nın Mir'âtü'l-Haremeyn³⁶ adlı eserinde verilen bilgidir 750.000 Osmanlı lirasına ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu miktar bugünkü değerle³⁷ 86.250.000.000.-TL. etmektedir.

Hz. Peygamber (S.A.V.) ve Hulefa-i Raşidin zamanında üç basamaktan ibaret olan minber, daha sonra Muaviye zamanında Medine'deki valisi Mervan tarafından altı basamak ilave edilerek, dokuz basamağa çıkarılmıştır. 654 H. (1255 M.) yılında bu vaziyette kalan minber 656 H. (1257 M.) yılında Yemen hükümdarı tarafından yenilenmiştir. Daha sonra Zâhir Baybars'ın gönderdiği minberle değiştirilmiş ise de bilahare bu da 797 H. (1395 M.) yılında Zâhir Berkuk tarafından gönderilen minberle yeniden değiştirilmiştir. Bu da 820 H. (1417 M.) yılında Müeyyed'in gönderdiği minberle değiştirilmiş olup, 886 H. (1481 M.) yılında çıkan yangın üzerine yanan söz konusu minberin yerini Medine halkı tarafından yapılan minber almıştır. Nihayet 998 H. (1589 M.) yılında Sultan III. Murad zamanında bu minber Kuba Mescidine nakledilerek yerine İstanbul'da yapılarak gönderilen mermer minber konulmuştur. Üçü kapı dışında ve dokuzu da içinde olmak üzere oniki basamaklı olan bu minber bir harika olup, günümüze kadar Mescid-i Nebevî'de bulunarak Müslüman-Türkün sanat zevkini dile getirmektedir. Minberin kapısının üst kısmında yazılı olan altı beyitle³⁸ yapılarak gönderiliş gayesiyle, gönderen bu ulu sultanın adı ve yapılış tarihi belirtilmiştir.

32. Aslında, saray hizmetlerinde kullanılan harem ağaları hakkında kullanılan bir tabir olup, burada Mescid-i Nebevî'nin bakımı ile görevli olan kişiler kastedilmiştir.

33. 1) Ev çatısı şeklinde olan; 2) Kabartma, kabartmalı olarak hakkadılmış olan.

34. Şebeke şekline sokulmuş, ağ ve kafes gibi örülmüş olan

35. Ayıran, bölen.

36. İbrahim Rifat Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, C.I, s.468,

satır. 11-12, Dâru'l-Kütüb Matbâası, Kahire-1925.

37. Bu eseri kaleme aldığımız 22 Eylül 1987 tarihinde bir Reşad Altın 115.000 TL.sına satıldığını öğrenerek belirtilen rakam elde edilmiştir.

38. İbrahim Rifat Paşa'ya ait **a.g.e.** I. cildinin 472. sayfasının baş kısmında neşredilen bu beyitler şöyledir:

SULTAN II. ABDULHAMİD ZAMANINDA YAPILAN ONARIMLAR:

Sultan Abdülhamid Han döneminde Mescid-i Nebevî'nin bakım ve onarımı ile ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz bir belge³⁹ de mescidin iç ve son cemaat mahallinin onarımı için yapılan keşif uyarınca bir yük altibin ikiyüz kuruş harcanmış olduğunu anlıyoruz. Ancak eldeki belgelerde Sultan Abdülhamid zamanında daha ziyade Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine yapılmış olan kubbe ile pencerelerinin onarımı üzerinde durulmuş olduğunu görüyoruz.

Hz. Peygamber (S.A.V)'in mübârek Hücresinin kubbesindeki bir kısım penceredeki alçı, çerçeve ve renkli camların onarımı ve mescidin tavanının zemin kısmının üst taraftaki kubbe duvarlarının sıvanması ile ilgili olarak yapılan bir keşif sonucu verilen bir rapor⁴⁰ da aynen şöyle denilmektedir:

Belge:7

"Hücre-i mu'attara-i hazret-i risâlet-penâhînin kubbe-i mübârekesinin cihât-ı ma'lûmesinin üç adet penceresinin alçıdan ve elvân câmdan ma'mûl çarçubeleriyle kubbe-i mübâreke-i mezkûre cânib-i erba'ası dîvâr-ı Lâmi'ül-envârının Harem-i Şerîf sûtûhu zemîninden yukarı olan sıvalarının muhtâc olduğu kubbe-i mübâreke-i mezkûrenin derûnuna girilmeden ve pencerelerde muhkem timur parmaklıklar sökülmeyle icrâsı ve iş bu ta'mîrât-ı celîlenin hüsn-i ifâsı husûsunun sene-i âtiye Muharreminden ittibâren uhdesine Medine-i Münevvere mütevelliyeti tevcih olunan faziletli Atâ'i Efendiye ilâve-i me'mûriyet edilerek kendisinin şimdiden ol cânib-i âliye izâmı ve mu'temed-i safiyyetle mütemâdiyen ta'mîrâta nezâret etmek üzere mâbeyn-i humâyûn-ı mü'lûkânedan mü'temen ve müttakî ve usûl-i inşâ'ata âşinâ bir zâtın dahi Efendi-i mûmâileyhe terfîki ile ta'mîrât-ı celîle-i mezkûrenin kemâl-i ta'zîm ve tekrîm ile icrâsı ve hitâm-ı ta'mîrâtta usûlü vehile masârîfının müfredâtını mübeyyin lâzım gelen defterin nezâret-i behiyyelerine irsâl olunması ol bâbda Mekke-i Mükerrreme emâret-i celîlesinden vukû' bulan iş'âr ve taraf-ı vâlâ-yı meşîhat-penâhî ile olunan muhabere üzere bi'l-isti'zân müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden olup icâbî icrâ ve keyfiyet emâret-i celîle-i müşârûn ileyhâya tebliğ olduğu gibi ta'mîrât-ı celîle-i mezkûrenin sûret-i icrâyesinin tafsilâtını mübeyyin Medine-i Münevvere meclisinden tanzim olunan mazbatanın sureti nezâret-i behiyyelerince ma'lûmât olmak üzere leffen irsâl kılınmış olmağla mezkûr defterin irsâlinde mu'âmele-i lâzimesinin ifâsı 2 Ramazan sene 96 ve 7 Ağustos sene 295 târîhiyle murakkam Başvekâlet Dâiresi cânib-i sâmisinden şeref-vürûd eden bir kit'a tezkîre-i sâmidde emr ve iş'âr buyrulmuş ve sûret-i maz-

bata-i mezkûrun me'âli dahi Hücre-i mu'attara-i hazret-i risâlet-penâhî kubbe-i arş keukebenin fevkânî cihet-i âliyesi cevânib-i erba'asında kâ'in olup, Harem-i şerîf-i sa'âdet-redîf sûtûhu üzerine nâzır olan pencerelerden üç adet büyük pencerelerin içerü cihetinde kadîmden alçı ile ma'mûl ufak elvân câm çarçubelerinin muhtâc-ı ta'mîr olduğu akdemce devletlü paşa Hazretlerinin li-ecli'z-ziyâre bu civâr-ı eşrefde buldukları esnâda görülen ehemmiyet üzerine kubbe-i âlî-i mezkûrenin yeşil boyasının gubâr-âlûd olarak rengi uçtuğu cihetle emsâli vehle tecdid ettirildiği sırada nakkâşlar tarafından görülüp zât-ı âlî-i meşîhat-penâhîye haber verilmesiyle müşârûn ileyh hazretlerinin ve Medine-i Münevvere muhafazat ve müdiriyyeti aliyesi vekâletiyile bu cânib-i âlide ârâm-sâz olan birâder-i ma'âli-güher-i emâret penâhileri sa'âdetlü siyâdetlü Abdullah Paşa Hazretleri birlikte bulunduğu halde hey'et-i âcizânemizle mahall-i âlî-i mezkûra çıkılarak Medine-i Münevvere ta'mîrât müdürü ve mühendis ma'rîfetleriyle zikrolunan pencereler keşf ve mu'âyene olunduktan kubbe-i hadrâ-yı mezkûrenin dâ'iren-mâdâr bâlâsında kâin ufak pencerelerden mâ'adâ cevânib-i erba'asında Harem-i Şerîf sûtûhuna müsâvî ikişer buçuk arşun kaddinde ve bir arşun altı parmak arzında üçer büyük ve bunların üstünde ve iki arşun kadar irtifâ'ında ve yirmişer parmak kutrunda müdevveru's-şekl üçer küçük ve bunların daha mâ-feukinde ve çâr-küşesinde ikişer arşun on beşer parmak kaddinde bir arşun sekiz parmak arzında birer kebir pencereler ki cümlesi yirmi sekiz addedden ibârettir. Ve iş bu pencerelerin içerüleri beyân olduğu vehile mine'l-kadîm alçıdan ma'mûl ufak elvân câm çarçubeler ve hâric cihetleri dahi sarı tel kafesler ile tezyîn ve bu alçı çarçubeler mezkûr kafesler beyninde alçı çarçubelere birer buçuk arşun ve tel kafeslere altışar parmak bu'dünde olarak ve cava tahtasından ma'mûl sudelere marbût ve dîvâra

أرسل السلطان مراد بن سليم « مستريدا خير زاد للعاد
دام في أوج الملا سلطانه • آنا في طله خير البلاد
نور روض المصطفى صلى عليه • ربنا إلهادي به كل العباد
منبرا قد أست أركانه • بالهدى واليمن من صدق الفؤاد
منبرا يعلى الهدى إعلاؤه • دام منصوبا لأصحاب الرشد
قال سعد ملهما تاريخه • عمر منبرا سلطان مراد
سنة ٩٩٨ هـ

*39. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu ahkâm defterinin 76. sayfasında kayıtlı ve 41. satırdan ibaret olan 29 Rebiülevvel 1297 H. (27 Şubat 1880 M.) tarihli ilm-u haber.

40. Aynı defterin 68-69. sayfalarında kayıtlı ve 42 satırdan ibaret olan 3 Cemazıyelevvel 1296 H. (25 Nisan 1879 M.) tarihli ilm-u haber.

müstahkim bulunarak metin timur parmaklıklar ile tersin edilmiştir. Bunlardan Bâb-ı Şâmî cihetine doğru olan kebir pencerelerden cânibi yesârda bulunan birinci pencerenin mezkûr alçı çârçûbesinin nısf-ı fevkânisi pencerenin içine düşmüş ve şark cihetindeki kebir pencerelerden ortada bulunan pencere ile garb cânibinde bulunun büyük pencerelerden kible cânibine doğru olan birinci pencerenin dahi mezkûr alçı çârçûbelerinin etrâflarında olan harçları kezâlik pencere içine döküldüğü misüllü her ikisinden dahi yedi sekizer aded câm kırılmış olduğu ve kubbe-i mübâreke-i mezkûrenin cevânib-i erba'ası cidâr-ı lâmi'ül-envârının Harem-i Şerîf sûtûhu sıvalarının bazı mahalleri dahi muhtâc-ı tâmîr bulunduğu müşâhade olunmuştur. İşbu ta'mirât-ı celilenin sûret-i tesviyesi lede't-tezekkür eğerçi zikr olunan çârçûbelerinin kadîmi misüllü müceddeden alçıdan imâl olunarak yerlû yerlerine vaz' olunması yoluna gidilür ise kubbe-i şerîfenin içerü cihet-i aleyyesine iskele vaz'ıyla icrâsı hakkında tanzimât-ı vâcibeye münâfi olacağı cihetle bu sûrete aslen ve kat'an cesâret olunamayacağı gibi hâricden dahi zikr olunan timur parmaklıklar ile tel kafesler çıkarılmadıkca ta'miri mümkün olamayup, mezkûr timur parmaklıkların çıkarılması ise pencere divârının içerisine tahkim edilmiş olduğu cihetle gayet müşkil bulunacağı ve binâ'en aleyh hîn-i inşâ ve imâlında ihtirâmât-ı lâzıme ri'âyet olunmayacağı cihetle bir sûretin dahi te'eddüben terki evlâ ve ahsen görülüp mezkûr üç pencereden içerüye toz ve toprak ve emtarın dâhil olması zikr olunan tel kafeslerin suhûletle çıkarılıp kemâkân yerlerine vaz'ı mümkün olacağı mülbâsesiyle işbu kafesler ile mezkûr timur parmaklar arasına cava tahtasından müceddeden çârçûbeler inşa ve câma vaz' olunmasıyla hâsil ve mezkûr alçı çârçûbe parçalarının hâricden dışarıya alınması ve müceddeden yapılacak câm çârçûbelerinin dahi hâricden kıyâsları alınarak diğer mahalde bi'll-imâl getirilüp ihtirâmât-ı lâyık ile yerlerine konulması bi's-suhûle kâbil olacağına ve mücerred amelinin bu ta'mirât-ı celilede ihtirâmât-ı vâcibeye i'tinâ ve dikkatlerine nezâret etmek üzere ulemâ ve sulehâdan bir zâtın ta'lyîni dahi cümle-i müzâkere-i âcizânemizin bulunduğu binâen bu sûrette ve dil-hâh-ı âli vechile husûli matlaba tavassul müyesser olacağından zikrolunan üç aded pencerelerin ber-minvâl-i meşruh icrâ-yı ta'miri ve sâlifü'l-beyân divâr-ı fâ'idil-envârları sıvalarının dahi termim ve teccidince irâde-i seniyyesinin istihsâlî beyânından ibâret bulunmuş olmağla tezkîre-i sâmiye Medîne-i Münevvere meclisinin mazbatası sûreti bi-ibâretihâ cihât kalemine kayd ile keyfiyet ma'lûm olmak için masârifât ve beyân-ı hâli mutazamamın Mekke-i Mükerrreme emâretiyle harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevi

meşihat-ı celile ve müdürîyyet-i behiyyesine tahrirat-ı aliyye tastîriyyün mektûbî ovasına ilm-u haberlerinin i'tâsı iktizâ edilediği masârifât idâresinden bâ-tezkere beyân olunarak ol vechile fermân-ı nezâret-penâhî buyrulmağın bi'll-kayd diğer ilm-u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak için masârifât idâresine dahi işbu ilm-u haber verildi. Fî 3 Cemâziyel-evvel 1296."

Sunulan bu belgenin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Hz. Pengamber (S.A.V.)'in kabri şerîfi üzerindeki kubbenin bozulan bazı pencereleri ile onarım muhtâc olan bir kısım duvarının onarımına fevkâl-âde i'tinâ gösterilmiştir. Şöyle ki:

1. Kubbenin belirli yönlerindeki üç aded pencerenin alçı ve renkli câmlardan yapılmış olan çerçevelerinin onarımı ile kubbe duvarlarının mescid tavanının zemininden yukarı olan kısımlarının yeniden sıvanması işleminin, mübârek kubbenin içine girilmeksizin ve pencerelerdeki muhkem demir parmaklıklar sökülmezsizin yürütülmesi düşünülmüştür.

2. Düşünülen bu onarımın ifâsı hususunun, 1297 H. (1880 M.) yılının Muharreminden itibaren Medine-i Münevvere müvellalığına atanan faziletli Ataî Efendi'nin uhdesine ek görev olarak verilip, şimdiden bu mübârek yere gönderilmesi ve mu'temed satıyla devamlı bir şekilde onarıma nezâret etmek üzere Mabeyn-i Humayun'dan güvenilir, müttaki ve inşaat usulüne aşına bir zâtın kendisiyle birlikte gönderilerek onarımın büyük bir tazîm ve saygıyla yürütülüp, bitirilmesi öngörülmüştür.

3. Onarımların bitiminde usulü üzerine harcamaların müfredatını gösterir defterin gönderilmesi için Mekke emirliğinin iş'arı ve yüce meşihatla yapılan haberleşme üzerine bu husustaki irade-i seniyye uyarınca Mekke emirliğine tebliğ bulunduğu gibi onarımın icrâ şekli ile keyfiyetinin tafsilatını belirten ve Medine-i Münevvere meclisinde tanzim olunan mazbata sureti bilgi için nezârete gönderilmiş olup, buna karşılık başvekaletten gönderilen 2 Ramazan- 1296 H. (8 Ağustos 1879 M.) tarihli tezkerede gereğinin ifâsı emr ve iş'âr edilmiştir.

4. Medine-i Münevvere meclisinde tanzim edilen mazbatada Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabrinin bulunduğu Hücre-i Şerîfe kubbesinin üst kısmının dört tarafında bulunup Harem-i Şerîfin tavanı üzerine bakan pencerelerden üç aded büyük pencerenin iç kısmında eskiden alçı ile ufak renkli camlardan yapılmış olan çerçevelerinin onarıma muhtaç olduğu devletli paşa hazretlerinin bu mübârek yerde buldukları esnada görülen lüzum üzerine söz konusu mübârek kubbenin yeşil boyasının tozlanarak rengi uçmuş olduğundan aynı boya ile yeniden boyanması sırasında nakkaşlar tarafından görülerek belgede adı geçen kişilerle Medine onarım müdürü ve mühendisinden oluşan bir heyet halinde bu mübârek yüce yere çıkılarak, sözü geçen pencereler keşf ve muayene edilmiştir.

5. Yapılan bu keşifte sözü geçen yeşil kubbenin üst çevresindeki küçük pencerelerden başka, dört tarafında Harem-i Şerifin satıh seviyesinde ikişer buçuk arşın boyunda ve bir arşın altı parmak⁴¹ eninde üçer büyük pencere, bunların üstünde ve iki arşın kadar yüksekliğinde yirmişer parmak çapında daire şeklindeki üçer küçük pencere, bunların da üst kısmında dört köşesinde iki arşın onbeş parmak boyunda ve bir arşın sekiz parmak eninde birer büyük pencere olmak üzere tamamının yirmi sekiz pencere olduğu görülmüştür. Bu pencerelerin iç kısımları yukarıda belirtildiği üzere daha önce alçıdan yapılmış ufak, renkli cam çerçeveler, dış kısımları da sarı tel kafeslerle tezyin edilmiş olup, bu alçı çerçevelerle kafesler arasında, çerçevelere bir buçuk arşın, kafeslere de altı parmak uzaklığında olarak cava tahtasından yapılmış olan sudelere bağlı ve duvara muhkem bir şekilde yerleştirilen sağlam demir parmaklıklar ile perçinleştirilmiştir. Bu pencerelerden Bâb-ı Şâmî kapısı yönüne doğru olan büyük pencerelerden sol tarafa bulunan birinci pencerenin belirtilen alçı çerçevesinin üst yarısı, pencerenin içine düşmüş; doğu tarafındaki büyük pencerelerden ortada bulunan pencere ile batı tarafındaki büyük pencerelerden kible tarafına doğru olan birinci pencerenin söz konusu alçı çerçevelerinin etraflarında olan harçları da yine pencere içine dökülmüş olduğu gibi her ikisinden de yedi-sekizer aded camın kırılmış olduğu ve mübarek kubbenin dört tarafındaki duvarları Harem-i Şerif sathının zeminden yukarı olan üst bölümlerinin mahallince Taptap denilen sıvalarının bazı yerleri de onarıma muhtak olduğu müşâhade olunmuştur.

6. Bu onarımların yapılaş şekli düşünüldüğünde, eğer sözü edilen çerçevelerin eskisi gibi yeniden alçıdan yapılarak yerli yerine konulması yoluna gidilirse, kubbenin içine iskele kurularak yapılması bu konudaki uyulması gereken hususlara aykırı olacağı cihetle, bu şekle kesinlikle cesaret edilemeyeceği gibi dışardan da sözü geçen parmaklıklar ile tel kafesler çıkarılmadıkça onarımı mümkün olmayıp, söz konusu demir parmaklıkların çıkarılması ise, pencere duvarının içine tahkim edilmiş olduğundan son derece zor olacağı itibarıyla inşaat ve yapım sırasında gerekli saygıya uyulamayacağından bu şeklin de te'eddüben terki daha uygun ve daha güzel görülmüştür. Ancak sözü geçen üç pencereden içeriye toz ve topraklarla yağmurların girmemesi, zikir olunan tel kafeslerin kolaylıkla çıkarılıp olduğu gibi yerlerine konulması mümkün olacağı münâsebetiyle, iş bu kafeslerle sözü geçen demir parmaklıklar arasına cava tahtasından, cam konulmuş yeni çerçeveler yapılması suretiyle sağlanacağı ve sözü geçen alçı çerçeve parçalarının dışardan çıkarılması ve yeniden yapılacak çerçevelerin aynı şekilde dışardan ölçüleri alınarak diğer yerde yapılıp gereken saygı ile yerlerine konulması kolaylıkla mümkün olacağı, sıradan amelenin bu onarımda gereken ihtirama itina göstereceği ve defterlerine nezâret etmek üzere

âlim ve salihlerden bir zatın tayin edilmesi suretiyle onarımın isteğe uygun olarak yapılabileceği görüş olarak belirtilmiştir.

Sözü geçen onarımların belirtilen şekilde yapılması için, sunulan bilgilerin irade-i seniyye istihsalı beyanından ibaret olduğu ifade edilerek belge metninde belirtilen ilgili yerlerin defterlerine ve bu arada keyfiyet malum olmak için masarifat idaresine de bu ilmü haberin verildiği ifade edilmiştir.

Metin ve açıklaması sunulan bu belgede, onarımı irade-i seniyye gereği olarak keşfi yapılmış olan mübarek kubbe-i şerifenin pencereleri ile duvarlarının onarımı için tespit edilen altmış üç bin kuruşun Evkâf-ı Humayun Hazinesinden gönderilerek, onarıma başlatılması hakkında irade-i seniyyenin sâdir olduğu şu ilm u haber⁴² kaydında belirtilmektedir.

Belge:8

"Tâk-ı minâ-yı eflâkdan bâlâ-ter olan kubbe-i zümriyyenin Cenâb-ı risâlet-penâhî pencere-i âliyelerinin teccid ve etrâf-ı cidâr-ı mübârekeleri sıvalarının lüzûm-ı ta'mîr ve termimâtını şâmil mukaddemce takdîm kılınan inhâ ve keşf defteri mücibince akçesinin Evkâf-ı humâyûn Hazîne-i celilesinden gönderilmek üzere işe mübâşeret olunması hakkında şeref-sâdir olan irâde-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı âlisi üzere ta'mirâtına bed' ve mübâşeret ile kubbe-i sa'âdet-i mübâreke-i mezkûre pencere-i şerifelerine müceddeden bir nev'i güzel râyihali sâc ağacından imâl olunan çârçûbelerin masârîfât-ı vâk'ası ile ta'mirât-ı sâ'iresinde müstahdem neccâr ve sıvacı ve amele yevmiyyeleriyle levâzîmât bahâsının mikdâr ve kemmiyyetini mübeyyin ilm-u haberdir.

Ber-mûcebi irâde-i seniyye masârîf-ı keşfiyye mürettebesi 63.000 kuruş"

Söz konusu onarımın gerçekleştirilmesi için yapılan keşif gereği öngörülen altmış üçbin kuruşun harcanacağı kalemler aynı kütük defterinin 121-122. sayfalarında detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Alçı, kireç, menteşe, çivi, ahşap, vida, kırmızı kum ve benzeri malzemelerle marangoz, sıvacı ve diğer usta ve işçilerin yevmiyyeleri ayrı ayrı gösterilmiştir. Ancak aynı defterin 123. sayfasında kayıtlı olan bir başka belge⁴³ de söz konusu kubbenin belirtilen bölümlerinin onarımı için mahallî fiyatla keşfi yapılabilecek altmış üçbin kuruş olarak tespit edilen masrafların bilahere dikkat ve itina ile ve

41. Parmak, arşının yirmi dört kısmından bir kısmına yani yirmi dörtte birine müsâvi uzunluk ölçüsüne verilen addır. Bir arşın yaklaşık 48 cm. olduğuna göre bir parmak 2 cm.dir. M.Zeki Pakalın, a.g.e., C.II, s.754.

42. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu defterin 121. sayfasında kayıtlı ilm u haber.

43. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu ahkâm defterinin 123. sayfasında kayıtlı ve 18 satırdan ibaret olan 26 Cemaziyelevvel 1298 H. (13 Nisan 1881 M.) tarihli ilm u haber.

mirî fiyatlarla biraz düşürülerek kırkbin bin altıyüz dokuz buçuk kuruşa mal edildiği ifade edilmektedir. Önemine binaen bu belgeyi de aynen sunmakta fayda mülahaza ediyorum.

Belge : 9

"Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevî meşihat-ı celile ve müdiriyyet-i behiyyesi câniblerinden 14 Muharrem 98 târîhi ve üç numarasıyla murakkamen vârid olan bir kıt'a müşterek inhânın hulâsa-i me'âli hücre-i mu'attara-i cenab-ı risâlet-penâhî kubbe-i arş-keukebesinin kırk yedi aded pencere-i âlileri çârçûbelerinin tecdid ve i'mâliyle etrâf-ı cidâr-ı lâmi'ü'l-envâr-ı mübârekeleri sivalarının sûret-i ta'mîrât ve termîmâtına dâir tanzim olunmuş olan keşf defteri mücibince inşâat-ı mezkûresiyçün altmış üçbin kuruşun irsâliyle tesviyesi irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâsından olduğu gibi ta'mîrât-ı mezkûrenin nezâreti dahi Medîne-i Münevvere kâdısı sâbık faziletlü Atâi Efendi Hazretlerini bâ-irâde-i seniyye ihâle buyrulmuş olmasıyla ber muktezâ-yı irâde-i seniyye inşâat ve ta'mîrât-ı mezkûre ve bu kerre ikmâl olunarak masârif-ı vâkî'a-i mezkûrun mecmû'u fi'ât-ı mirî üzre kırk bir bin altı yüz dokuz buçuk kuruşdan ibâret olarak ol bâbda tanzim ve terkîm kılınan bir kıt'a müfredât defterinin leffen takdîm kılındığı cihetle masârif-ı vâkî'a-i mezkûre mahallince ta'vizen sarf kılınmış olduğundan bir an akdem irsâli veyahud havâlenâmesinin tavsili beyânından ibâret bulunmuş ve zikr olunan mahall-i âlilerin mahallî râ'ici hesabıyla keşf-i evvel masârif-ı olan altmış üç bin kuruşla icrâ-yı ta'mîr ve inşâsı irâde-i seniyye iktizâsından olarak meblağ-ı mezbûrun doksan beş senesi Eylülünden itibaren yüzde beş ve öşr-i ma'âşâtın tesviye olunmak üzere geçen doksan yedi senesinde ihrâc olunan surre-i humâyûn ile nakden irsâlden sarf-ı nazar kılınması makâm-ı âlî-i nezâret-penâhilerinden sâdir olan emr-i şifâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş ve mahall-i âlî-i mezkûrenine fi'ât-ı mirî vechiyle masârif-ı vâkî'ası kırk bir bin altı yüz dokuz buçuk kuruşdan ibâret olarak mahallince ta'vizen sarf kılınmış olduğu rûşen-i iş'ardan münfehîm olmuş olduğundan, keşf-i sâni mücibince masârif-ı vâkî'anın bi-mennihi Te'lâ 98 senesinde ihrâc olunacak surre-i humâyûn teferru'âtına ilâveten mahalline li-ecli'l-irsâl tebdilen sûretinin tahrîri zîmnında cihât kalemine ba'del-kayd masârifât-ı umûmiyyeye ve keyfiyet ma'lûm olmak üzere muhâsebe-i umûmiyyeye ve mahalline olan ilm-i u haberin lef-fiyle Harem-i Şerif-i hazret-i Nebevî meşâhat-ı celile ve müdiriyyet-i behiyyesine başka başka tahrîrât-ı aliyeye-i cenâb-ı nezâret-penâhî tastîri için mektûbî odasına ilm u haberlerinin tahrîri iktizâ eylediği, masârifât-ı umûmiye idâresinden bâ-derkenâr beyân olunarak mücibince deyu fermân-ı sâmi buyrulmasına

bi'l-kayd diğer ilm u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak için idâre-i mezkûre dahi işbu ilm u haber verildi. fi-26 Cemâziye'l-evvel sene 1298."

Mescid-i Nebevî, Osmanlılar zamanında yapılan onarım ve genişletme şekli ile 1368 H. (1949 M.) yılına kadar devamedegelmıştır. Bu tarihten itibaren Suudî Arabistan Krallığı hükümeti tarafından onarım ve genişletme girişimlerinde bulunularak bazı yenilik ve değişiklikler meydana getirilmiştir.

SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI ZAMANI YAPILAN GENİŞLETME VE ONARIM GİRİŞİMLERİ:

Suudî Arabistan Krallığına yapılan genişletme çalışmalarının ilki, bu krallığın kurucusu olan Kral Abdülaziz zamanında yapılmıştır. İslâm hükümdarlarının Haremeyn-i Şerife'ye gösterdikleri ilgi, itina ve ihtimamı gören merhum Kral Abdülaziz, bu mübârek yerlerin bakım ve onarımını kutsal bir görev telakki etmiştir. Geçmiş İslâm hükümdarları gibi kendisinin de bu şerefli hizmette payı olması düşüncesiyle 12-8-1368 H. (7-5-1949 M.) tarihinde müslümanlara bir mesaj yönelterek Mescid-i Nebevî'yi genişletme azminde olduğunu belirtmiştir. 5 Şevval 1370 H. (29 Haziran 1951 M.) tarihinde düşünülen genişletme ve onarım projesinin uygulamasına başlanılmış ve ilk iş olarak mescidin çevresindeki bazı evlerin istimlak ve yıkımı cihetine gidilerek bu evlerin sahiplerine o zamanki parayla 30.000.000 riyal civarında ödeme yapılmıştır. 14.8.1372 H. (16 Nisan 1953 M.) tarihinde temellerin hafriyatına başlanmış 13.3.1373 H. (8.11.1953 M.) tarihinde yapılan büyük bir törenle temel atılışı yapılmıştır. 1374 H. (1954 M.) yılının sonunda mescidin batı tarafında yapılıp mescide vakfedilen binalarla dükkanların inşaatı bitirilmiştir. 5.3.1375 H. (8.10.1955 M.) tarihinde genişletme projesinin bitişi münasebetiyle düzenlenen büyük bir törenle yapılan eklemeler de hizmete sunulmuştur. Bu çalışma ile mescide 6023 m² lik yeni bir ilave yapılarak toplam yüzölçümü 16.326 m²'ye ulaştırılmıştır. Ayrıca her birinin temel derinliği 17 m. ve boyu 70 m. olan iki zarif minarenin yapımını da belirtilen süre içinde tamamlanmıştır. Gerçekleştirilen bu genişletme ile minarelerin yapımı için yaklaşık 50.000.000 riyal civarında harcama yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda Hac ve Umre münasebetiyle ziyaret için gelen müslümanların sayısının artması nedeniyle Mescid-i Nebevî'nin artan bu sayıyı kapsayamayacak duruma geldiğinden rahmetli Kral Faysal, yeni bir genişletme girişiminde bulunmayı kararlaştırmıştır. Bunun üzerine gerekli araştırma ve incelemeler yapıldıktan sonra 1393-1394 H. (1973-1974 M.) yılının bütçesine bu gaye ile 50.000.000 riyallık ödenek konarak Mescidin çevresindeki evler istimlak edilmiştir. İstimlak ve yıkım çalışmalarının akabinde yerleri mükemmel bir şekilde düzeltilip

döşenerek ve üstleri gölgeliklerle kapatılarak namaz kılmaya elverişli hale getirilmiştir. Böylece mescidin içi ile çevresinde namaz kılmaya elverişli yerlerin yüzölçümü 35.000 m²'ye ulaştırılmıştır.

Kral Hâlid'in zamanında ise, belirtilen Mescid dışı genişletmenin hacmi daha da artırılarak mescidin içi ile dışında namaz kılınabilecek gölgeli yerlerin toplam yüzölçümü 43.000 m²'ye ulaştırılmıştır. Ayrıca bol miktarda tuvalet ve abdest alınacak yerler yapılarak her geçen yıl sayısı artan hacılarla ziyaretçilerin rahatlıkla abdestlerini alıp, bu mübârek mescidde namaz ibadetini eda etme kolaylığı sağlanmıştır.

Yaklaşık üç yıl önce Medîne-i Münevvere'yi ziyaret edip yapılan dış genişletmelerin de yetersiz hale geldiğini gören Kral Fehd, bu mübârek mescid ve çevresinde namaz kılan müslümanlara biraz daha ferahlık getirmek için gereken maddî ve manevî çabanın sarfedilmesini uygun görmüştür. Böylesine hayırlı ve yüce bir düşüncenin gerçekleşmesi için de Mescid-i Nebevî'nin aynı anda çeyrek milyon insanı kapsayacak şekilde genişletilmesi için genişletme planının hazırlanmasını emretmiştir. Emredilen bu planın tahakkuku için Mescid-i Nebevî'nin kuzeydoğu ve batı yönlerinden toplam 82.000 m²'lik yeni alanın eski alana katılması gerekmektedir. Bu son Suudî genişletmesi için beş milyar riyal tahsis edilerek günümüzden yaklaşık üç yıl önce projenin ilk aşaması başlatılmıştır. Yapılan ön hesaplara göre söz konusu genişletmeyi gerçekleştirmek için istimplâki gereken yerlerin sahiplerine ödenmesi icabeden meblağın 700.000.000 riyaldan çok olacağı tahmin edilmiştir. Oldukça geniş kapsamlı olan bu son genişletme projesinin, Mescid-i Nebevî'nin en modern cihazlarla merkezi havalandırma ve aydınlatma sistemiyle donatılacağı, ayrıca Haremeyn-i Şerifeyn başkanlığı için bir idare merkezi yapılacağı, Suudî Arabistan'ın bazı devlet yayınlarında⁴⁴ belirtilmiştir. Diğer taraftan gerçekleştirme çalışmaları hızla yürütülen bu genişletme projesinde minare sayısının dörtten ona çıkarılacağı da ifade edilmiştir.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN TEFRİŞİ:

Mescid-i Nebevî'nin yapım, bakım ve onarımına gösterilen ilgi ve ihtimamın tezyîn, tefrîş ve aydınlatılmasına da gösterildiğini eldeki belgelerden anlıyoruz. Emsâli az görünür taş ve ağaç işlemeciliğinin şaheser örneklerini iç içe izlediğimiz bu Mescidde, tezhib ve süsleme sanatının en canlı ve göz alıcı görünümlerini de görmekteyiz. Müteaddid âyet ve hadislerle bazı güzel şiiirlerin büyük bir ustalıkla yazılıp yerleştirildiği kapı, duvar, minber, kubbe, mihrab ve Hücre-i Nebeviyye'de hat sanatının eşsiz örneklerinin yer aldığını hayranlıkla müşahade ediyoruz.

Diğer taraftan halıcılık sanatının paha biçilmez ve bakmaya doyulmaz nitelikteki nadide ve şaheser örnekleriyle Mescid-i Nebevî'nin tefrîş edildiğini tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Mir'âtü'l-Haremeyn⁴⁵ de bu mübârek Mescidin revaklarının güzel Türk halıları ile donatıldığı belirtilmektedir. Türk sanatkarının ince zevk ve usta parmaklarıyla Hz. Peygamber (S.A.V.)'e olan sevgi ve saygı hislerinin birleşmesi sonucu meydana gelen değişik tip ve desendeki halılar, yıllarca Mescid-i Nebevî'yi boydan boya tezyin etmiştir. Uzun yıllar Evkâf Nezâretinin öncülüğü ve Sultanların irâde, ilgi ve ihtimamlarıyla tefrîş edilen Mescid-i Nebevî için dokunan halılar, planlı ve muntazam bir şekilde özel olarak imâl edilmiştir. Yün ve benzeri malzemelerin en kalitesiyle en gelişmiş tezgahlarda en ileri ustalar tarafından itina ile dokunagelmıştır. Devlet eliyle özenle yürütülen bu şerefli hizmetin belirtilen şekilde gerçekleştirildiğini gösterir belgelerden ikisini, konu hakkında bir fikir vereceği inancıyla okuyucularımıza sunmakta fayda mülahaza ediyoruz. Bu belgelerden biri metin, diğeri plândır. Plân olan belge⁴⁶ de İstanbul'daki mühendis-hâne-i beriyyeden özel olarak gönderilen teknik personel tarafından Mescid-i Nebevî'nin iç kısımlarının halı döşenecek yerlerinin plânının dik katli ve dakik bir şekilde çıkarıldığını görüyoruz. Hazırlanan bu plânda Mescid'in dört bucağına serilecek halıların ebat ve miktarı rakam ve yazılarıyla belirtilmiştir. Klasik Osmanî Türkçesiyle hazırlanmış olan bu belgenin orijinali ile Türk harflerine çevrilmiş şekli kitabın sonunda tetkikinize sunulmuştur. İncelendiğinde de görüleceği üzere, söz konusu tefrîş plânının hazırlandığı tarihte özel olarak imali icabeden halıların miktarı 124 olup, toplam boyları 1441, enleri ise 128 arşındır.

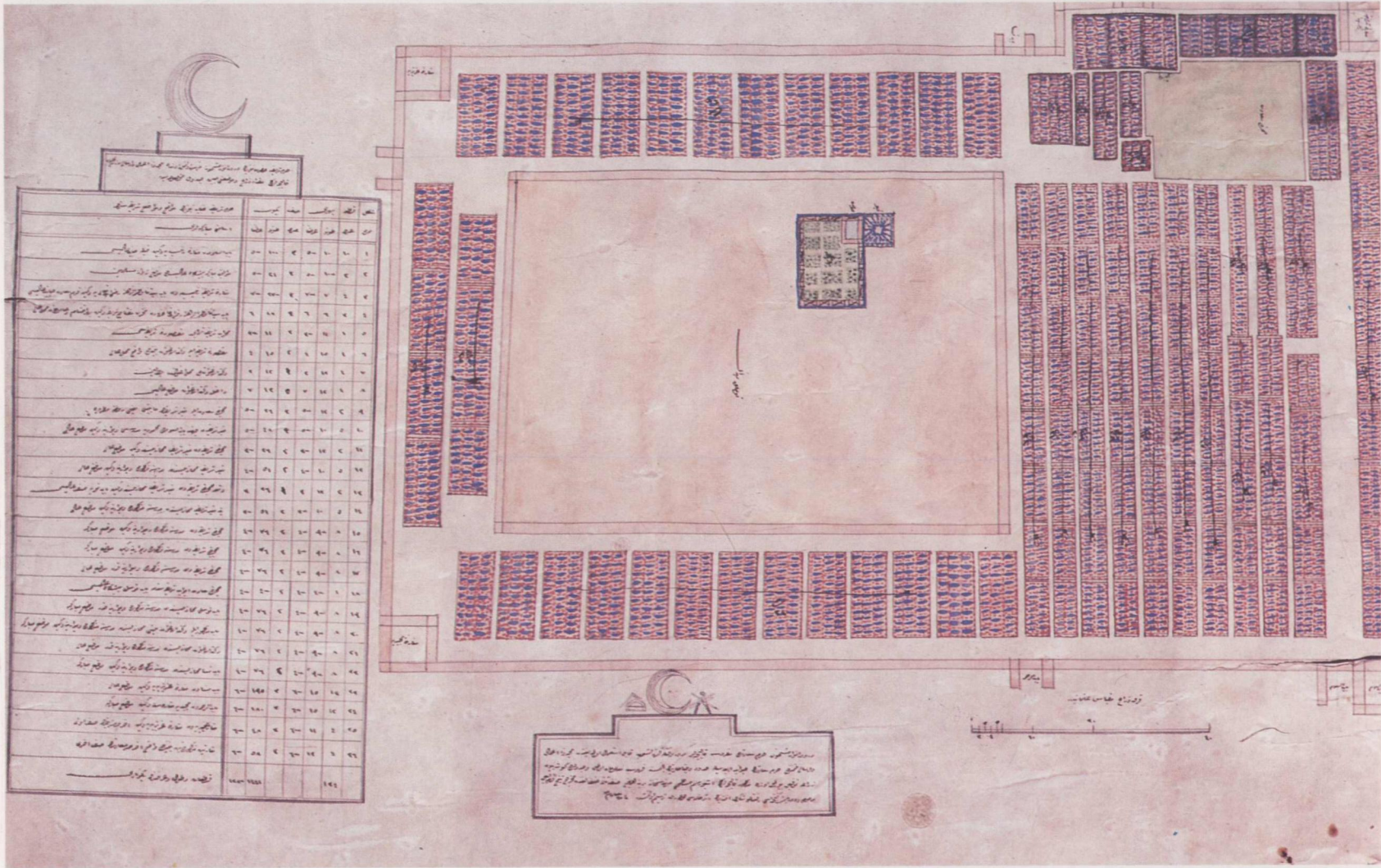
Bu hususla ilgili olup, metin türünden olan ikinci belge ise, mühendis-hâne hocası İshak Efendi tarafından çizilen Mescid-i Nebevî'nin sathî plânına göre dokunacak olan 4.691 arşın 14 parmağa ulaşan 32 adet halının Uşak'ta imal edilip, Mescid-i Nebevî'ye gönderilmesiyle ilgili ve 22 Şaban 1247 H. (14 Ocak 1832) tarihli belge⁴⁷ olup, aynen şöyledir:

44. **Et-Tev'iyetü'l-İslâmiyye Dergisi**, 12. yılın 3. sayısı, s.37-38, 17-11-1406 H. Suudî Arabistân.
45. İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, C.I.s.459, satır 5, Dârü'l-kütüb Matbaası, Kâhire 1925.
46. 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) tarihinde Mühendis-hâne-i beriyye-i Humâyun ikinci sınıf halifelerinden sâbık Şeyhü'l-Harem Dilaver Paşa'nın kethüdası Şükrü Efendi tarafından çizilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen "Mescid-i Nebeviyye'ye serilecek halıların miktar ve boyutları"nı gösterir plân.
Bu belgenin orijinalinde çizim tarihi olarak gün ve ay belirtildikten sonra yıllar hanesinde sadece (88) rakamı konmuş olup, binlik ve yüzlük hanelerindeki rakamlar belirtilmemiştir. Bazı eski metinlerde bu tür kısaltma cihetine gidilmiş olduğu görülmektedir. Konu ilgili çalışmaların daha çok 1220'li Hicri yıllarda olduğu itibarıyla söz konusu plânın çizim tarihinde 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) olduğu kanaatine varılmıştır.
47. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu Ahkâm Defterinin 444-445. sayfalarında kayıtlı ve divanî yazı ile yazılmış olan 74 satırdan ibaret ilm u haber.

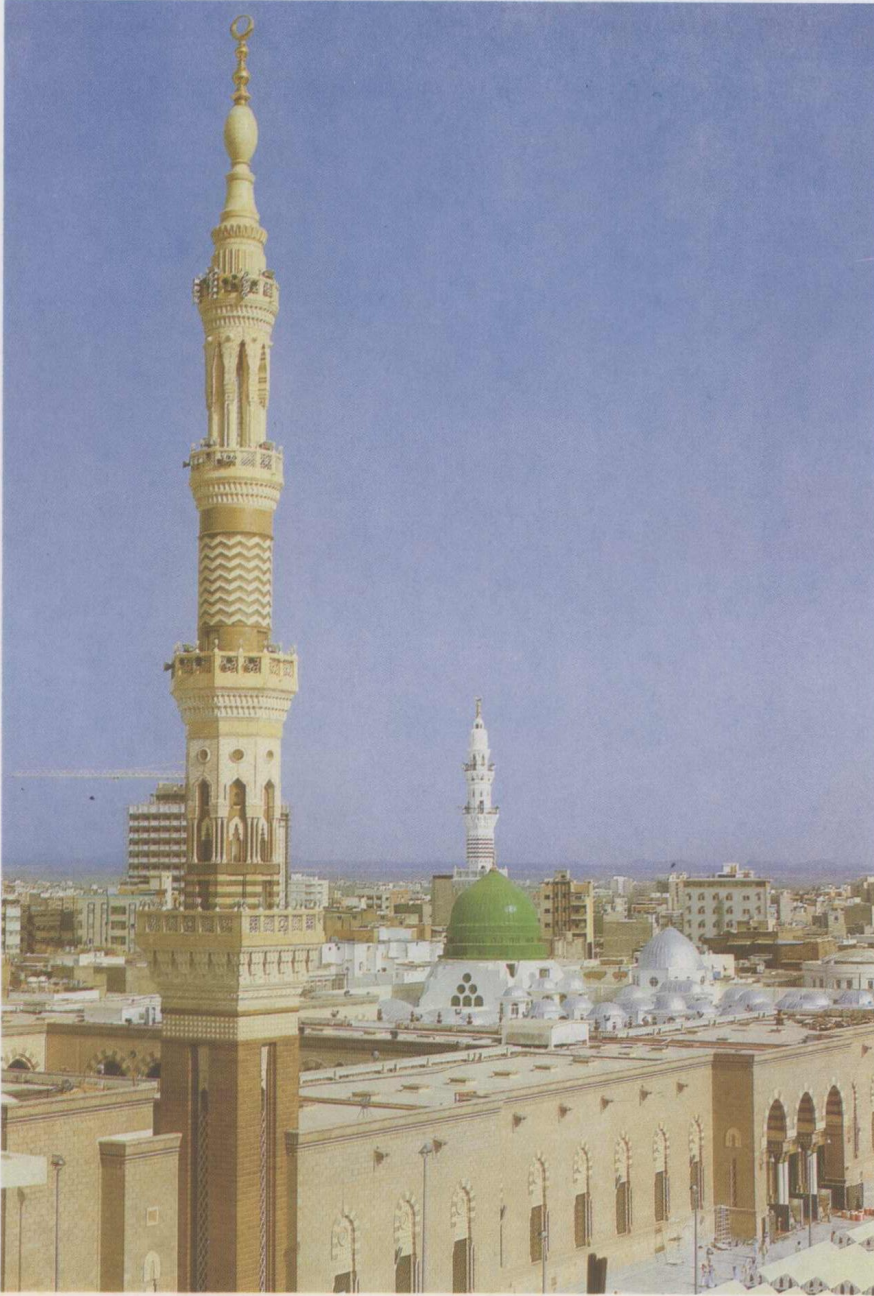
Belge: 10

Medîne-i Münevvere'de vâki' mübârek ve mu'allâ Rauza-i Mutahhara-i ulyâ Harem-i Şerîfi dâ'ire-i aliyyesine mefrûş kalıçaların teberriken ve teyemmünen teccid ve tanzîminde geçen sene müte'allik olan irâde-i kerâmet ifâde-i şâhâne mücibince makâm-ı mübâreke-i mezkûra ferşi icâb edecek kalıçaların zirâ'ını mübeyyin celb olunan defterine tatbikan ol makâm-ı melâ'ik-ârâm şâyân-ı elvân ile Uşak'da bi'l-ihimâm nesc ve i'mâli zımında lâzım gelen iplik ve boya ve malzeme-i sairenin şimdiden mahallinde tedârik ve tehyi'esiyle mikdâr-ı zirâ'a ve eşkâli söylemek üzere bâ-emîr-nâme-i sâmi bu def'a Uşak'dan Yünlüoğlu Hacı Hüseyin ve Hikmetî nâmında mütefennin ve mahâretli iki nefer kalıçacı ustası celb olunmuş ve mühendis-hâne hocası İshak Efendi'nin mukaddem kubbe-i sa'âdet ta'mîrâtına me'mûriyeti cihetiyle ukûfuna mebnî ma'rifetiyle Harem-i Şerîf Dâ'ire-i aliyyesinin dâ'iren mâdir bir kıt'a resmi musattahî müressemi ve mahallinden gelen deftere tevfikân mevâki'i mübârekesine göre nesc ve i'mâli muktazî kalıçaların aded ve mikdâr-ı zirâ'ları dahi müdir-i ebniye-i hâssa efendi ma'rifetiyle başkaca defteri terkîm ettirilerek lede'l-mutâla'a defteri mezkûrda gösterildiği üzre nesci ve i'mâl olunacak otuz iki aded kalıçanın zirâ'-ı mi'mârî ile yekûnu 4.202 zirâ'a bâliğ olup, kalıça zirâ'ı mi'mârîden noksan olduğundan beher arşını yirmi birer parmak hisâbiyle üçer parmak tevâvütü dahi zammolunduğu halde 4691 zirâ' 19 parmak olmak iktizâ edeceği mümâyân olduğundan ve el-hâletü hâzihi ihyâ-kerde-i şâhâne olan cevâmi ve mesâcid-i şerîfeye lüzûmuna mebnî alınan kalıçaların beher zirâ'ı 14-15 kuruşa kadar alınmakta olduğu cihetle mezkûr kalıçaların sûret-i i'mâli merkûmândan lede's-su'âl cevâblarında Uşak ahâlisinin medâr-ı ta'ayyüşleri ancak bu makûle kalıça ve kilim ve seccâde misüllü emti'a i'mâlîna menût olarak senede yüz bin vukiyyeden ziyâde yapığı mübâya'a ve tedârik ve tathîrinde nisf mikdârı telef olarak mâ'adâ iplik i'mâl ve nesc-i emti'a ederler iken geçen sene yapığının yed-i vâhid usûlüne rabtî takrîbiyle şimdilerde fukarâ ve esnâf yedlerinde mevcûd yapığın olduğu ve ol vechle ta'ayyüşden dür ve mehcûr olduklarını ve hatta işbu makâm-ı âli kalıçalarının iplik ve edevât-ı sâ'iresi tehyi'e ve tedârik olunması zikr olunan mektûb-ı sâmidde emr ve irâde buyrulmuş ise de tehyi'esi mümkün mümkün olmadığının beyân ve işbu matlûb buyrulan kalıçalar dahi haylı yapığıya mütevakki'f olup be-gâyet ihtimâmlı ve sık ve kumaşlı ve hâs olan iplik ile nesc ve i'mâl olacağına binâ'en esnâf-ı merkûme yedinde mukaddemden işlenmiş biraz iplik bulunsa bile yapığı, kalıça ipliği olup mezkûr kalıçalara el vermeyeceğini ve mikdâr-ı zirâ'ına göre mahal-

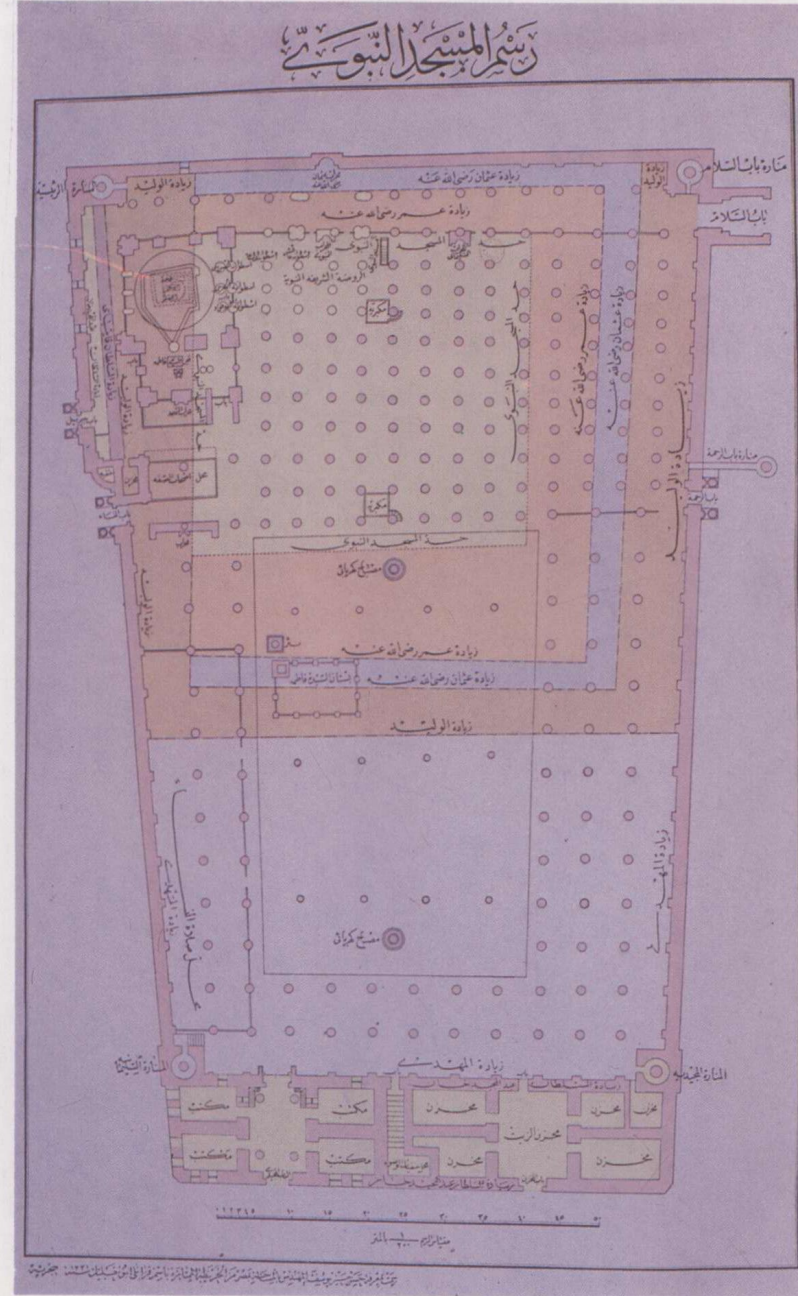
linde ma'rifet-i şer' ve bi'l-cümle i'mâl edecek esnâf ma'rifetleriyle tekmîlinde lâyıkına göre fi'at takdirini ifâde ve yapığının mevsimi rûz-ı Hızr ibtidâsında olmağıla işbu kalıçaarın i'mâli ve gerek medâr-ı ta'ayyüşleri san'at-ı mezkûreye münhasıra olan esnâf fukarâsının da'avât-ı hayriyyeleri isticlâbı zımında yüzbin vukiyye mikdârı yapığı terk ve in'âm buyrulduğu halde rûz-ı Hızrdan dört mâh mürûruyla ancak matlûb olan kalıçaları tekmîlen i'mâl ve teslim edebileceklerinden kendülere lüzûmu olan yapığının mübâya'a ve tedârakine müsâade-i aliyye erzân buyurulmasını istidâ veistirhâm ve zikr olunan kalıçalar mihrâblı olacağından mûmâ ileyh İshâk Efendi ma'rifetiyle iki kıt'a resimleri dahi bi't-tanzîm takdim olunmakla makâm-ı mübârekesine nazaran zemini yeşil veya gögez veyahud lâciverdi olduğu sûrette dahi ve münâsib olacağı der-meyân ve el-hâletü hâzihi Harem-i Şerîfde ola kılçalar Gördes-kârî olduğu bazı huccâc taraflarından rivâyet ve ihbâr olunduğuna ve Uşak cânibinde nesc-i mukaddem bazı erbâb-ı vakûf taraflarından haber verildiğine mebnî Uşak cânibine yazılarak merkûmân celb olunmuş, olduğundan keyfiyeti merkûmândan lede's-su'âl-i vâki'de mukaddem i'mâl olunan kalıçalar Gördes-kârî olduğundan ince ve bu def'a ber-müceb-i irâde-i seniyye Uşak'da i'mâl olduğu sûretle dahi ve sık ve kuvvetli olacağı ve şimdiki halde mahallinde i'mâl eyedikleri yapığı kalıçanın beher zirâ'ı 14-15 kuruşa alınıp satılmakta olup işbu kalıçalar ince ve rasânetli mahsûsa olarak bi'l-ihimâm i'mâl olunacağına nazaran beher zirâ'ı tahmînen ve takrîben 18-20 kuruşa kadar ancak i'mâli mümkün olacağını bi't-tezekkür mezkûru'l-mikdâr kalıçaların Uşak'da ber-vechi ihtimâm i'mâli irâde ve lâzım gelen yapığının mu'tedil fi'at ile mübâya'asına ruhsat buyrulduğu halde nesc olunacak kalıçaların fi'atı dahi ehven düşeceğini imâ etmeleriyle bu suretle işbu kalıçaların ve esnâf-ı merkûmenin medâr-ı ta'ayyüşleri olacak mikdâr i'mâl edecekleri kalıça ve sâire için ne mikdâr yapığı terk ve in'âm buyrulur ise ol mikdâr yapığının bulunduğu mahalden mübâya'ası ve hazîne-i merkûmeden irâde buyrulduğu mikdar ale'l-hisâb akçesinin Uşak Voyvodasının bu tarafda sarrafına teslimen mahallinde muktazî oldukça itâsı havâle olunarak tesviyesi ve merkûmanın gidış ve geliş masârîf-ı râhiyeleri zımında beherine dörder yüz kuruşdan 800 kuruş veyahud irâde buyrulduğu mikdar harc-ı râh itâsı ve zikrolunan mihrâb resimlerinin kangısı pesendide ve zemînin kangı renk ile i'mâli irâde-i seniyye buyrulur ise mücibince tanzîm ve icrası zımında Haremeyn-i Şerîfeyn sūdûr olan emri ve Evkâf-ı Humâyûn hazinesi zimmeti defterlerine ilm u haberi itâsı husûsunu mu'teberân-ı ricâla-ı devlet-i aliyyeden halen Evkâf-ı Humayun Nâzırı saadetlî, atufetlî Es-Seyyid Meh-

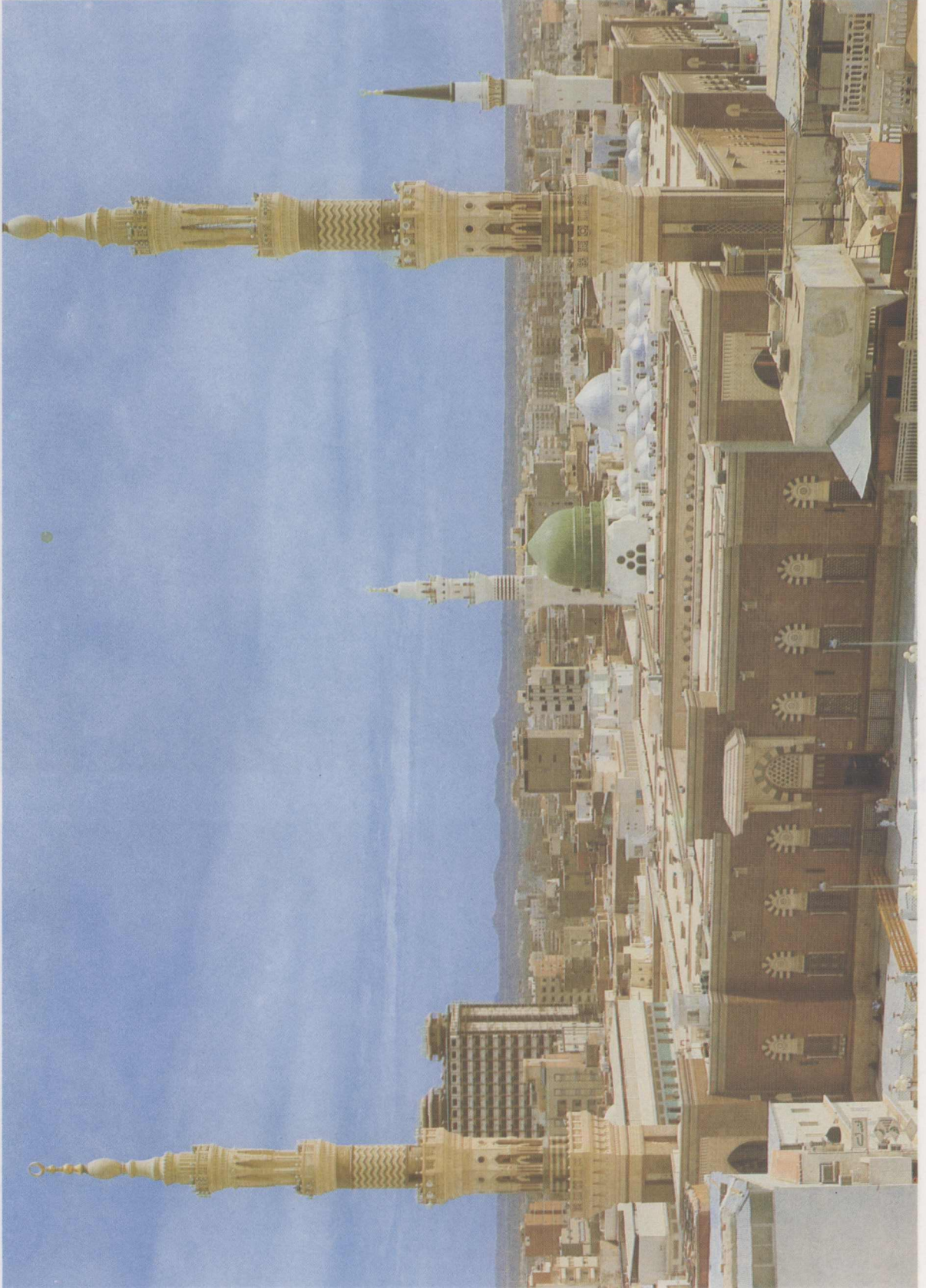
Resim 1: 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) tarihinde Mühendis-hâne-i beriyye-i Humâyun ikinci sınıf halifelerinden sâbık Şeyhü'l-Harem Dilaver Paşa'nın kettüdası Şükrü Efendi tarafından çizilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen "Mescid-i Nebeviyye'ye serilecek halıların miktar ve boyutları"nı gösterir plân.

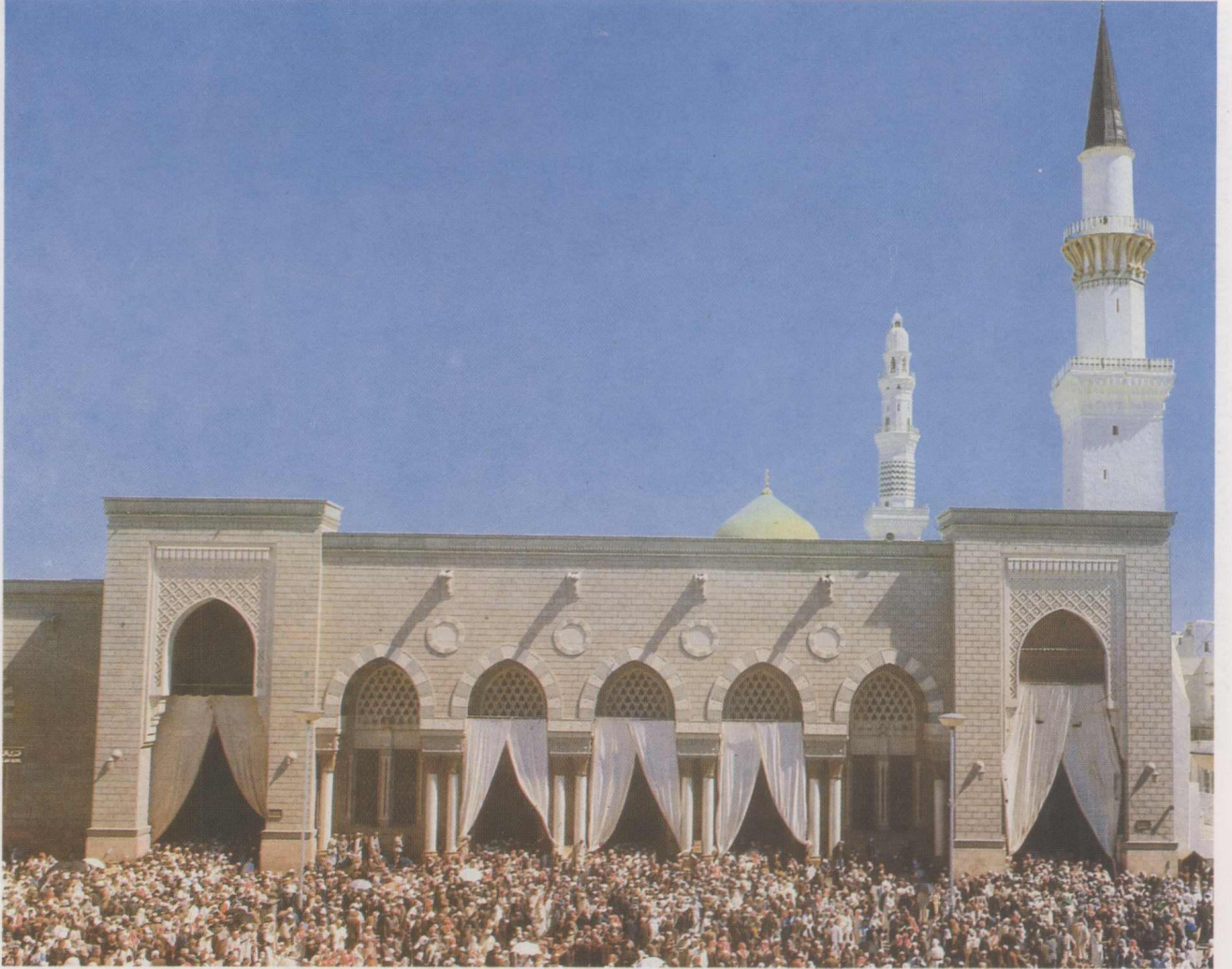
Resim 3: Mescid-i Nebvî'den bir görünüş.

Resim 2: Mescid-i Nebvî'de yapılan genişletmeleri gösterir plân.

Resim 4: Mescid-i Nebvî'den bir görünüş.

Resim 5: Mescid-i Nebevî'den bir görünüş.

Resim 6: Mescid-i Nebevî'nin Kral Fehd döneminde gerçekleştirilen genişletilmesini gösterir maketin görünüşü

med Tahir Efendi Hazretleri memhûr takrîriyle inhâ etmeğin, takrîr-i mezkûr huzûr-ı humâyûn-ı Hazreti mülûkâneye lede'l-arz sarhda beyân olduğu üzere muktażî olan yapağı maddesi evvel emirde tarafınıza havâle olunarak ba'dehu icâbına göre tanzîm ve hazîne-i mezkûreden ne mikdâr ale'l-hisâb akçe verilmesi iktizâ eder ise ol mikdâr akçe itâ ve merkûmâna dahi harc-ı râh olarak beherine beşer yüz kuruşdan bin kuruş itâsıyla icrâsına ibtidâr olunması ve gösterilen resimlerden nesc ve 'imâl olundukda kangısı âlâyışlı ve gösterişli olur ise ol vechile nesc ve 'imâline mübâderet kılınması mazmûnunda hatt-ı şerîf-i şâhâne şeref-sûdûr buyrulmuş ve ale'l-hisâb yirmibeşbin kuruş itâsı tensîb olunmuş olmağla icrâ-yı muktezâsına himmet olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mucibince mukâta'ât hazînesi masârifât nâzırı sa'âdetlü atufetlü Efendi Hazretlerinden lede'l-isti'lâm berminvâl-i muharrer mahall-i şerîf-i sa'âdet-redîfe ferş için Uşak kazâsında tanzîmî irâde-i Seniyye-i cenâb-ı cihân-dârî iktizâsından olan kalıçalar, Konya toprağında vâkî' Canikli aşiretiyle nefsi Uşak kazâsında husûle gelen yapağının ummâlî tarafından mübâyasına menût idüğü haber verilmek ve zikr olunan mahallerde kırk altı senesinde husûle gelen yapağı hitama resîde olmak hasebiyle bi-mennihi Te'âlâ 47 senesi hâsılâtı kazâ-i mezkûrda olan kalıça ummâlî taraflarına verilmek üzere icâbeden emr-i şerîfin isdâr ve itâsı hususu, menût-ı irâde-i aliyye idüğini ilâm etmekle bu sûrette ilâm olduğu üzere tesviyesi irâde buyrulduğu halde iktizâsına göre emr-i şerîf tahrîriyçün baş muhâsebe kalemine ba'de'l-kayd Haremeyn Muhasebesine başka ve ber-mantûk-ı takrîr Evkâf-ı Humâyûn Hazînesi zimmetî defterlerine başka ilm u haberleri ve ber-mantûk-ı emr ve irâde-i şâhâne zikr olunan kalıçaların nesc ve 'imâlî zımında celb olunmuş olan iki nefer üstâdın beherine beşeryüz kuruştan bin kuruş harc-ı râh ve yapağı mübâya'ası için yirmi beşbin kuruş ale'l-hisâbın hazîne-i mezkûreden itasıyçün senedî ve sûret defteriyle lâzımu's-sûdûr olan emri isdâriyle tanzîmî hususu bâ-takrîr inhâ olundukda mucibince emri ve senedi isdâr ve itâsıyla tanzîmine himmet olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mucibince bâ-fermân-ı şerîf baş muhâsebeyle kaydolunup mucibince emri ve sûret defteri ve Evkâf-ı Humâyûn hazînesi zimmeti defterlerine ilm u haberi verilmekle vech-i meşrûh üzre Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalemine dahi işbu ilm-u haber verildi. Fi 22 Şa'bân-1247"

Mescid-i Nebvî'nin Türkler tarafından özel olarak dokutulan ince, zarif ve sağlam halılarla donatıldığını dile getiren bu tarihî belgenin incelendiğinde aşağıdaki önemli hususları ihtiva ettiği görülecektir:

1. Medine-i Münevvere'deki mübârek Ravza-i Mutahhara'da serili olan halıların teberrüken yenilenmesi ile ilgili olarak bir önceki yıl yani 1246 H. (1830 M.) yılında zamanın padişahı Sultan II. Mahmud tarafından emir ve irade buyrulduğu belirtilmiştir.

2. Belirtilen bu emir ve irade uyarınca sözü geçen mübârek makama serilmesi icab edecek halıların kaç arşın olduğunu belirten ve bu maksatla mahallinde hazırlatılarak getirilmiş olan defterde yer alan evsaf ve miktar uyarınca o mübârek makama lâyük olan renklerle Uşak'da itina ve ihtimamla dokunmak suretiyle imal edilmesi için gereken iplik, boya ve benzeri malzemenin önceden temin edilip hazırlanmasıyla, arşın miktarlarını ve şekillerini görüşmek üzere yüce Sultan buyruğu ile bu defa Uşak'tan Yünlüoğlu Hacı Hüseyin ve Hikmetî adlarındaki sanatkar ve becerikli iki halı ustasının İstanbul'a getirildiği ifade edilmektedir.

3. Mühendishane hocası İshak Efendi'nin daha önce Hz.Peygamber (S.A.V)'in mübârek kabri üzerindeki kubbenin onarımı için görevlendirilmiş olması itibariyle Ravza-i Mutahhara ve Mescid-i Nebvî'nin her tarafına vâkîf olduğundan Harem-i Şerîf-i Nebvî'nin onun tarafından çizilen sathî plânı ile mahallenden gelen defter uyarınca, bu mescidin mübârek yerlerine göre dokunup imal edilmesi gereken halıların sayıları ve arşın miktarları da özel binalar müdürü tarafından başka bir deftere yazdırılarak, yapılan inceleme esnasında bu defterde gösterildiği üzere dokunup imal edilecek 32 adet halının mimarî arşınla yekünü 4202 arşına ulaşmış, halı arşınının mimarî arşından eksik olduğundan beher arşın yirmi birer parmak hesabıyla aradaki üçer parmak da eklendiğinde 4691 arşın 19 parmak olması gerektiği açıklanmıştır.

4. Açıklanan bu noktadan hareketle padişahın ihya etmiş olduğu câmi ve mescidlere lüzumuna binaen alınan halıların beher arşını 14-15 kuruşa kadar alınmakta olduğu cihetiyle söz konusu halıların yapılış şekli, adı geçen halı ustalarına sorulduğunda, cevaplarında Uşak halkının geçimleri ancak bu tür halı, kilim ve seccâde gibi eşya imali-ne bağlı olarak yılda 100.000 okka⁴⁸ dan fazla yapağı satın almak suretiyle elde ettikleri, fakat bu miktarın yarısı temizleme esnasında telef olduğundan ancak yarısıyla iplik imal ederek belirtilen tür eşyayı dokurlar iken bir önceki yıl yani 1246 H. (1830 M.) yılı yapağının tekel usulüne bağlanmasıyla yakınlığı nedeniyle o günlerde fakir esnafın ellerinde (bir miktar) yapağları mevcut ise de bu tür uygulama sonucu geçim sıkıntısına düşürüldüklerini, hatta Ravza-i Mutahhara için dokunacak halıların iplik ve sair malzemelerinin temin edilip hazır-

48. Okka, tartı ölçülerinden birinin adıdır. Bunun yerine "kıyye"de kullanılırdı. Okka beldele (Şehir ve kasabalar) göre değişmekle beraber en tanınmış olanı dört yüz dirhem, 1,282 gramdır.

lanması, zikredilen mektûb-ı sâmi'de emir ve irade buyurulmuş ise de, hazırlanmasının mümkün olmadığını beyan etmişlerdir.

Ravza-i Mutahhara için yapılması istenilen halıların yapımının gerçekleştirilmesi külliyeletli miktarda yapağıya bağlı olup, ihtimamlı, sık dokumalı ve özel iplik ile dokunup imal edileceğine göre sözü geçen esnafın elinde önceden işlenmiş biraz iplik bulunsa bile, yapağı halı ipliği olup sözü geçen halılara elvermeyeceğini, arşın miktarına göre mahallinde şer'i şerife uygun olarak imal edecek esnafın görüşüyle tamamlanmasında uygun fiyat takdir edilmesini ifade ederek, yapağı mevsiminin Ruz-ı Hızır⁴⁹ başında olduğundan gerek sözü edilen halıların dokunması ve gerekse geçimleri bu sanata munhasır olan fakir esnafın hayırlı dualarının alınması için 100.000 okka miktarında yapağının tahsisi lutfedilmiş olmakla beraber Ruz-ı Hızır dört ay geride kalmış olduğundan, istenilen halıları tamamlayarak ancak teslim edebileceklerinden, kendilerine gereken yapağının satın alınarak temin edilmesine yardım edilmesini talep ve isticram ettiklerini sözlerine eklemişlerdir.

6. Diğer taraftan sözü edilen halıların mihrablı olacağından iki adet resimleri adı geçen İshak Efendi tarafından hazırlanıp sunulmuş olmakla, mübârek makamına göre zemini yeşil veya gögez yahud laciverd olarak yapılmasının münasip olacağı belirtilmiştir. Hal böyleyken, Harem-i Şerifte olan halıların Gördes işi olduğu bazı hacılar tarafından nakledilerek haber verilmiş olduğuna ve bazı ehl-i vukuf tarafından önceden Uşak'ta dokunmuş olduklarını bildirilmesine binaen Uşak'a gönderilen bir yazı ile adı geçen iki usta İstanbul'a getirilerek keyfiyet kendilerine sorulduğunda, daha önce yapılan halılar Gördes işi olduğundan ince olduğunu, bu defa da irade-i seniyye uyarınca Uşak'ta imal edildiği takdirde sık ve kuvvetli olacağını ve o gün mahallinde imal ettikleri yapağı halıların beher arşınının 14-15 kuruşa alınıp-satılmakta olup, söz konusu halıların özel olarak ince ve muhkem bir şekilde itina ile yapılacağına göre beher arşınının yaklaşık olarak ancak 18-20 kuruşa yapılmasının mümkün olacağı düşüncesiyle, mezkur miktarda halıların Uşak'ta ihtimamlı dokunması istenip, gereken yapağının mutedil fiyatla satın alınmasına ruhsat verildiği takdirde dokunacak halıların fiyatının düşük olacağını ima etmişlerdir.

7. Bu suretle istenilen halıların dokunması ve sözü geçen halı esnafının geçimlerini sağlayacakları miktarda imal edebilecekleri halı ve saire için ne kadar yapağı tahsis ve ihsan buyrulur ise o kadar yapağının bulunduğu yerden satın alınması, sözü geçen hazineden irade buyrulan miktarda akçesinin bu hesaba yatırılarak mahallinde lüzum etlikçe ödeme yapılması, adı geçen iki halı ustasına gidiş-geliş masrafı olarak dörder yüz kuruştan toplam olarak sekizyüz kuruş, veyahut istenilen miktarda harca verilmesi, bahsedilen mihrab resimlerinden hangisinin işlenip zeminin hangi renk ile

yapılması isteniyorsa gereğinin ifası için Haremeyn-i Şerife'nin Muhasebe Kalemine kayıt düşülerek, defter suretiyle çıkarılması gereken emir hakkında Evkâf-ı Humayun Hazinesi defterlerine ilm u haber verilmesi hususunun o tarihte evkâf-ı Humayun Nâzırı olan Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin takrirıyla inha ve padişaha arz edilmiş olduğu belirtilmiştir.

8. Konunun padişaha arz edildiğinde, yukarıda belirtildiği üzere gereken yapağı maddesinin temini Evkâf Nezaretine havale olunarak icabına göre düzenlenmesi, hazine-i mezkureden gönderilmesi gereken akçenin verilmesi, sözü geçen halı ustalarının her birine beşyüz kuruş olmak üzere toplam bin kuruş verilmek suretiyle çalışmaların başlatılması, gösterilen resimlerden örnek dokunup imal olunduktan hangisi güzel ve gösterişli olursa ona göre yapımına başlanması hususunda hatt-ı humayun sâdir olmuş ve bu konu ile ilgili hesaba 25.000 kuruşun verilmesi uygun görülmüş olduğundan, gereğinin yapılmasına himmet ve gayret gösterilmesi hususunda çıkan ferman uyarınca mukataat hazinesi masarifat nazırından bilgi istenildiğinde, sözü geçen mübarek yere sermek için belirtilen şekilde Uşak'ta yapılması padişah tarafından istenilen halıların imali, Konya toprağında bulunan Canikli aşiretiyle Uşak'ta üretilen yapağının halı işçileri tarafından mübayaasına bağlı olduğu haber verilmiş ve zıkr olunan yerlerde 1246 H. (1830 M.) yılında üretilen yapağının tükenmiş olduğundan Allah'ın lütfuyla 1247 H. (1830 M.) yılı ürününün Uşak'taki halı işçilerine verilmesi için gereken emrin çıkarılması hususunun padişahın iradesine bağlı olduğunu bildirmiştir. Bu şekilde yapılması istenildiği takdirde gereğine göre emr-i şerif yazılması için baş muhasebe kalemine kaydedildikten sonra Haremeyn Muhasebesine ve Evkâf-ı Humayun zimmeti defterlerine ayrı ayrı ilm u haber verildiği ve söz konusu halıların belirtilen şekilde dokunması hakkında ferman sâdir olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda orijinali, okunuşu ve değerlendirilmesi sunulan ilm u haber kaydından, 1247 H. (1831 M.) yılında yapılan 32 halının Ravza-i Mutahhara'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Daha önce sözü edilmiş olan plânda ise 124 halının özel olarak imal edilip gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bu iki belge aynı tarihli olmayıp ikisinin arasında 40 yıl kadar bir zaman farkı olduğundan Osmanlı sultanlarının belirtilen hizmeti sadece bir iki defa değil yenilenmesine ihtiyaç hissedildiğinde yenilemek yönüne gitmek suretiyle sürdürüldükleri bir hizmet olduğunu anlamaktayız. Ayrıca yürütülen bu yenileme hizmetlerinin gelişigüzel değil, önceden yapılan incelemelere göre hazırlanan plan, resim, şekil ve renk durumuna göre munta-

49. Ruz-ı Hızır; Lugat-ı Nacî'de Rumi Nisânın yirmi üçüncü günü olduğu belirtilmektedir.

M.Zeki Pakalın, a.g.e., C.I, s.803, Hidirellez Maddesi.

zam bir şekilde ve itina ile imal edilen halıların dokutmak suretiyle yapıldığını mezkûr belgelerin muhtevalarından anlamaktayız.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN AYDINLATILMASI:

Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılması için değişik tarihlerde özel olarak yapıp armağan edilen kandil, şamdan ve avizelerin özellik ve güzellikleri dillere destan olacak niteliktedir. İslâm dünyasının en seçkin ve mâhir ustalarına itina ile yaptırılıp, bu mübarek mescide gönderilen sayısız aydınlatma aracının yapımında çoğu kez altın, gümüş, elmas gibi değerli maddeler kullanılmıştır. Müslümanlar, kainatın efendisi Hz.Peygamber (S.A.V)'e olan sevgi ve saygılarından doğan bu ilgi ve itina ile Ravza-i Mutahhara ve Mescid-i Nebevî'nin diğer aksamının aydınlatılması ve tezyîn edilmesinde pay almayı şerefli bir hizmet telakki etmişlerdir. Bakım ve onarımında olduğu gibi bu hususta da her geçen gün artan bir tempo ile adeta yarış yaparcasına bu mübarek mescide ilgi ve ihtimamlarını devam ettiregelmişlerdir. Tabii, bu arada en büyük payı alan, hükümdarlar olmuşlardır. Elektriğin icadından önceki yıllarda zamanın şart ve imkanlarına göre özel olarak imal edilen paha biçilmez değerdeki kandil, şamdan ve avizelerin Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasında itina ile kullanıldığını kaynak eserlerle arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz.

Ibrahim Rifat Paşa⁵⁰ 1920'li yıllarda Mescid-i Nebevî'de bulunan kandillerden söz ederken şu bilgileri vermektedir:

"Mescid-i Nebevî'nin, Hücre-i Nebeviyye dışındaki diğer aksamında bulunan kandillerin sayısı 620 tanedir. Sütunlar arasındaki zarif yatay demirlere gümüş zincirlerle asılı olan bu kandillerin yanında, sanat değeri yüksek şamdan ve avizelerin incelik ve parlaklığı ifade edilemeyecek derecededir. Hücre-i Nebeviyye'de bulunan 106 kandilin 31'i Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabrinin kible tarafında olup elmas ve yakutla işlemeli altındandır. Kandillerin asılı olduğu zincirler de altından yapılmıştır. 1274 H. (1858 M.) yılında Sultan Abdülmecid tarafından gönderilen som altından yapıp değerli elmaslarla tezyin edilen normal insan boyundaki ve 300.000 Osmanlı lirası değerinde iki büyük şamdandan biri Hz.Peygamber (S.A.V.)'in baş ucuna diğeri de ayak ucuna konulmuştur.

Bundan önce de aynı şekilde som altından yapılmış olan iki büyük şamdan gönderen bu büyük Sultan, daha sonraki yıllarda altın ve gümüşten yapılmış olan buhurdanlık ve zemzem ibrikleri göndermiştir."

Başta Sultanlar, Sultan Hanımlar, Sadrazamlar, Vezirler, Paşalar ve benzeri üst seviyedeki devlet adamlarına ait Vakıflar olmak üzere, bir çok vakfın gelirinden bu gayeye tahsis edilen paralarla

kandiller ve şamdanlar yaptırılıp, yeterli miktarda yakıtla birlikte bu mübarek yere gönderilegelmiştir. Bu hususu dile getiren üç ayrı tarihli belge ile konuyu noktalamak istiyoruz. Bu belgelerden birinde 1270 H. (1854 M.) yılında zamanın padişahı Sultan Abdülmecid'in özel hazinesinden 67.670,5 kuruş ödenerek temin edilen 2.500 küsür adet karpuzî kandilin lüzumuna binaen Ravza-i Mutahhara'ya gönderildiğini anlamaktayız. Belge⁵¹ aynen şöyledir:

Belge: 11

"Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Nebevî Harem-i Şerîfi için lüzûmu inhâ olunan iki bin beşyüz bu kadar adet karpuzî kanâdil mukaddemce müte'allik buyrulan irâde-i Seniyye-i Hazret-i mülûkâne mücibince darb-hâne-i âmire sarrâfı Hoca Ba'ûhî ma'rifetiyle sâbıkları misüllü bîh (beyh) cânibinden celb olunarak bu def'a mahall-i âlisine irsâl olunmak üzere bulunmuş olduğundan bahâ ve masârif-i sâ'iresi bulunan altmış yedi bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun tarafına itâsı husûsu mûmâ ileyh tarafından ifade ve istid'â olunmuş ve mahall-i mübâreke için mukaddemleri dahi yine bîh (beyh) cânibinden celb olunmuş olan bu misüllü kanâdilin bahâları teberrüken hazîne-i hâssa-i cenâb-ı şâhâne tarcfından itâ buyrulmuş olduğundan bu def'a celb olunan kanâdil-i mezkûre bahâ ve masârifinin dahi sâbıkları misüllü hazîne-i hâssa-i şâhâne tarafından veyahud Evkâf-ı Humâyûn Hazinesi cânibinden itâsı emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâneye mütevakkıf bulunmuş olmağla ol bâbda Evkâf-ı Humâyûn nâzırı atufetlü Ahmed Ziver Efendi Hazretleri takrîr etmeleriyle yazılan buyruldu-i sâmi kaydı lede's-su'âl ravza-i mutahhara-i Hazret-i Nebevî Harem-i Şerîfiyçün mukaddemen mübâya'a ve celb olunan kanâdilin bihâsi teberrüken Hazine-i hâssa-i hazret-i şâhânenen tesviye olunmasına nazaran bu def'a gönderilenlerin bahâsı olan altmış yedi bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun dahi sûret-i tesviyesi istizânına dâ'ir Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti tarafından takdim kılınan takrîr meclis-i vâlâdan lede'l-havâle ol bâbda kaleme alınan mazbata hâk-i pâ-yı humâyûn-ı hazret-i mülk-dâriye arz ve istizân olundukda meblağ-ı mezbûrun dahi hazîne-i hâssa-i şâhânenen tesviyesi hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyrulup keyfiyet nezâret-i behiyye-i müşârûn ileyhâya bildirilmiş olmağla bermüceb-i irâde-i seniyye-i hazret-i şâhâne iktizâsının icrâsına himmet buyrular deyu fi 19 Cemâziye'l-evvel-1269 tarihinde hazîne-i hâssa nâzırı devletlü

50. Ibrahim Rifat Paşa, a.g.e., C.I, s.451-452.

51. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 917 nolu defterin 20. sayfasında kayıtlı olan 9 Cemâziye'l-âhir-1270 H. (24 Şubat 1854 M.) tarihli ilm u haber kaydı.

paşa hazretlerine buyruldu-i âli yazılmış idüğü mektûbi-i hazret-i sadâret penâhî sa'âdetlü efendi ceridesinden der-kenâr olundukda meclis-i vâlâ karârı ve şeref-südûr buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî mûcibince der-kenârda gösterildiği vechile buyruldu tastîr ettirilmiş olmağla mûcibince tesuiye-i icâbına himmet eyleyeler deyu nâzır-ı müşârun ileyh hazretlerine hitâben sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince iktizâsı rûz-nâmçeden lede's-su'âl kanâdil-i mezkûrun bahâsı olan meblağ-ı mezbûr hazîne-i hâssadan verilmek üzere hazîne-i hâssa nâzır-ı devletlü paşa hazretlerine hitâben buyruldu-i âlî tastîr buyrulmuş olduğuna binâen ol vechile Evkâf Muhâsebesine kaydı ile keyfiyet ma'lûm olmak üzere rûz-nâmçeye ilm u haberinin it'âsı iktizâ eylediği der-kenâr olundukda ilm u haberi verile deyu fermân buyrulmağın vech-i meşrûh üzere muhâsebe-i merkûmeye kayd ile ilm u haberi verilmekte keyfiyet ma'lûm olmak için rûz-nâmçe defterlerine işbu ilm u haber verildi. Fi 9. Cemâziye'l-âhir-1270"

Orijinali onüç buçuk satırdan ibaret olan bu belgede yer alan önemli hususlar özetle şunlardır:

1. Ravza-i Mutahhara'nın Harem-i Şerifi için gerekli olduğu görevlilerce inhâ edilen 2.500 küsur karpuz şeklinde kandilin daha önce beliren padişah irâdesi uyarınca darphane-i âmire sarrafı Hoca Bauhî marifetiyle öncekileri gibi Bih (Beyh) tarafından getirilip konulacakları mübarek yerlere göndermek için hazır hale getirilerek adı geçen sarraf tarafından değeri ve diğer masrafları olan 67.670,5 kuruşun tarafına ödenmesini istediği,

Bunun üzerine belirtilen mübarek yer için öncekileri de yine, Bih (Beyh) tarafından getirilmiş olan bu gibi kandillerin karşılığı teberrüken padişahın özel hazinesinden verileğelmış olduğundan, bu defa getirilen kandillerin değer ve masraflarının da eskileri gibi, padişahın özel hazinesinden veyahut Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanması padişahın emir ve iradesine bağlı olduğu, Evkâf-ı Humayun Nâzır-ı Ahmed Ziver Efendi tarafından takrir edilmesi üzerine, yazılan yüce buyruğun kaydı sorulduğunda, Ravza-i Mutahhara'ya daha önce gönderilen kandillerin padişahın özel hazinesinden karşılandığının anlaşılması üzerine bu defa gönderilenlerin karşılığı olan 67.670,5 kuruşun da padişaha arz edildikten sonra yine Padişahın özel hazinesinden karşılanması uygun görülerek keyfiyet Evkâf Nezaretine bildirilmiş olup, irâde-i seniyye gereğinin yerine getirilmesi hakkında 19 Cemâziye'l-evvel 1269 H. (17 Şubat 1853 M.) tarihinde hazine-i hâssa nazır-ı paşa hazretlerine yüce buyruk yazılmış olduğu sadrazamlık yazışma bürosunun ceridesinde der-kenar olunarak bu konudaki yüce meclis kararı ve irâde-i seniyye uyarınca der-kenarda gösterildiği gibi "buyruldu" yazdırılmış olmakla gereğinin yapılması için sözü geçen hazine-i hâssa nazırına hitaben çıkarılan

ferman mûcibince gereği rûz-nâmçeden sorulduğunda, söz konusu kandillerin karşılığı olan mezkûr meblağın padişahın özel hazinesinden verilmesi için hazine-i hâssa nazırına hitaben "buyruldu" yazılmış olduğuna binaen bu şekilde Evkâf Muhasebesine kaydedilerek keyfiyet malum olmak üzere rûz-nâmçeye ilm u haber verilmesi gerektiği der kenar olduğunda, ilm u haber verilsin diye ferman buyrulmuş olduğundan belirtilen şekilde muhasebe ve rûz-nâmçe defterlerine bu ilm u haberin verildiği belirtilmektedir.

Sultan Abdülmecid zamanında Ravza-i Mutahhara için darphane-i âmirede özel olarak yapılan şamdânlarda kullanılacak mumların yapımı, miktarı, harcamalarının adı geçen padişahın vakfından karşılanması ve her yıl Mescid-i Nebeviyye'ye ulaştırılması ile ilgili bazı önemli hususları ihtiva eden bir belge⁵² ise şöyledir:

Belge : 12

"Ravza-i Mutahhara için darb-hâne-i Amire'de der-dest-i tanzim olan şamdânlara senevî ne mikdâr şem'i asel iktizâ ider ise, masârıfı vakf-ı celil-i hazret-i şahânenen tesuiye olunarak mezkûr şamdânların ölçüsüne göre bu tarafda mumcubaşı ma'rifetiyle i'mâl ettirilüp beher sene mahall-i âlisine irsâl olunmak üzere nümunesinin takdîm olunması ve sûret-i irsâli husûsunun dahi bi'l-mutala'a istizân kılınması müte'allik ve şeref-südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı münifinden bulunduğu bir kit'a tezkire-i aliyye me'âldından müstefâd olmuş ve işbu mumların Ravza-i Mutahhara'da aşşamdan sabâha kadar ikâdi usûlünden bulunduğu haber verilmiş olmasıyla tıpkı irâde-i seniyye-i şehriyârî üzere mikdârı hisâb ve muvâzene ettirildikde mezkûr şamdânlara bir sene on yedi çift şem'i asel-i kâfûri lâzım gelüp beher çifti otuz ikişer vukiyyeden senevî beş yüz kırk dört vukiyyeye bâliğ olacağı anlaşılıp mumcubaşı-ı mûmâ ileyh ma'rifetiyle i'mâl ettirilen bir adet nümunesi manzûr-ı şevket mevfûr-ı hazret-i hilâfet-penâhî buyrulmak üzere takdîm kılınmış ve bunun diğer bir kit'a tezkire-i aliyyede muharrer emr ü fermân-ı humâyûn-ı hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı celilî üzere Fâtımatü'z-Zehrâ Radiya'llahu Te'âlâ anhâ hazretlerinin sanduka-i mübârekesinin ser-i Sâmisî tarafında ikâd olunmak üzere beheri birer buçuk kıyye olarak gönderilecek senevî yüz kırk altı kıyye şem'i aselin vakf-ı celil-i pâdişâhî tarafından surre-i humâyûna teslîmen ol cânib-i âliye irsâli icâb-ı hâlden bulunmuş olup, ancak bu sene-i mübâreke de surre-i humâyûnun ihrâc buyrulmuş olması cihetle bundan böyle beher sene surre-i humâyûn ile gönderilmek üzere fa-

52. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1003 nolu Ahkâm defterinin 5. sayfasında kayıtlı olup, 18,5 satırdan ibaret olan 28 Cemâziye'l-âhir 1274 H. (2 Şubat 1858 M.) tarihli ilm u haber.

kat bu senenin tertîbi olan mumların mezkûr şamdânların taraf-ı eşref-i hazret-i şehin-şâhîden mahall-i âlî-i mezkûre îsâline me'mûr buyrulacak zâta teslîmen isbâli münâsib gibi tahâtur olunmuş ise de ol bâbda her ne vechile emrû fermân-ı humâyûn-ı hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyrulur ise ana göre harekete ibtidâr kılınacağı cânib-i nezâret-i celîle-i hazîne-i hâssa-i şâhânedan bâ-tezkîre lede'l-istizân, mezkûr şamdânlar içün senevi ol mikdâr şem'i aselin mârru'z-zıkr nümüne vec-hiyle ve mezkûr yüz kırk altı vukiyye şem'i ase-lin dahi beheri birer buçuk kıyye olarak mum-cubaşı ma'rifetiyle i'mâl ettirilüp bundan böyle beher sene Surre-i Humâyun ile gönderilmek üzere fakat bu senenin tertîbi olan mumların, mezkur şamdânların mahall-i âlî-i mezkûra îsâline me'mûr hademe-i hâssa-i şâhâne kâim-makâmı İbrahim Bey'e teslîmen isbâli münâsib gibi görünmüş olmasıyla ona göre iktizasınin icrâsı müte'allik ve şeref-südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münifinden bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyrularak mûcibince ilm u haberleri veril-mek, fermân-ı müşîrî buyrulmağın mûcibince muhâsebek-i merkûmeye kayd olunup keyfiyet ma'lûm olmak içün zîrde muharrer mahallere iki kıt'a ilm u haberi verilmiştir. Fî-28 Cemâziye'l-âhir sene 274."

Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasına Osmanlı Sultanlarının gösterdikleri itina ve ihtimamı dile getiren önemli vesikalardan biri olan bu belgede:

1. 1274 H. (1838 M.) yılında Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılmasında kullanılmak için darp-hane-i Âmirede özel olarak şamdânlar yapıldığı,

2. Yapılan bu şamdânlarda yıl boyu Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılmasına yeterli miktarda mum imal edilerek karşılığının padişah Sultan Abdülmecid'in vakfı tarafından karşılandığı,

3. Yapılacak mumların, mumcubaşı marife-tiyle imal edilmesi için hazırlanan mum nümunesi-nin padişahın onayına sunulduğu,

4. Yapılan mumların, sözü geçen mübârek yere gönderiliş şeklinin, Sultan Abdülmecid'den alınan izin ve emre göre tesbit edildiği,

5. Belirtilen hususların, konu ile ilgili olup daha önce padişah Sultan Abdülmecid tarafından çıkarılan emir ve irâdenin muktezâsından olduğu ilgililere gönderilen yüce tezkirenin me'âlinden an-laşılmakta olduğu,

6. Söz konusu mumların Ravza-i Mutahhara'da akşamdan sabaha kadar yakılması devam edegelen usûlden olduğu bildirildiğinden, Sultan Abdülmecid'in iradesi uyarınca bir yıllık ihtiyaç hesabedilerek sözü geçen şamdânlara bir yılda on yedi çift kâfûrî türünden kaliteli mum gerektiği

ve beher çifti otuz ikişer okkadan olmak üzere yıl-lık olarak beşyüz kırk dört okkaya ulaşacağıının anlaşıldığı,

7. Mumcubaşı marifetiyle yaptırılan nümu-ne mumun, Sultan Abdülmecid'in görüş ve tasvip-lerine sunulmuş olup, bunun ve diğer bir yüce tez-kirede yazılı olan padişah emri uyarınca Hz. Fâtıma (R.A)'nın mübârek sandukasının baş tara-fında yakılmak üzere beheri birer buçuk okka ola-rak gönderilecek yıllık yüz kırk altı okka mumun giderlerinin adı geçen Sultan'a ait vakıf tarafındarı karşılanarak, surre-i humayuna teslim edilmek su-retiyle belirtilen mübârek yere gönderilmesinin gerektiği,

8. Ancak 1274 H. (1858 M.) yılına ait mumların, sözü geçen şamdânları Sultan Abdülme-cid tarafından zikredilen mübârek makama ulaştır-makla görevlendirilecek zata teslim edilerek, birlik-te gönderilmesinin uygun olduğu düşünülmüş ise de bu konuda padişah Sultan Abdülmecid nasıl emir buyurursa ona göre harekete geçileceği hazi-ne-i hâssa nezâreti tarafından sunulan tezkire ile izin isteğinde bulunulduğunda, sözü geçen şamdân-lar için belirtilen miktar mumun mezkûr nümune-ye göre ve zikredilen yüz kırk altı okkalık mumun da beheri birer buçuk okka olarak mumcubaşı marife-tiyle yaptırılarak 1274 H. (1858 M.) yılına ait mumların sözü geçen şamdânları Ravza-i Mutahhara'ya ulaştırmakla görevlendirilen padişahın özel hizmetçilerinin kaymakamı İbrahim Bey'e teslim edilerek birlikte gönderilmesi, daha sonraki yıllara ait mumların ise her yıl surre-i humayun ile gönde-rilmesinin padişah tarafından münasip görüldüğü,

9. Belirtilen bu padişah görüşünün gereği-nin yapılması konu ile ilgili olarak çıkarılan yüce emir ve iradenin gereği olduğunun cevâben iş'âr buyurulduğu,

10. Belirtilen teklif beliren padişah emrinin gereğinin ifası ile ilgili ilm u haberlerin ilgili muha-sebe defteri ile diğer defterlere kaydedildiğine dâir bilgiler yer almaktadır:

-Şamdânların İstanbul'da Dârphane-i Âmire-de padişah emriyle ve büyük bir itina ile ya-pılması,

-Bunların yapılmadan önce hazırlanan nü-munesinin bizzat padişah tarafından görülerek, onaylandıktan sonra cihetine gidilmesi,

-Mumları yapmak üzere Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'da bulunan mumcuların üstadı olan başmumcunun görevlendirilmesi,

- Yıllık ihtiyacın dikkatle hesaplanarak temi-ni cihetine gidilmesi,

- Yaptırılan şamdânlarla mumların yerine ulaştırılması için, padişahın özel hizmetinde görevli olan üst düzeydeki bir zatın görevlendirilmiş olması, Ulu Hakan Sultan Abdülmecid'in bu şerefli hizme-tin gerçekleştirilmesine verdiği önemin nicelik ve

yüceliğini ortaya koymaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi İbrahim Rifat Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn⁵³ adlı eserinde 1274 H. (1858 M.) yılında Sultan Abdülmecid zamanında Ravza-i Mutahhara'ya gönderilen normal insan boyundaki som altından yapılmış ve değerli elmaslarla tezyin edilmiş olan iki şamdanın değerinin 300.000 Osmanlı lirası olduğunu ifade etmiştir. Antik değeri hariç bugünkü⁵⁴ rayicile 115.000 x 300.000= 34.500.000.000.-TL. tutarında olan söz konusu şamdanlar Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'ya olan samimi saygıları ile kalbî sevgilerini dile getirmektedir.

Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'nın bakım, onarım ve aydınlatılması ile ilgili ihtimam ve itinaları belirtilen özellik ve değerde halı ve şamdanları göndermekle kalmamış, gerektiğinde lüzumlu değişiklik ve yenilemelerde bulunarak hizmetin o yüce makama uygun olarak en güzel ve en mükemmel şekilde devamı sağlanmıştır. Hiç bir kısıtlama cihetine gitmeksizin gereken harcamalar yerinde ve zamanında yapılarak, belirtilen hizmetler Mescid-i Nebevî'nin yüceliği ile devletin kişiliğine yaraşır bir şekilde ve içtenlikte ifâ edilmiştir.

Yukarıda sözü edilen şamdanlarda yakılmak üzere büyük hacimde imal edilmiş olan mumların daha sonra küçük bir şekilde yapılması ve bu mumlara uygun olacak biçimde şamdanların mum mevzilerine konulmak için birer altın mumluk yapıp mahalline gönderilmesi ile ilgili bir uygulamaya ve bu arada devletin en üst seviyedeki yetkililerinin konuya gösterdikleri hassasiyeti ortaya koyan bir belge⁵⁵yi de okuyucularımızın tetkikine sunmayı faydalı görüyoruz.

Belge: 13

"Hücre-i Mutahhara-i Hazret-i Risâlet-penâhîde ikâd olunmakda olan şamdân-ı şerifler için tebdili lüzûmu mahallinden inhâ olunan altın başlıklar hakkında müte'allik buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi muktezâ-yı âlisi üzre mâliye nâzırı devletlü Paşa Hazretleriyle bi'l-müzâkere vukû' bulan istizân üzerine mezkûr şamdân-ı şeriflerin mumların adedi teksir olunarak kadd ve hacimlerinin icâb mikdârı tenkis ve tenziliyle i'mâl ettirildiği sûrette mezkûr başlıkların tebdiline lüzûm görülmeyeceği cihetle bu tarafta irsâl olunmayarak yine ol cânib-i âlide tevkîfi hususunun mahalline iş'ârî cânib-i bâb-ı âliye bildirilmiş olduğundan nâzır-ı müşârün ileyh hazretleriyle bi'l-muhâbere zikr olunan mumların mikdâr-ı mu'ayyeni tenezzül etmemek üzere adedi teksir olunarak i'mâl etdirilüp, mahalli âlisine isâli ve i'mâlî tasavvur ve istizân olunan fânusların dahi simlerinin tanzim etdirilmesi akdemce şeref-rîz-i sūdûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlinden bulunmasıyla tıpkı emr ü fermân-ı humâyûn-ı şâhâne mantuk-i münîfi üzre icâbı

nâzır-ı müşârün ileyh hazretleriyle birlikte müzâkere ve tedkik ve bir kaç nev' i'mâl ettirilene nümüne mu'âyene ve tecrübe olundukda, mukaddemen i'mâl ve irsal olunan mumların kadd ve hacmi büyücek olduğundan ağırlığı cihetle hîn-i i'mâlinde yalnız pamuktan ma'mûl olan fitil ile dökülmesi mümkün olmayup kuvvetlice bulunmak için bi'z-zarûre fitili arasına kendir dahi vaz' olduğundan şu'lesi dağılıp, bu cihetle bi't-tab' reşşâsedâr olduğu tebeyyün etmiş ve bu def'a fitili yalnız race telli pamuktan olmak ve beher çifti dörder okka bulunmak üzere mikdâr-ı mu'ayyene göre 136 çift mum yapıldığı hâlde zikr olunan mahâzîri vâki' olacağı ve şu hâlde fânusa ihtiyâc kalmayacağı misüllü mahall-i âlisinde mevcûd olan altın başlıkların dahi hüsn-i istîmâl olacağı anlaşılımış idüğinden mezkûr mumların ol vechile i'mâl ettirilerek surre-i humâyûna teslimen mahalli-âli-i mezkûra irsâli ve şimdiki yapılacak mumların kutruna tatbiken şamdân-ı şeriflerin mum mevzi'lerine vaz' olunmak üzere birer altın mumluk yapılması tensib olunarak ber-minuâl muharrer i'mâl ettirilecek bal mumlarının bir çift mûmnesi manzûr-ı âli-i cenâb-ı hilâfet-penâhî buyrulmak üzere takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ve irâde-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik ve şeref-sūdûr buyrulur ise icrâ-yı muktezâ-yı münîfine ibtidâr olunacağı cânib-i nezâret-i celîle-i hazîne-i hâssa-i şâhânenen bâ-tezkere lede'l-istizân mezkûr mumların i'mâl ettirilerek surre-i humâyûna teslimen mahalli-âli-i mezkûra irsâli ve zikr olunan şamdân-ı şeriflerin mum mevzi'lerine vaz' olunmak için birer altın mumluk tanzim ettirilüp mezkûr mumlar ile beraber irsâl olunmak üzere iktisâsının icrâsı müte'allik ve şeref-sūdûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî muktezâ-yı münîfinden bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyrulmaktan nâşi icâb-ı tesviyesi hazîne-i hâssa muhâsebesinden lede's-su'âl ber-müceb-i irâde-i seniyye husûs-ı mezkûr bi-ibâretihâ hazîne-i hâssa muhâsebesine kayd ile keyfiyet ma'lûm olmak ve icâb-ı icrâ kılınmak için Harem-i Şerîf müdürü sa'âdetlü Efendi Hazretlerine tahrîrât-ı nezâret-penâhî tastîri zımında mektûbi-i hazîne-i hâssa-i şâhâne sa'âdetlü beyefendi odasına ve Evkâf-ı Humâyûn Rûz-nâmçesine ve vakf-ı humâyûn defterlerine ve sair lâzım gelen mahallere ilm u haberlerinin tahririyle tasviyesi hususu der-

53. İbrahim Rifat Paşa, a.g.e., C.I, s.452, satır. 6-11, Dârü'l- Kütüb Matbaası, Kahire-1925.

54. Bu makaleyi kaleme aldığımız 22.9.1987 tarihinde bir Reşad Altının Ankara'da 115.000.-TL.sine satıldığı öğrenilerek, belirtilen rakam elde edilmiştir.

55. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1000 nolu defterin 52. sayfasında kayıtlı ve 20 satırdan ibaret olan 3 Şaban 1226 H. (13 Şubat 1860 M.) tarihli belge.

kenâr olunarak mücibince kayd ile ilm u haberleri tahrîr ve itâ olunmak fermân-ı Müşîri buyurulmağın mücibince muhâsebe-i merkûmeye kayd olunup diğer ilm u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak için vakf-ı humâyûn defterlerine dahi iş bu ilm u haber verildi. Fi 3 Şa'bân sene 276."

Bir önceki belgeden yaklaşık iki yıl sonraya ait olup, aynı konu ile ilgili değişik bilgileri ihtiva eden bu belgede aşağıdaki hususların yer aldığını görüyoruz:

1. Medine-i Münevvere Harem-i Şerif-i Nebvî müdürlüğü tarafından Ravza-i Mutahhara'daki şamdanların altın başlıklarının değiştirilmesiyle ilgili vâki teklif ve inhâ üzerine padişah Sultan Abdülmecid, gereğinin ifâsı için irâdesini belirtmiştir.

2. Bu irade üzerine Maliye Nâzırı ile yapılan müzâkerede vukû bulan izin isteği üzerine söz konusu şamdanların mumlarının sayısı çoğaltılarak boy ve hacımlarını icabettiği kadar eksiltip düşürmek suretiyle yapıldığı takdirde başlıklarının değiştirilmesine lüzum görülmeceğinden İstanbul'a gönderilmeyip, mahallinde durdurulması hususunun mahalline iş'ar edilmesi Bâb-ı Âli'ye bildirilmiştir.

3. Bu nedenle Maliye Nâzırı ile yapılan haberleşme sonucu, sözü geçen mumların önceden tayin edilmiş olan miktarından herhangi bir eksiltme olmaksızın sayıları çoğaltılarak yapılıp, mahalline ulaştırılması ve yapımı için izin istenilen fanusların tanzim ettirilmesi daha önce çıkan irade-i seniyye muktezâsından olması itibariyle bu emir muhtevâsının gereği, sözü geçen nazır hazretleri ile birlikte görüşülüp incelendikten sonra yapılan nûmuneler denenip kontrol edildiğinde, daha önce yapılıp gönderilen mumların boy ve hacımları biraz büyük olduğundan ağır olduğu için yapılış anında yalnız pamuktan yapılmış olan fitil ile dökülmesi mümkün olmayıp, kuvvetli olması için fitili arasına zaruretten dolayı kendir de konulmuş olduğundan ışığı dağılıp tabiatıyla eriyip akıtıcı olduğu anlaşılmıştır.

4. Bu defa fitili yalnız ince telli pamuktan yapılmak ve beher çifti dörder okkadan ibaret olmak üzere önceden tayin edilen miktara göre yüzotuzaltı çift mum yapıldığı takdirde fanusa ihtiyaç kalmayacağı gibi mahallinde bulunan altın başlıkların da güzel bir şekilde kullanılabileceği anlaşılmış olduğundan, söz konusu mumların belirtilen şekilde yapılarak surre-i humayuna teslim edilmek üzere mahalline gönderilmesi ve yeni yapılacak mumların çaplarına uygun olarak sözü geçen şamdanların mum yerlerine konulmak üzere birer altın mumluk yaptırılması uygun görülerek, belirtilen şekilde yaptırılacak mumların bir çift nûmunesi padişaha gösterilmek üzere sunulmuştur.

5. Sunulan nûmuneye göre ne şekilde yapılacağına dair sâdir olacak irade-i seniyyenin muktezâsınca gereğinin yapılacağı hazine-i hâssa neza-

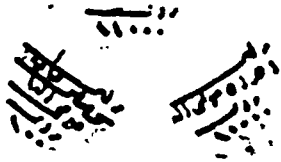
retince takdim edilen bir tezkere ile arz edilip emir ve izin isteğinde bulunulduğunda, söz konusu mumların yaptırılarak surre-i humayuna teslim edilmek üzere mahalline gönderilmesi mezkûr şamdanların mum yerlerine konmak için birer altın mumluk yaptırılıp, sözü geçen mumlarla birlikte gönderilmek üzere gereğinin yapılması, çıkarılan irade-i seniyyenin muktezâsından olduğu cevaben bildirilmiştir.

6. Belirtilen teklif üzere beliren buyruk sonucu icabeden işlemin yapılması hususu hazine-i hâssa muhâsesinden sorulduğunda, irade-i seniyye uyarınca zikredilen husus kelimesi kelimesine hazine-i hâssa muhâsesine kaydedilerek, bilgi edinmiş olmak ve gereği yapılmak için harem-i şerif müdürüne belirtilen nezaretçe yazı yazılması için hazine-i hâssa yazışma odasına, Evkâf-ı Hûmayun rûznâmçesine, padişahın vakfiyla ilgili defterlere ve diğer gerekli yerlere ilm u haberlerin yazılması ile gereğinin ifâsı der-kenar olunarak mucibince kaydedilip, ilm u haberlerin yazılması emredilmiş olduğundan sözü geçen muhasebe defterine kaydolunup diğer ilm u haberleri verilmele keyfiyet malum olmak için padişah vakfına ait defterlere de bu ilm u haber verilmiştir.

Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılması gayesiyle özel olarak imal edilip gönderilen elmas kakmalı, som altından yapılan iki adet şamdanla ilgili belge ve bilgiyi yukarıda sunmuştuk. Bu şamdanlarda yakılacak olan mumların belirtilen gayeye uygun olacak şekil, boy ve ağırlıkta yapılması ile ilgili düşünce, teklif ve buyruğu ihtiva eden bir belgenin metin ve sadeleştirilmiş şeklini de, konuyu tamamlayıcı olması açısından onun akabinde sunduk. Aynı konu ile ilgili iki belgeyi bu şekilde ardarda sunmamız, önemli bir hususu vurgulamak içindir. Vurgulamak istediğimiz bu husus, Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'ya gösterdikleri itina ve ihtimamın belirli bir süreye mahsus olmayıp, devamlılık arz etmesidir. Öyleki, özellik ve güzelliği belirtilen şamdanları yaptırıp göndermekle yetinilmemiş, yapılış gayesi doğrultusunda işlerliğine süreklilik sağlamak için bunlarda kullanılacak mumların gereken tadilata tâbi tutularak imal edilmesine itina gösterilmiştir.

Söz konusu mumların düşünülen değişiklik uyarınca normal görevliler tarafından kolaylıkla yapılması mümkün olduğu halde, devletin üç önemli bakanlığının konuyla ilgilenip, bizzat bakanları tarafından ele alınıp incelenmesini ve nihayet varılan kanaatlar padişaha arz edilerek tasvip alınmak suretiyle yapımı cihetine gidilmesi, padişah ve ilgili kurumların konuya hassasiyetini ortaya koymaktadır. Şüphesiz bu ilgi, sırf belirtilen üst düzey yöneticilerinin ilgisi değil, aynı zamanda temsil ve idare ettikleri müslüman-Türk milletinin ilgisidir. Zira, Türklerin başta Haremeyn-i Şerifeyn olmak üzere bilumum mukaddes ve mübârek yerlere sevgi, saygı ve ihtimamları herkes tarafından

در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره

در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره

Belge: 2

در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره

در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره
 در این کتاب که در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه منوره

Belge: 3

طاهر مینای افکار کرمه بالوتر اولاده قبه زمره سیدک جناب سالتناهی نخوه عالم لریک تجرید و طرفین جبار
 ماکه لری صوال لریک لزوم تعهد و ترمیماتی مشین مقربجه تقدیم قندانه انزل و کشف و کفری مخصو انجمنک
 اوقاف لهار بویه خزینه جمیع سنده کوندر بلک اوزره ایسه مباشرت اولیسی حقنه شرف و اوزره ایسه
 حضرت خدیجه نقیالی نظریه عالیسی اوزره تعهدیه بیاد و مباشرت ابره قبه سعادت مبارکه مذکوره مجری
 شریفه لری مجتهدان بر نوع کوزل رایجه لو ساج اعجاز جمله اعمال اولیان جا مجری لریک مصارفات و افسوسه
 تعهدیه سائمه سنه مستقیم بخار و ضوایی و علمه بویه لریک لوزنامه بل سنک مقدا و لینی مجید علم و جبردر

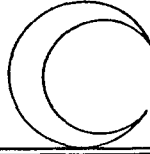
بر موجب ابراهیم سینه مصارف کتبه

مرتبه
 ۶۴۰۰۰

Belge: 8

هر شریفه حضرت نوری مشین جبار و مهربان بویه سی جان بزمینه ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۰ و اوج نور سینه مرفقا وار دلو لریک قطعه
 سنک انزلک خدیجه طاهره قطعه جناب سالتناهی قبه عرس کوندر بلک قوه بیری علمه نخوه عالیسی جا مجری لریک
 تجرید و اعماله طرفین جبار لزوم الاقواء مبارکه لری صوال لریک صورت تعارف و ترمیمات داتر تنظیم اولیسی اولیسی و کفری
 مجری انشای مذکوره بویه القمه اوچیلک خرد سنک ایالیه سوسی الاوسیه جناب یاد سالتناهی انقضا سنه اولیسی
 لری تعین مذکوره نکل نظاری دخی مینه صنف قاصیسی سابقه فضیله عطای افندی حضرت سینه پارام سنه احالیه
 اولیسی بر مقتضای ابراهیم سینه انشایات و تعینات مذکوره بویه احوال اولیسی مصارف واقع مذکورک مجری قیادت
 میر اوزر قوه بیریک ایوزر طفره جمیع غرضه بلای اولیسی اولیسی تنظیم و ترمیم قفله بر قطعه مصارفات
 دفترک لغا تنظیم قفله جزوه مصارف واقع مذکوره علمه تعویضا صرف قفله اولیسی بر اینه اقم ایسالی اولیسی
 حواله نامه سنک توصلیه بیا سنه بلای بر ضمه و ذکر اولیسی عمل عالی لریک علی رایجه حاجر کف اول مصارف اولیسی
 القمه اوچیلک خرد کتر اجرای تعهد و انقضا اولیسی انقضا سنه اولیسی بیلیم مذکورک طفا سنه سنه اولیسی انقضا
 بزمه و غیره سائمه سنه اولیسی انقضا سنه اولیسی انقضا سنه اولیسی انقضا سنه اولیسی انقضا سنه اولیسی انقضا
 نظام عالی لریک تعهدیه جبار اولیسی امرت سالتناهی اوقای عالیسیه بولیمه و عمل عالی مذکوره نکل قیادت میری و وجه مصارف
 واقع قوه بیریک انباریه طفره جمیع غرضه عبات اولیسی محتاجه تعویضا صرف قفله اولیسی سوسه انشای لریک منضم
 اولیسی اولیسی کف ناله موجب مصارف واقع بینه ناله طفا سنه کوندر بلک افرای اولیسی جبار حره همیه تقفانه علمیه
 کف ناله اولیسی سالتناهی تعهدیه جبار اولیسی قفله بولیمه مصارفات تعویضه و کیفیه معلوم اولیسی اولیسی حمله جمعی
 و کله اولیسی علم و فضیله لریک علم سلف حضرت جبر کتجه جبار و بویه لریک بقیه تعویضه علمیه جناب لریک
 نظریه سنن اولیسی علم و فضیله لریک انجمن اولیسی افضا بولیمه مصارفات تعویضه اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی
 حاجر بینه بولیمه و بولیمه کف ناله اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی اولیسی

Belge: 9

Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebi'nin Derûn u envâr meşhûnuna Fers olmak üzere müceddeden imal ve irsâl lâzım gelen kâlicaların mîkdar-ı zira' ve mevzi'nin mübeyyin cetvel-i mahsusasıdır.

Sekil	Kit'a	Beheri	Sat	Yekûn	Harem-i Şerif-i Cenâb-ı Nebi'nin mevaki' ve mevazi' i şerifesinin		
No	Adet	Tûlüm Arzâr (Boy) (En)	Adet	Tûlüm Arzâr (Boy) (En)	Esâmî-i mübarekeleri		
1	10	10	5	3	100	5-	Bâbu's-Selâm'dan Minare-i Reisiye'ye değin Kible cânib-i âlisi
2	2	10-	5-	3	21	5-	Muvacehe-i Mübareke Piggâh-ı âlisinde mevzi' i züvvâr-ı mülîmîn
3	4	7	7-	3	27-	7-	Minâre-i Şerife-i Reisiye'den Bâb-ı Seyyidetine Fâtımâ'z-Zehra Radıyallahu le'ale (anhalıya) değin Kadem-i Saâdet cânib-i 'âlisi
4	3	6	6	3	18	6	Bâb-ı Seyyidetine Fâtımâ'z-Zehra Radıyallahu anha'dan mahzen-i mîlîh-ı şerife değin beher aksâm dua olunan mahall-i 'âli
5	1	11	3-	2	11	3-	Mihvâb-ı Şerif-i tehecûd maksûra-ı şerife
6	1	15	4	2	15	4	Maksûra-ı Şerife ile Dekketu'l-Ağvât beyrinde vakı' mahall-i 'âli
7	1	12	2	1	12	2	Dekketu'l-Ağvât'da mahall-i Ağvât-ı Battâife
8	1	12	7	5	12	7	Dâhil-i Dekketu'l-Ağvât mevzi- i 'âlisi
9	2	13	5-	3	26	5-	Hücre-i Saâdet ile Minber-i Şerifin mabeyni yani Ravza-i Mutahhara
10	5	10	5-	3	48	5-	Minber-i Şeriften cihet-i Babu's-selâm'da Mahmudiye Medresesi duvarına değin mevzi- i 'âli
11	2	13	3-	2	26	3-	Hücre-i Şerife'den Minber-i Şerif muhâzisine değin mevzi- i 'âli
12	5	10	4-	2	51	4-	Minber-i Şerif muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i 'âli
13	2	13	3	1	26	3	Rik'a-i Hücre-i Şerife'den Minber-i Şerif muhâzisine değin Bâb-ı Tevbe saff-ı 'âlisi
14	5	10	3-	2	51	3-	Yine Minber-i Şerif muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i 'âli
15	8	9-	4-	2	76	4-	Hücre-i Şerife'den Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
16	8	9-	4-	2	76	4	Hücre-i Şerife'den Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
17	8	9-	4-	2	76	4	Hücre-i Şerife'den Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i 'âli
18	1	4-	4-	2	4-	4-	Hücre-i Saâdet evvâb-ı Şerifesinden Bâb-ı Tevessût piggâh-ı 'âli
19	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı Tevessût muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına kadar mevzi- i mübareke
20	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı mezkûre ile dekketu'l-Ağvât beyni muhâzisinden medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
21	8	9-	4-	2	76	4-	Dekketu'l-Ağvât muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına kadar mevzi- i 'âli
22	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı Nisa muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
23	13	15	6-	3	195	6-	Bâb-ı Nisâ'dan Minare-i Aziziye'ye değin mevzi- i 'âli
24	12	15	6-	3	180	6-	Babür-rahme'den Mecidiye minaresine değin mevzi- i mübareke
25	4	11	6-	3	48	6-	Minare-i Mecidiyeden minare-i aziziye'ye değin ahir-i Harem-i Şerifin saff-ı evveli
26	4	13	6-	3	58	6-	Minareyn-i mezkûreleyn beyrinde vakı' ahir-i Harem-i Saâdetin saff-ı ahiri
124					1441	124-	Kitaât ve tûl ve arzının yekûnları

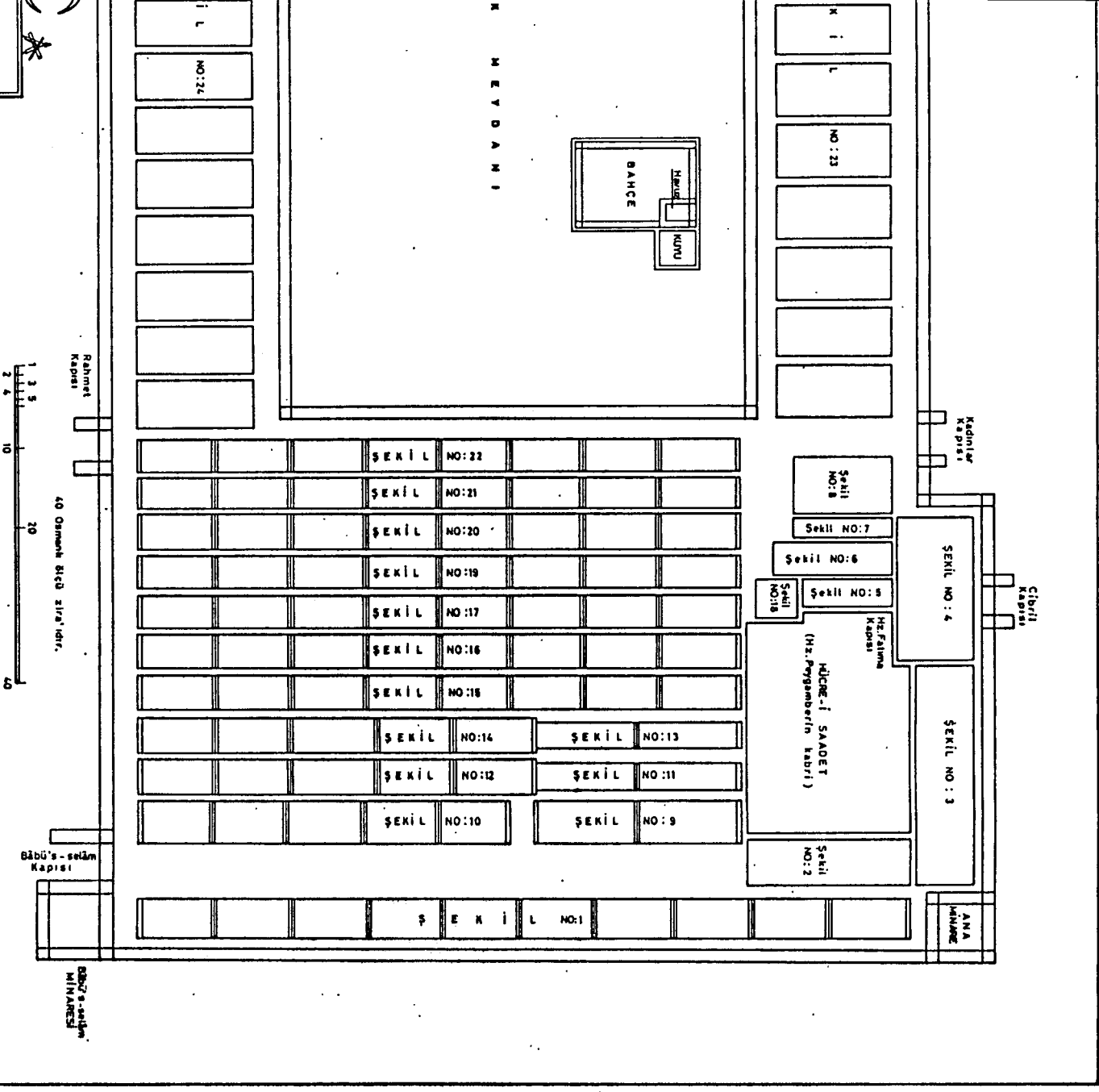
AZİZİYE
MINARESİ

SERİL NO:26

SERİL NO:25

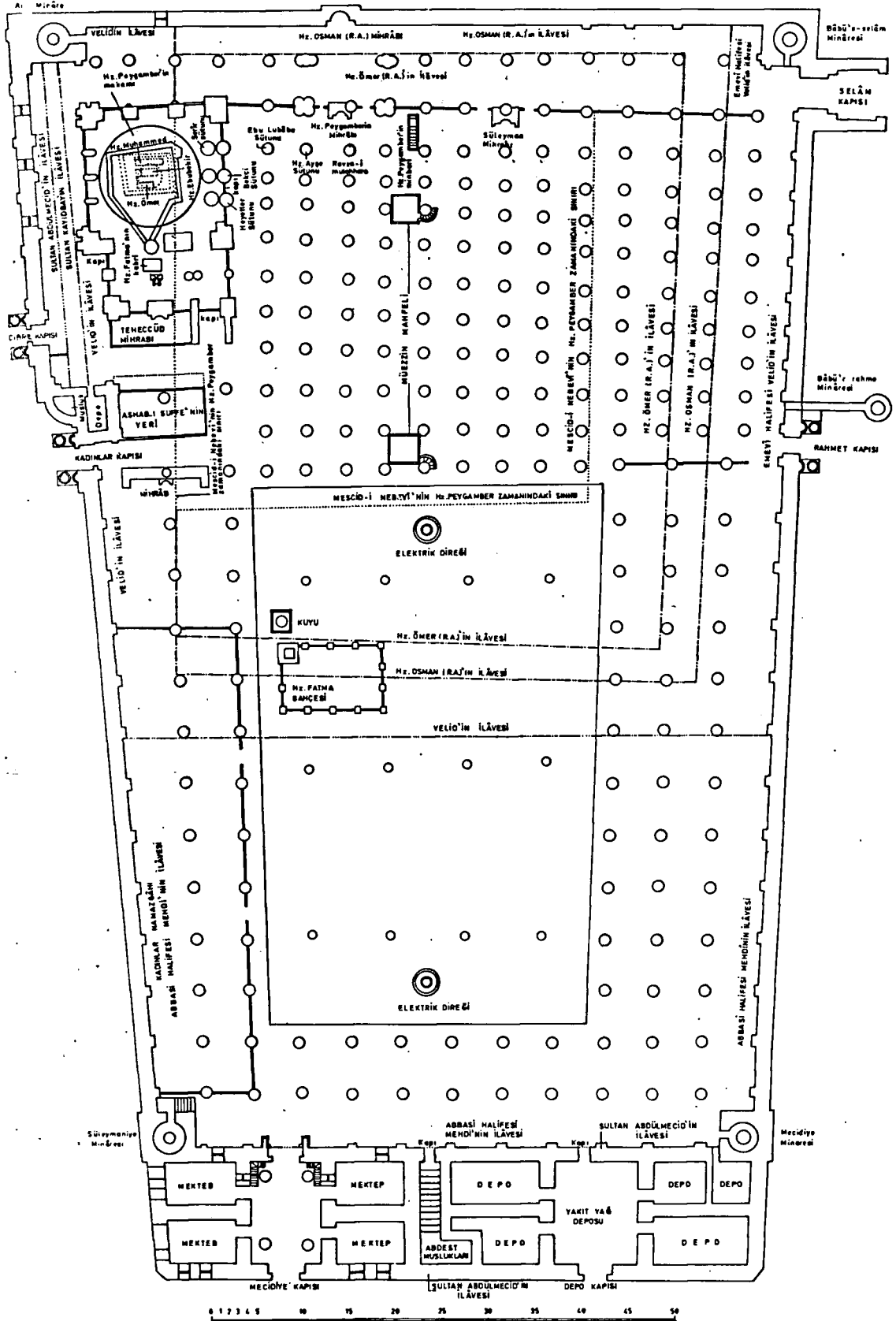
MECİDİYE
MINARESİ

Derûne envâr-meğûn Harem-i Kâbil-i istimal olmadığından, mevâcib-i evvâb-ı erba'sıyla hudûd ve catvelde gösterilen zir'a musallâh Mühendishâne-i Berriye Harem-i Esak Merhum Ollâver olarak terâim olunmuştur. Fi Zil

çirğî kalkıcılar müdür-i vakt ile kâhnelâr
ve trasî zimninde harâm-ı sâddetin
i bilhamesine fihrist-i me'lûmât olmak
mat üzere mezkûr kalkıcıların işbu resm-
sınırlı sâhibdarlığından müberra Şeyhül-
çif'î sîlv Şâhid Etendi'nin emr-i-hümayr

MESCİD-İ NEBEVİ'DE YAPILAN GENİŞLEMELERİ GÖSTERİR PLAN

Plan: 2

عجبه ملاحظه گردد رستنی هیده ایضاً اولاً ستمده سرفیازونه سیدیم زومن محذره انلا اوظافه انومه باشمده محضه منقوله سوزی
 اراده سینه طریقه یادگیری مقتضای علمی اوزره مابن نظری دونویات مقترنیم باذکره دونویات استیانه اوزره مذکور ستمده سرفیازونه
 مودرن عدوی نیکراندنه قد و مجربانک ایجاب مقدری تفحص و ترتیب اعمال اینیردیگی هوزره مذکور ستمده سرفیازونه سوزی
 بولافه ارسل اولیرده بنه اولیایب عالیله فوفی حضرتک محذ استاری جانب بایحالیه سیدیرسه اولیرنده نالامساراب مقترنیم با نخبیره ذکر
 مودرن مقدر معنی نزل ایامک اوزره عدوی نیکراندنه اعمال اینیردیگی محذ علیسنه ایضاً واحمالاً تصور واسنده اوظافه فوفی سوزی
 تنظیم اینیردیگی فوفی سرفیازونه سوزی ارورام سینه جناب مولودینکی افضای جیدینه بونسید طبع اولیرنده هلیوه نگاه منقوله منبغی اوزره ایجاب
 نالامساراب مقترنیم برکده مذکره و نوقیه و فواجیر نوعی اعمال اینیردیگی فوفی معاینه و تجربه اولیرنده مقصداً اعمال و ارسل اولیرنده قد و علمی سوزی
 اولیرنده اعرفی جناب سینه اعمالنده بالکلیه با موفده معلول اولی قین ایله دوکولی محله اولیردیگی فوفی بونسید ایچونه بالکلیه قیل اده ستمده سرفیازونه
 وضع اولیرنده ستمده سرفیازونه سوزی با طبع ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 مقدر معنی نزل ایامک اوزره عدوی نیکراندنه اعمال اینیردیگی محذ علیسنه ایضاً واحمالاً تصور واسنده اوظافه فوفی سوزی
 اولی انومه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 باید چو مودرن نظریه نظیفاً ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 بلومرینک برجه فوفی نظور حال جناب ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 اجرای مقتضای منبغی انذار اولیردیگی جانب نفع رسیده جیداً فوفی ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 قیماً محذ ایجاب مذکره ایسالا ذکر اوظافه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 اوزره اقتضای اجرای منقوله سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 محذ محذ ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه
 اولیرنده ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه ستمده سرفیازونه سوزی ایچونه